

Lina Rutkienė

Daiktavardėjimas ir daiktavardiškumas

švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje

Lina Rutkienė

Daiktavardėjimas ir daiktavardiškumas

švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje

Moksl o studija

Vilnius | 2025

Mokslo studija apsvaistyta Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro 2025 m. spalio 10 d. posėdyje (protokolo Nr. 3T-4) ir patvirtinta publikuoti Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos 2025 m. gruodžio 22 d. posėdyje (protokolo Nr. MT-11).

Recenzentai:

prof. dr. Albinas Drukteinis
(Klaipėdos universitetas)
doc. dr. Erika Rimkutė
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Mokslo studijos leidybą rėmė
Lietuvių kalbos institutas.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų informacinės
sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-411-398-7

<https://doi.org/10.35321/e-pub.145.daiktavardejimas-ir-daiktavardiskumas>

© Lina Rutkienė, autorė, 2025

© Silva Jankauskaitė, viršelio dailininkė, 2025

© Vaida Kavaliauskaitė, santraukos į anglų kalbą vertėja, 2025

© Lietuvių kalbos institutas, 2025

Turinys

Įvadas ... 5

1 Daiktavardėjimo samprata, tipai ir laipsniai ... 10

2 Bendroji tyrimo informacija ... 19

2.1. Empiriniai duomenys ... 19

2.2. Švietimo sąvokos turinys ... 22

2.3. Šaltinių apžvalga ... 24

3 Švietimo srities daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių daiktavardiškumo laipsniai ... 32

4 Gramatiniai ir semantiniai daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų švietimo srities sąvokas žyminčių žodžių bruožai ... 44

4.1. Daiktavardėjančios ir daiktavardiškai vartojamos kalbos dalys ... 44

4.2. Morfologiniai ir sintaksiniai pokyčiai ... 53

4.3. Semantiniai pokyčiai ... 63

5 Daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų švietimo srities sąvokas žyminčių žodžių ir žodžių junginių teminės grupės ... 68

6 Daiktavardėjimo ir daiktavardiškos vartosenos priežastys ... 74

Išvados ... 81

Šaltiniai ... 85

Literatūra ... 89

Tyrimui naudotų sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių sąrašas ... 96

Summary ... 99

Įvadas

Žodžių perėjimas iš vienos kalbos dalies į kitą jau ilgą laiką išlieka svarbi kalbininkų tyrimų tema. Lietuvių kalbotyroje dažniausiai ji nagrinėjama kaip tyrimo objektą pasirinkus nespacialiosios kalbos žodžius. Kalbamąją temą yra tyrę Adelė Valeckienė (1957), Pranas Kniūkšta (1976), Aldona Paulauskienė (1983; 1994), Aurimas Markevičius (2012), Laima Jancaitė (2023), ji nagrinėta lietuvių kalbos gramatikose (*Lietuvių kalbos gramatikoje* (LKG 1965), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 2005), taip pat ir naujau-siame leidinyje – *Praktinėje bendrinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Balčiūnienė ir kt. 2024)). Gilindamiesi į kitas temas, vienu kalbos dalių perėjimo į kitų kalbos dalių kategorijas klausimus yra aptarę Vincentas Drotvinas (1963), Saulius Ambrazas (1993; 1995), Ramunė Vaskelaitė (2019) ir kt. Šis reiškinys ne mažiau aktualus ir terminologijai, nors terminologinių tyrimų kalbamąją tema, reikia pripažinti, trūksta. Minėtinas Alvydo Umbraso (2005) asmenis įvardijančių teisės terminų tyrimas, kuriame, be kitų šių terminų kūrimo būdų, aptariamas ir daiktavardėjimas.

Šioje mokslo studijoje, remiantis vienos – švietimo srities – empirine medžiaga, nagrinėjamas vienas kalbos dalių perėjimo tipas – žodžių daiktavardėjimas, taip pat ir daiktavardiška kitų kalbos dalių žodžių bei jų junginių vartoseną. Tiriant šį reiškinį pasirinkti empirinės medžiagos vienetai – švietimo srities sąvokas žymintys žodžiai ir žodžių junginiai.

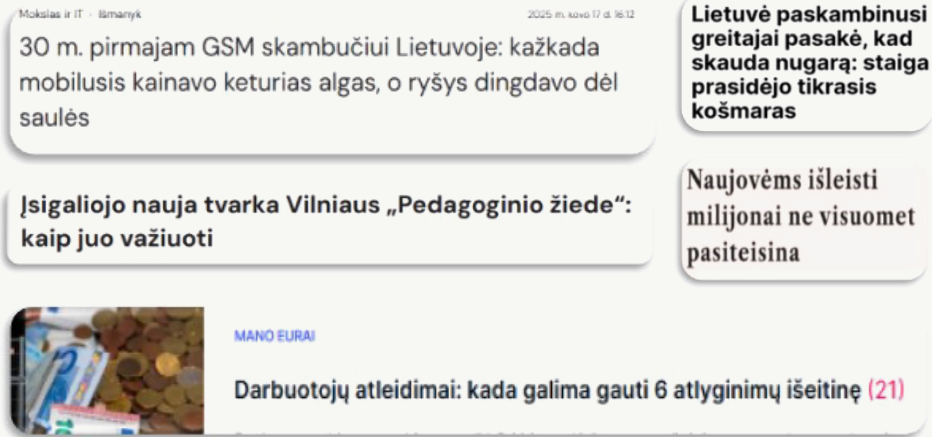
Temos aktualumas ir problemiškas. Viena daiktavardėjimo tyrimo problemų susijusi su diachroniniu požiūriu į šį reiškinį: dažnai jis ir nagrinėjamas būtent kaip diachroninis procesas, matoma tik daiktavardėjimo pabaiga, ir ji fiksuojama žodynuose kalbos vienetą teikiant kaip daiktavardį (tiesa, ne visada žodynai atspindi sudaiktavardėjimo faktą). Pavyzdžiui, tokie žodžiai, kaip *aplinkiniai*, *artimasis*, *pažįstamas*, žodynuose fiksuoti kaip daiktavardžiai, t. y. matoma daiktavardėjimo pabaiga. Taigi, daiktavardėjimas ne

visada būna aiškus, neretai negalima pasakyti, kaip yra atsiradęs sudaiktavardėjęs žodis: ar dėl vykusio laipsniško proceso, ar padarytas pagal analogiškus pavyzdžius. Apskritai nemažai daiktavardėjimo klausimų vis dar yra diskutuoti, pavyzdžiui, vyrauja skirtingi požiūriai dėl to, kokiai kalbotyros šakai priskirtinas daiktavardėjimo reiškinys, kokia turėtų būti daiktavardiškumo laipsnių tipologija ir kt. Į daugelį klausimų turbūt neįmanoma atsakyti, nes daiktavardėjimo reiškinys yra sudėtingas, ilgai trunkantis (kalbant apie laipsnišką procesą), apimantis plačią vartosenos sritį, susijęs ne tik su kalbos dabartimi, bet ir su praeitimi. Suprantama, iš šioje mokslo studijoje aptariamų vieno laikotarpio vienos srities pavyzdžių negalima daryti didesnių apibendrinimų, tačiau tikimasi, kad ir nedidelis tyrimas gali būti naudingas kalbos mokslui.

Šiuo tyrimu į daiktavardėjimą mėginama pažvelgti ne tik diachroniniu, bet ir sinchroniniu aspektu: siekiama ištirti tiek švietimo srities terminų žodynuose teikiamus sudaiktavardėjusius žodžius, tiek vartosenos atvejus, norint įvertinti dabar vykstantį aptariamąjį procesą. Šis procesas svarbus ne tik kalbos normintojams, bet ir kalbos vartotojams. Daiktavardėjimas ir daiktavardiška vartoseną neatsiejami nuo esminių kalbos funkcijų – būti bendravimo, minčių reiškimo ir informavimo priemone. Keitimosi informacija sraute randasi įvairių naujų kalbos faktų, keičiasi jau esantys. Kalbant apie daiktavardėjimą yra aktualus ir semantinis šio reiškinio aspektas, stilistinė daiktavardėjimo aplinka.

Tyrimo tema pasirinkta dėl jos aktualumo, pastebėto internete. Pastaruoju metu šioje erdvėje – ir ne tik pokalbių forumuose ar kitose šnekamosios kalbos vartojimo erdvėse, bet ir valstybinių institucijų interneto svetainėse, žiniasklaidoje, reklamos (žr. 1 pav.) – ypač gausu daiktavardiškai vartojamų žodžių.

Pastebėjus tokį polinkį, kilo keletas klausimų: kiek tokia vartoseną aktuali dalykiniams tekstams, kiek ji paremta terminografija ir ar pasirinktos srities terminijai būdingi sudaiktavardėję žodžiai. Pasirinkus tirti švietimo sritį, nuspręsta peržvelgti dalį šios srities interneto svetainių ir tam tikrą

1 pav. Daiktavardiško kitų kalbos dalių žodžių vartojimo pavyzdžiai (*mobiliusis (lrytas.lt)*, *Pedagoginis (lrytas.lt)*, *greitoji (lrytas.lt)*, *milijonai (vz.lt)*, *išeitinė (delfi.lt)*) (žiūrėta 2025-08-20)

dalykinę literatūrą. Šios kalbos funkcionavimo sritys gali atskleisti ir kitos krypties tendencijas – gali išaiškėti poreikis dažnai vartojamus, specialistams reikalingus terminus įtraukti į terminografinius išteklius.

Taigi, šios mokslo studijos **tikslas** – atlikti kelias aspektų kitų kalbos dalių daiktavardėjimo ir daiktavardiškumo švietimo srities dalykinėje 1918–2025 m. literatūroje ir dabartinėje internetinėje publicistikoje tyrimą. Šiuo tyrimu siekiama atskleisti daiktavardėjimo reiškinių sudėtingumą ir aktualumą, išryškinti žodžių perėjimo iš vienos kalbos dalies į kitą ypatumus, šių žodžių fiksavimo žodynuose bei vartojimo skirtumus¹.

Siekiant šio tikslo išsikelti tokie **uždaviniai**:

- 1) aptarti teorinius daiktavardėjimo klausimus;
- 2) įvertinti surinktus švietimo srities sąvokas žyminčius žodžius ir žodžių junginius daiktavardiškumo laipsnių atžvilgiu;

1 Šioje mokslo studijoje remiamasi anksčiau autorės publikuotais straipsniais daiktavardėjimo tema (Rutkienė 2023; 2024).

- 3) apžvelgti semantinius ir gramatinius daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių ypatumus;
- 4) nustatyti aptariamųjų žodžių ir žodžių junginių temines grupes;
- 5) aptarti lingvistines ir ekstralingvistines daiktavardėjimo ir daiktavardiškos vartosenos priežastis.

Metodai. Pagrindinis mokslo studijoje taikomas metodas – analitinis aprašomasis. Taikant šį metodą nagrinėjamas kalbotyros specialistų požiūris į daiktavardėjimo reiškinį, sisteminami ir analizuojami empiriniai duomenys, apibendrinami rezultatai. Su analitiniu aprašomuoju metodu derinami ir kiti metodai. Žodžių semantikos nagrinėjimas paremtas komponentine analize. Morfologinė analizė atliekama nagrinėjant morfologinius sudaiktavardėjusių, daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių požymius, o sintaksinė analizė – aptariant sintaksines kalbamųjų vienetų funkcijas. Kiekybinis metodas taikomas bendrosioms daiktavardėjimo švietimo srityje tendencijoms atskleisti.

Šaltiniai. Mokslo studijoje pasirinkta tirti trejopus šaltinius: 1) terminografinius, t. y. švietimo srities žodynus; 2) mokslinius stambųjų žanrų tekstus, t. y. monografijas, atstovaujančias mokslinio stiliaus teoriniam postiliui, vadovėlius ir kitus mokomuosius leidinius, priklausančius mokslinio stiliaus didaktinio postilio tekstų grupei; 3) publicistinius tekstus, skelbiamus švietimo įstaigų interneto svetainėse (jose vyrauja publicistinis stilius). Šiais šaltiniais siekiama bent nedidele dalimi aprėpti švietimo sąvokas žyminčių žodžių fiksavimo ir funkcionavimo sritis.

Švietimo srities žodynai svarbūs dėl to, kad sudaiktavardėjusio žodžio fiksavimas žodyne atskleis jau pasibaigusį daiktavardėjimo procesą, parodys terminologų ir kitų žodynų rengėjų požiūrį į kalbamąjį reiškinį. Monografijos, vadovėliai ir kita mokomoji literatūra taip pat glaudžiai susijusi su terminija – terminai yra pagrindinis jų leksinis sluoksnis. Pasak Astos Mitkevičienės (2021: 100), „terminų pagrindinė ir natūrali aplinka yra specialistų dalykinis diskursas“, tad tikslinga tirti terminus, funkcionuojančius

natūralioje aplinkoje. Ši aplinka gali atskleisti, kokie terminai iš fiksacijos sferos perėjo į vartosenos sritį ir priešingai – kokie terminai iš švietimo srities tekstų pateko į žodynus. Kita vertus, ši natūrali funkcionavimo sritis gali parodyti ir būsimo fiksavimo poreikius – kaip minėta, gali išaiškėti poreikis dažnai vartojamus, specialistams reikalingus terminus įtraukti į terminografinius išteklius. Švietimo įstaigų interneto svetainių kalba, kaip ir prieš tai aptarti šaltiniai, nors ir paremta bendrinės kalbos normų laikymusi, vis tiek yra laisvesnė, nulemta nuolatinės informacijos kaitos, siekio patraukti adresato dėmesį, todėl šių svetainių tekstuose tikimasi rasti naujesnių ir įvairesnių švietimo srities sąvokas žyminčių daiktavardžio pozicijoje esančių kitų kalbos dalių žodžių. Plačiau šaltiniai aptariami 2.3 poskyryje.

Naujumas ir praktinis pritaikomumas. Mokslo studijoje analizuojama kalbinių faktų visuma – sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų švietimo srities sąvokas žyminčių žodžių ir žodžių junginių pluoštas – kelias aspektu, t. y. semantiniu, gramatiniu ir funkciniu, požiūriu. Gauti rezultatai gali būti naudingi kitiems žodžių perėjimo iš vienos kalbos dalies į kitos kalbos dalies kategoriją tyrimams, taip pat leksikografini ir terminografini praktikai, dalykinių ir publicistinių tekstų rengėjams bei redaktoriams.

Daiktavardėjimas, arba substantyvizacija, yra vienas iš transpozicijos, arba hipostazės², tipų. Lietuvių *Kalbotyros terminų žodyne* daiktavardėjimas (substantyvizacija) apibrėžiamas kaip „[K]itų kalbos dalių žodžių (lietuvių kalboje ypač būdvardžių ir skaitvardžių, taip pat dalyvių) virtimas daiktavardžiais“ (Gaivenis, Keinys 1990: 41). Kaip matyti, apibrėžtyje akcentuojamas vartimo, perėjimo procesas. Jau pats *daiktavardėjimo* terminas suponuoja procesiškumo, tęstinumo per laiką semas, šis požymis, kaip esminis, iškeliamas ir termino apibrėžtyje (*virtimas*). Tačiau aptariamasis reiškinys gali būti susijęs ne tik su vartimo procesu, bet ir su daryba, taip pat su daiktavardiška vartosena tam tikrame kontekste. Dėl šių priežasčių, taip pat dėl to, kad prioritetas teikiamas savakilmiams terminams³, mokslo studijoje pasirenkama vartoti ne tik *daiktavardėjimo* (kaip proceso), bet ir *daiktavardiškumo* terminus.

Užsienio kalbotyroje, be *substantyvizacijos* termino, dar galima pastebėti vartojant ir *transkategorizacijos* terminą. Olga Kim (1978: 4) vienos kalbos dalies žodžio perėjimą į kitos kalbos dalies kategoriją vadina „transpozicija kalbos dalių lygmeniu“. Vis dėlto įvairių kalbų daiktavardėjimo tyrimuose, publikuotuose anglų kalba, daiktavardėjimo reiškinys dažniausiai traktuojamas kaip vienas konversijos tipų⁴. Pažymėtina, kad anglakalbėje terminologijos

2 Hipostazė – „[V]ienos kalbos dalies žodžio ar formos virtimas kitos kalbos dalies žodžiu: *jaunoji* (įvardžiutinis būdvardis, virtęs daiktavardžiu), *truputį* (suprivaiksmėjęs daiktavardžio vienaskaitos galininkas), *dėka* (daiktavardis, virtęs polinksniu) ir pan.“ (Gaivenis, Keinys 1990: 79).

3 Lietuvių kalbininkų darbuose vartojamas tiek *substantyvizacijos*, tiek *daiktavardėjimo* terminas.

4 Dėl *konversijos* ir *transpozicijos* sąvokų yra ir kitokių nuomonių. Kai kuriuose tyrimuose *transpozicijos* ir *konversijos* terminai traktuojami kaip sinonimai. Dar yra teigiama, kad *transpozicijos* sąvoka yra platesnė, apimanti įvairius perėjimo reiškinius įvairiais kalbos lygmenimis – leksiniu, sintaksiniu, morfologiniu, žodžių darybos. Konversija, reiškianti, kad žodis ar žodžio forma

literatūroje konversija aptariama kaip svarbus terminų kūrimo būdas, paremtas savosios kalbos ištekliais, padedantis išvengti terminų skolinimosi iš kitų kalbų. Konversija kaip terminų kūrimo būdas nurodytas ir standarte *Terminologinis darbas – principai ir metodai* (ISO 704 2022: 67–68), taip pat leidinyje *Terminologijos procedūrinis vadovas: vertimo pagrindu atliekamas terminologinis darbas* (Lušicky, Wissik 2015); apie konversiją, naudojamą terminokūrai, rašo Juanas Carlosas Sageris (1990), Béatrice'ė Daille (2017) ir kiti terminologai.

Kazimieras Gaivenis ir Stasys Keinys *Kalbotyros terminų žodyne* (1990: 109) teigia, kad konversija būdinga analitinėms kalboms. Apskritai analitinių kalbų tyrimų rezultatai ne visada gali būti pritaikomi fleksinėms kalboms, ne išimtis ir lietuvių kalba. Lalos Aliguliyevos nuomone, konversiją reikėtų suprasti kaip reiškinį, kai nauji leksikos elementai sukuriami be jokių žodžio pakeitimų ar papildymų (Aliguliyeva 2022), Martino Haspelmatho ir Andrea'os Sims (2002: 40) žodžiais, konversijos atveju forma visiškai sutampa.

Daiktavardėjimo reiškinys siejamas su dviem kalbotyros šakomis: žodžių daryba (rečiau) ir morfologija (dažniausiai)⁵. Kalbant apie pirmąją sąsają, minėtina, kad kai kurie kalbininkai (Paulauskienė 1983; 1994; Palionis 1999) daiktavardėjimą laiko vienu iš žodžių darybos būdų. Pavyzdžiui, Aldona Paulauskienė daiktavardėjimą sieja su funkcinė, neformantine žodžių daryba. Mokslininkė šį reiškinį apibrėžia per kategorinės reikšmės kriterijų: „<...> tai ypatybę reiškiančių žodžių virtimas daiktą reiškiančiais žodžiais“ (Paulauskienė 1983: 42). *Praktinėje bendrinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Balčiūnienė ir kt. 2024: 156) daiktavardėjimas taip pat traktuojamas kaip vienas

įgyja kitos kalbos dalies semantiką ir sintaksines funkcijas be jokių formos pokyčių, įeina į *transpozicijos* sąvoką (Guskova 2021). Kiti mokslininkai mini, kad transpozicija gali vykti ir kategorijų viduje, pvz., metaforos ir metonimijos susiformavimas taip pat gali būti priskiriamos transpozicijai (Chen, Stepanov 2024).

5 Minėtina, kad anglakalbėje literatūroje žodžių daryba dažnai laikoma morfologijos dalimi, pvz., žr.: *The grammar of words: an introduction to linguistic morphology* (Booij 2005), *Morphology in English. Word Formation in Cognitive Grammar* (Hamawand 2011).

funkcinės darybos tipų. Daiktavardėjimo priskyrimas žodžių darybai dažnesnis anglakalbėje literatūroje. Johannos Rubbs (2004) teigimu, šis reiškinys laikytinas nuline derivacija. Morfologiniu požiūriu daiktavardėjimas vertinamas kaip vienas iš vienos kalbos dalies poveikio darymo kitai kalbos daliai būdų. Morfologiškai analizuojant šį reiškinį, dėmesys skiriamas pačiam perėjimo procesui, pereinančio žodžio pokyčiams, sąlygoms, kuriomis vyksta žodžio kategorijos pasikeitimas, taip pat daiktavardėjimo laipsniams.

Stefanas Höfleris, tyręs būdvardžių daiktavardėjimą, tvirtina, kad daiktavardėjimas (substantyvizacija) klasikiniuose indoeuropiečių kalbose gali rasti dviem skirtingais būdais: 1) būdvardis virsta daiktavardžiu dėl žodžių darybos, kai taikomos morfologinės ar morfonologinės operacijos, – tai vadinamoji tiesioginė substantyvizacija, arba tiesioginis sudaiktavardėjimas (angl. *‘direct’ substantivization*); 2) būdvardis laipsniškai virsta daiktavardžiu. Iš pradžių egzistuoja būdvardžio ir daiktavardžio sintagma, žyminti sudėtinę sąvoką, vėliau daiktavardis praleidžiamas. Tai substantyvizacija, arba sudaiktavardėjimas, dėl elipsės (Höfler 2020: 181–186). Gabrielos Lenartovos (2017) nuomone, daiktavardis gali būti praleidžiamas tada, kai daiktavardžiu žymimas daiktas yra gerai žinomas: „Apie daiktavardį galvojama, bet jis neištariamas.“ Šie išskirti du būdai rodo, kad kalbama ne apie vienodus daiktavardėjimo laipsnius. Toliau jie ir bus aptariami.

Sudaiktavardėjimas dėl elipsės, be abejo, yra laipsniškas procesas, dažniausiai susijęs su vartoseną. Tiriant daiktavardėjimą dėl elipsės susiduriama su problemomis: ne visada galima atsekti šio proceso pradžią ir fiksuoti pabaigą, reikia didelio kiekio skirtingų laikotarpių duomenų, surinktų iš plačios kalbos funkcionavimo erdvės.

Tiesioginis sudaiktavardėjimas sietinas su žodžio kūrimu pagal analogiškus pavyzdžius ir pagal sudaiktavardėjusį darybos tipą. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodytų esąs trumpas žodžio parinkimo ir perkėlimo į kitą paradigmą veiksmas, tačiau jis, nors ir netiesiogiai, kai kuriais atvejais gali būti susijęs su tam tikru diachroniniu procesu.

Lietuvių kalbos gramatikoje (LKG 1965) daiktavardėjimo reiškiny s plačiai aptariamas *Būdvardžio* skyriuje – skiriami du pagrindiniai būdvardžių daiktavardėjimo laipsniai: savarankiški sudaiktavardėję būdvardžiai (vartojami kaip savarankiški daiktavardžiai) ir nesavarankiški sudaiktavardėję būdvardžiai („priklausomai nuo konteksto, gali turėti daiktavardžio funkciją bei reikšmę ir gali eiti pažyminiais, kaip būdvardžiai“ (LKG 1965: 532)). Dar minimi paprastieji būdvardžiai, kurie kontekste gali atlikti daiktavardžio funkciją, bet sudaiktavardėjusiais nelaikytini. „Kontekste labai trūksta pažymimojo žodžio, jis turimas galvoje, plg. *Laisvę pasiekia tik stiprūs žmonės*“ (LKG 1965: 532). Tačiau Pranas Skardžius (1996 [1943]: 558) net ir kontekstiškai daiktavardiškai vartojamus, „daiktavardžių pareigas“ einančius būdvardžius vadina sudaiktavardėjusiais. 2005 m. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* leidime apie būdvardžio daiktavardėjimo laipsnius nebekalbama, trumpai rašoma tik apie daiktavardžio vaidmens atlikimą (DLKG 2005: 176).

V. Drotvinas, nagrinėdamas sudurtinių būdvardžių polinkį „pereiti į daiktavardžius“, taip pat skiria du daiktavardėjimo laipsnius: „1) kai sudurtinis būdvardis vartojamas lygiagrečiai ir būdvardiškai, ir daiktavardiškai (**baltaodis**, **-ė** 1. esantis su balta oda, baltaodis žmogus, 2. *spec.* baltosios rasės žmogus) <...>, 2) kai vartojamas tik sudaiktavardėjęs sudurtinis būdvardis (dažniausiai eina terminu): **baltalksnis bot.** tokia alksnių atmaina (*Alnus incana*), **balteglė⁶ bot.** tokia spygliuočių medžių rūšis (*Abies alba*)“ (Drotvinas 1963: 76).

St. Keinys vartoja ne *daiktavardėjimo laipsnių*, bet *daiktavardėjimo pakopų* terminą ir išskiria dvi daiktavardėjimo pakopas: *apdaiktavardėti* reiškia turėti daiktavardžio ypatybių, bet dar nevirsti daiktavardžiu, o *sudaiktavardėti* – tai galutinai pereiti į daiktavardžio klasę. Sudaiktavardėjimas – jau pasibaigęs

6 Nėra aišku, kodėl mokslininkas tokius žodžius, kaip *baltalksnis*, *balteglė*, laiko sudaiktavardėjusiais būdvardžiais, o ne tiesiogiai padarytais daiktavardžiais (plg.: *baltas alksnis* → *baltalksnis*, *balta eglė* → *balteglė*). Galbūt galima būtų manyti, kad taip teigiama dėl to, jog anksčiau buvę dvižodžiai terminai, kurių šalutiniai dėmenys buvę išreikšti minimaisiais sudurtiniais būdvardžiais. Tačiau, kokie tie pagrindiniai dėmenys, dabar sunku pasakyti.

procesas. Be to, anot kalbininko, lietuviški terminai patogesni už tarptautinius, nes gali išreikšti skirtingas to paties vyksmo pakopas (Keinys 2005 [1973]: 380).

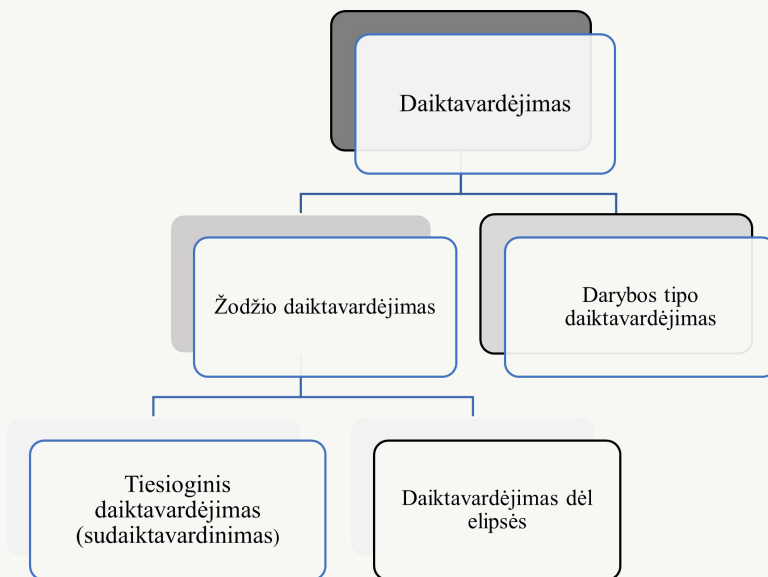
Bene išsamiausiai daiktavardėjimo laipsnius yra aprašęs P. Kniūkšta monografijoje *Priesagos -inis būdvardžiai: daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai* (1976). Monografijoje mokslininkas skiria keturis būdvardžių *-inis* daiktavardėjimo laipsnius. Tam tikra reikšme tik daiktavardiškai vartojamus priesagos *-inis* būdvardžius kalbininkas priskiria pirmojo⁷ daiktavardiškumo laipsnio žodžių būriui. Šio laipsnio žodžiai yra dvejopi: 1) individualūs, dažniausiai seni, turintys apibrėžtą reikšmę. „Dažniausiai net neaišku, su koku daiktavardžiu jie galėtų būti vartojami būdvardiškai: *degtinė, grietinė, kepurinė, kiaušinis* <...>“, – rašo P. Kniūkšta (1976: 117); 2) iš karto kaip daiktavardžiai pagal sudaiktavardėjusius darybos tipus padaryti žodžiai, pvz.: *kavinė, ligoninė, vaistinė*. Kitas (šioje mokslo studijoje pagal eiliškumą bus vadinamas antruoju) daiktavardiškumo laipsnis – kai priesagos *-inis* vediniai „paraleliai gali būti vartojami ir daiktavardiškai, ir būdvardiškai“, pvz.: *aplinkinis, eilinis, auliniai*. Dar vienas laipsnis (šioje mokslo studijoje bus laikomas trečiuoju) – „[D]aiktavardiškai pavartojami tokie priesagos *-inis* vediniai, kurie šiaip įprasti kaip būdvardžiai“ (t. y. okaziniai sudaiktavardėję būdvardžiai)⁸. Bet, pasak P. Kniūkštos (1976: 117–118), „[G]ali būti ir atvirksčiai: žodžiai, įsigalėję kaip daiktavardžiai, pavartojami būdvardiškai“ (ketvirtasis daiktavardiškumo laipsnis).

Kaip pastebima iš P. Kniūkštos laipsnių aprašo, daiktavardėti gali ne tik pavieniai žodžiai, bet ir darybos tipas. Daiktavardišką reikšmę turinčių priesagos *-inis, -inė* vedinių daiktavardėjimas galėtų būti vienas pavyzdžių. Kalbotyroje yra įvairių nuomonių dėl šių vedinių prieskyros kalbos dalies kategorijai. P. Kniūkšta (1976) *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* daiktavardžio

7 P. Kniūkšta neapibrėžia, neįvardija skaičiumi, koks tai laipsnis, rašant *pirmasis* ir kt. omenyje turima seka.

8 A. Paulauskienė (1994: 39) tokius atvejus aptaria kalbėdama apie daiktavardišką būdvardžio vartoseną.

kategorijai priskiriamus žodžius su priesagomis *-inis*, *-inė*, tokius kaip *milinė*, *nosinė*, *skardinė*, *stoginė*, *vamzdinė* ir pan., laiko daiktavardiškai vartojamais būdvardžiais. St. Keinys (2005 [1975]: 71) beveik tuo pačiu metu publikuotame straipsnyje tokius terminus, kaip *durpinė*, *muitinė*, *siurblinė* ir kt., aptaria kaip daiktavardžius. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, kalbant apie priesagos *-inė* vedinius, rašoma, kad „[Ž]ymi dalis šios priesagos (lygiai kaip ir toliau einančios priesagos *-inis*) daiktavardžių pradžioje, matyt, tėra buvę paprasti *-inis*, *-inė* būdvardžiai, kurie tik vėliau sudaiktavardėjo“ (DLKG 2005: 115). S. Ambrasas (1995: 191) *-ina*, *-inė*, *-inis* vadina būdvardinėmis priesagomis. Diachroniniu požiūriu šie pavyzdžiai taip pat susiję su daiktavardėjimu: kalbininko nuomone, *-tinis* (*-ė*) buvusi būdvardžio priesaga, ir šie būdvardžiai buvo linkę daiktavardėti (žr. Ambrasas 1993: 65–66). Kaip teigia Vincas Urbutis (2009: 350), „[D]aiktavardėjimas gali baigtis tuo, kad buvusi būdvardžio priesaga sinchroniškai jau suvokiama kaip daiktavardžio darybos priesaga“. Taigi, iš viso to, kas rašyta, daiktavardėjimo tipus galima apibendrinti schemiškai (žr. 2 pav.).

2 pav. Daiktavardėjimo tipai

Grįžtant prie daiktavardėjimo laipsnių, šiek tiek papildytas P. Kniūkštos skirstymas bus taikomas ir kitiems daiktavardėjimo atvejams, t. y. šis laipsnių aprašas iš esmės tinka ir švietimo srities sąvokas žyminčių žodžių daiktavardėjimui ir daiktavardiškumui nagrinėti. Kalbant apie daiktavardiškumo laipsnius, reikėtų atkreipti dėmesį į tam tikrus ribotumus: 1) laipsniai nustatomi pagal vartoseną, o jos tyrimas iš esmės yra ribotas (tik tam tikri šaltiniai), be to, vienos vartosenos srities tyrimas neatspindės kitos srities realijų; 2) vartosenos faktai keičiasi, ir vienu laiku nustatyti kalbos faktai gali netikti kitam laikotarpiui.

Taigi, apibendrinant S. Höflerio, P. Kniūkštos, St. Keinio ir *Lietuvių kalbos gramatikoje* (1965) susistemintas teorines nuostatas, galima suformuluoti tokią laipsnių hierarchiją:

1) pirmojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiai⁹ yra tie, kurie padaromi tiesioginio daiktavardėjimo (pasak S. Höflerio, tiesioginės substantyvizacijos), tiksliau, sudaiktavardinimo, būdu, taip pat šio laipsnio žodžių būriui priskiriami į daiktavardžio klasę visiškai perėję, leksikalizavęsi ir kaip būdvardžiai, dalyviai ar kitos kalbos dalys praktiškai nebevartojami žodžiai. Jie kaip šios kalbos dalys neteikiami ir žodynuose;

2) antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiai yra tie, kurie vartojami ir kaip daiktavardžiai, ir kaip kitos kalbos dalys. Šio laipsnio žodžių būriui priklausytų sudaiktavardėję, t. y. kaip daiktavardžiai žodynuose teikiami, žodžiai, kurie vartosenoje gali būti ir kitos kalbos dalys. Taip pat antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiais, manytina, laikytini ir daiktavardėjantys, vartosenoje paplitę žodžiai, kurie dar nėra įtraukti į žodynus kaip daiktavardžiai, tačiau iš kiekybinių duomenų ir reikšmės pokyčių matyti, kad jie yra nukeliavę laipsnių hierarchija aukščiau nei kontekstinio daiktavardiškumo

9 Kalbotyros darbuose substantyvizacijos rezultatas įvardijamas nevienodai. Užsienio literatūroje galima aptikti *substantyvato* terminą (toks vienažodis terminas yra tikslus ir parankus, būtų galima galvoti apie jo tinkamumą ir lietuvių kalbotyrai). Lietuvių autorių straipsniuose, be dažniausiai vartojamo žodžių junginio *sudaiktavardėjęs žodis* (ar nurodant konkrečią kalbos dalį), dar pasitaiko žodžių junginys *substantyvuotas žodis* (*būdvardis, dalyvis*) (žr.: Palionis 1961; Malakauskas 1987).

kalbos vienetai. Antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiai gali būti atsiradę tiek pagal elipsę, tiek pagal analogiją su panašiais pavyzdžiais;

3) trečiojo daiktavardiškumo laipsnio būtų tie žodžiai ir žodžių junginiai, kurie, pasak P. Kniūkštos (1976: 117–118), yra tik „daiktavardiškai pavartojami“ tam tikrame kontekste, „t. y. okaziniai sudaiktavardėję“. Tik, kalbant apie trečiąjį daiktavardiškumo laipsnį, P. Kniūkštos minima *okazionalumo* sąvoka studijoje bus keičiama *kontekstiškumo* sąvoka¹⁰. Kaip matyti, aptariant šį – trečiąjį – daiktavardiškumo laipsnį, atsiranda *žodžių junginio* sąvoka. Tyrimo duomenimis, kontekstinis daiktavardiškumas gali būti būdingas ne tik paviniams žodžiams, bet ir žodžių junginiams. Trečiojo daiktavardiškumo laipsnio kalbos vienetai daiktavardžio kategorijoje įprastai atsiduria dėl elipsės;

4) ketvirtojo daiktavardiškumo laipsnio yra vadinamieji desubstantyvuoti (išdaiktavardėję) žodžiai. Daiktavardiškumo laipsnių schema pateikiama 3 pav.

3 pav. Kalbos vienetų daiktavardiškumo laipsniai

¹⁰ Okazionalumas, remiantis *Kalbotyros terminų žodynu* (Gaivenis, Keinys 1990: 136), labiau siejamas su neįprastumu, individualumu, pasitaikymu tik kartą tam tikrame kontekste ir pan. Surinkti pavyzdžiai rodo, kad daiktavardžio pozicijoje nemažai žodžių kartojasi ne viename kontekste. Jie nėra susiję su neįprastumu ar individualumo raiška.

Be aptartų klausimų, vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad, nors daiktavardėjimas įprastai laikomas morfologiniu procesu, svarbi vieta tenka ir sintaksei: būtent sintaksė sudaro sąlygas daiktavardėjimui, kaip procesui, tampa šio reiškinio aplinka. Suprantama, kad ir *elipsės* sąvoka susijusi su sintakse. Apie sintaksinę aplinką lietuvių kalbotyroje yra kalbėjęs jau P. Skardžius: rašydamas apie „daiktavardžių pareigas“ einančius žodžius, jis pabrėžė, kad kai kurių žodžių reikšmės „yra ne tik iš sakinio geriau atpažįstamos, bet kad jos sakinyje net susidariusios arba išriedėjusios“ (Skardžius 1996 [1943]: 558). Taigi, daiktavardėjimą galima vertinti ir kaip sintaksinį reiškinį, stebėti, kaip iš sintaksinės aplinkos žodis keliauja į terminografinę aplinką, t. y. žodyne jis fiksuojamas kaip sudaiktavardėjęs žodis.

2.1. Empiriniai duomenys

Atliekant tyrimą iš viso surinkta 530 žodžių ir žodžių junginių, iš jų nesikartojančių – 232, tačiau iš šio skaičiaus 29 atmesti, nes nebuvo aišku, ar juos galima laikyti daiktavardėjimo pavyzdžiais.

A. Paulauskienė atkreipia dėmesį, kad priešdėlinių (*be-*) daiktavardžių, tokių kaip *bedarbis*, *beprotis*, *begėdis*, *bebaimis*, atsiradimas nėra aiškus: jie „mūsų gramatikose paprastai laikomi priešdėlių vediniais, o iš tikrųjų jie galėtų būti interpretuojami ir kaip sudaiktavardėję būdvardžiai, nes jų semantikoje yra ne tik ypatybės, bet ir jos turėtojo reikšmė“. Be to, anot kalbininkės, „[D]aiktavardžiai nekaitomi giminėmis, tuo tarpu šie priešdėliniai daiktavardžiai turi dviejų giminių formas, nes jų semantikoje yra ypatybės siejimas su vyriškosios ar moteriškosios lyties asmeniu“ (Paulauskienė 1994: 40). Panašiai mokslininkė mano ir apie sudurtinius daiktavardžius *raudonviršis*, *raudonodis*, *ilgaliežuvis* – jie taip pat gali būti „ir sudaiktavardėję būdvardžiai, ir sudūrimo būdu sudaryti daiktavardžiai“ (Paulauskienė 1994: 40). Mokslo studijos tyrimo kontekste tokių neaiškumų kilo dėl dūrinių ir priešdėlio *be-* vedinių. Pavyzdžiui, *nepilnametis* gali būti tiek būdvardis, tiek daiktavardis, taigi, sutampant formai, nėra aišku, ar, pavyzdžiui, tokia sakinyje „Nepilnamečiai (iki 16 metų) prašymą stoti į 9 klasę teikia kartu su tėvu / motina arba globėju“ žodį *nepilnametis* būtų galima palaikyti vartojamu daiktavardiškai. Į tyrimą, be *nepilnamečio*, nebuvo įtraukti tokie žodžiai, kaip *aštuoniolikmetis*, *bedarbis*, *beraštis*, *kairiarankis*, *mažaraštis*, *naujagimis*, *penkiolikmetis*, *silpnaprotis*, *savamokslis* ir kt.

Taigi, atliekant tyrimą iš viso naudojami 203 nesikartojantys kalbos vienetai. Iš švietimo srities terminų žodyną surinkti 36, iš monografijų ir

mokomosios literatūros – 117, iš švietimo įstaigų interneto svetainių – 92 su-
daiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami žodžiai ir žodžių junginiai¹¹. Šie
kalbos vienetai terminologiniu požiūriu yra trejopi:

- 1) švietimo terminai (pvz.: *auklėjamasis, ugdomasis, tiriamasis*);
- 2) kitų sričių (daugiausia medicinos) terminai, fiksuoti tų sričių termi-
nografiniuose ištekliuose, bet vartojami ir švietimo srities tekstuose (pvz.:
aklasis, kurčiasis, neįgalusis, vedamasis);
- 3) netermininiai vienetai, žymintys švietimo srities sąvokas, bet paprastai
tik tam tikrame kontekste. Daugiausia tai yra žodžių junginiai, pvz.: *baigusy-
sis mokyklą, pakviestasis mokyti, siekiantis išsilavinimo*.

Kai kurie žodžiai išsiskiria vartosenos dažniu – dažniausiai pasitaikantys
įvairiuose (tiek moksliniuose, tiek publicistiniuose) švietimo srities tekstuose
pateikti 4 pav.

4 pav. Dažniausiai švietimo srities tekstuose daiktavardiškai vartojami žodžiai

Kalbant apie skirtingas švietimo terminų funkcionavimo sritis – moks-
lo kalbą ir publicistiką – pasakytina, kad pirmos ir antros grupių vienetai,

11 Kai kurie vienetai fiksuoti skirtingų grupių šaltiniuose, pavyzdžiui, žodis *besimokantysis* yra ir terminografiniuose ištekliuose, ir monografijose bei vadovėliuose, ir kitoje mokomojoje literatūroje, taip pat jis vartojamas ir švietimo įstaigų interneto svetainėse. Taigi, jis patenka į visų trijų grupių surinktų žodžių skaičius, tačiau apibendrinant ir rengiant bendrą sąrašą jis skaičiuojamas kaip vienas vienetas. Žodžių junginiai, kurių pagrindą sudaro tas pats pagrindinis daiktavardiškai vartojamas dėmuo, skaičiuojami kaip vienas vienetas, nors priklausomasis dėmuo skiriasi.

vartojami publicistikoje, t. y. švietimo įstaigų interneto svetainėse, nėra praradę savo terminiškumo. Palmiros Zemlevičiūtės (2023: 2) teigimu, terminas terminiškumo nepraranda tol, „kol yra neatsiejamai susijęs su sąvoka, o kai tik ryšys su ja nutrūksta, sąvoka redukuojasi, supaprastėja, terminas determinologizuojasi“. Vartojami ir publicistikoje, jie išlaiko terminams būdingą tikslumą ir vienareikšmiškumą, emocinio atspalvio nebuvimą. Determinologizuotų, nuo sąvokos nutolusių sudaiktavardėjusių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių skaitytuose šaltiniuose nepastebėta.

Kita vertus, galima suabejoti nemažos dalies žodžių terminiškumu dėl to, kad jie žymi asmenis¹². Vis dėlto manytina, kad švietimo srityje asmenų pavadinimai yra viena svarbiausių švietimo terminų sistemos sudedamųjų dalių. Asmenų pavadinimų terminiškumą yra argumentavęs A. Umbrasas. Anot terminologo, „tikėtina, kad labiausiai išplėtotos asmenų pavadinimų sistemos yra socialiniuose moksluose, nes šių mokslų objektas yra žmonių santykiai visuomenėje“ (Umbrasas 2018: 107). Būtent asmenų pavadinimai sudaro didžiausią tiriamosios medžiagos dalį – tai bus aptariama kituose skyriuose.

Kalbant apie kontekstinio daiktavardiškumo pavyzdžių atranką, pasakytina, kad kontekstiniu daiktavardiškumu nelaikomas apibrėžiamojo žodžio praleidimas, kai tas žodis paminėtas tame pačiame ar gretimame sakinyje ir / ar yra vienarūšis kito tą pačią sąvoką apibrėžiančio žodžio atžvilgiu, pvz.: „Besivystančios šalys daugiau lėšų skiria pradiniam¹³ mokymui ir mažiau – viduriniam“ LE 1997: 35–36; „Specialinių mokyklų tipai teskiriami laipsnių ir profesinio turinio atžvilgiu. Laipsnių esama šių: žemesniosios, vidurinės, aukštesniosios ir aukštosios. Pradedamųjų specialinių mokyklų negali būti visiškai <...>. Žemesniųjų yra dvi rūšys: žemės ūkio ir amatų mokyklos“ PD 1933: 48.

¹² K. Gaivenis (2014 [1996]: 75) yra teigęs, kad „[A]smenų pavadinimus pagal profesiją netikslu laikyti terminais“.

¹³ Čia ir kitur pabraukta studijos autorės.

Iš bendrosios informacijos minėtina, kad sudaiktavardėjimas ar daiktavardiška vartoseną švietimo srityje būdinga savakiliams žodžiams – tik 9 proc. kalbamųjų žodžių turi skolintą šaknį (yra hibridai), pvz.: *diktuojantis* PI 1939, *įregistruotasis* PMC, *konsultuojamasis* PRTAŽ 2005, *pretenduojantis* [į stipendiją] VDK, *profesinė* VSRC, *studijuojantis* P 1931 / *studijuojantis* SKTŽ 2014. Taigi, daiktavardėjimo reiškinys švietimo srityje daugiausia grindžiamas sava leksika.

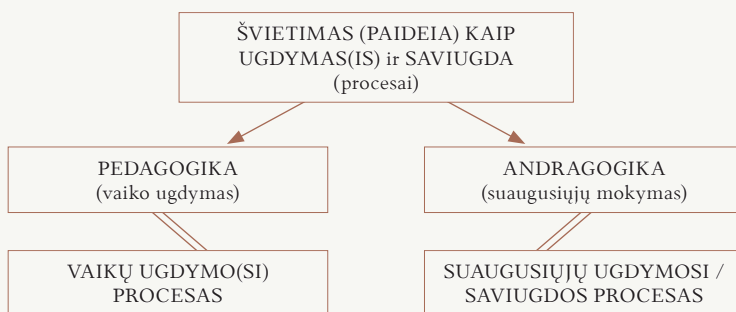
2.2. Švietimo sąvokos turinys

Prieš pradėdant tyrimo apžvalgą reikėtų aptarti švietimo srities, iš kurios šaltinių rinkti pavyzdžiai, sampratą. Iki šiol diskutuojama dėl *švietimo* ir *edukologijos*, *pedagogikos* ir *andragogikos* terminų turinio ir aprėpties. Vilma Žydžiūnaitė (2021: 2) pažymi, kad „[K]alba, kurią paprastai naudojame kalbėdami apie švietimą, vis dar netiksli, todėl mes tiesiogine to žodžio prasme dažnai nesuprantame, apie ką kiekvienas iš mūsų kalba, nes tie patys žodžiai reiškia skirtingus dalykus“.

Bene daugiausia diskusijų kyla dėl terminų *edukologija* ir *švietimas*: kokiu santykiu – dalies ir visumos ar koordinaciniu – susijusios šios sąvokos. Monografijoje *Lyginamoji edukologija* vartojami sinoniminiai terminai *ugdymo mokslas*, *edukacijos mokslas* ir *edukologija*. Formuluojuama tokia apibrėžtis: „<...> edukacijos mokslas (arba edukologija – Lietuvoje vartojamas sinoniminis terminas) – tai žmogaus ugdymo ir saviugdodos bei švietimo sistemų organizavimo mokslas“, ir atkreipiamas dėmesys, kad tai gana integruotas mokslas, apimantis pedagogiką, andragogiką, edukacines technologijas, švietimo vadybą, lyginamąją edukologiją ir kt. (LE 1997: 7). Monografijoje tęsiama *edukologijos* termino iniciatoriaus Leono Jovaišos tradicija ugdymo mokslą vadinti edukologija.

Kai kurie mokslininkai mano, kad iš anglų kalbos terminas *education* verčiamas netiksliai. Į šią problemą jau anksčiau dėmesį atkreipė Kęstutis

Pukelis ir Izabela Savickienė (2002). Pasak jų, lietuviškas atitikmuo turėtų būti būtent *švietimas*. Šie autoriai siūlo švietimo mokslą tapatinti su edukologija ir jo šakomis laikyti pedagogiką ir andragogiką. Autorių nuomone, edukologija negali būtų laikoma švietimo dalimi. Savo išvalgas mokslininkai iliustruoja schemiškai (žr. 5 pav.).

5 pav. K. Pukelio ir I. Savickienės (2002: 10) švietimo sampratos schema

V. Žydzūnaitė taip pat lietuvišku angliško termino *education* atitikmeiniu laiko švietimą. Jos nuomone, „[Š]vietimas (*education*) yra reiškinys sritis, suskirstyta į sistemą. Tai susideda iš elementų (mokytojas, mokinys, turinys, aplinka), elementų santykių (konstruktyvus, palaikantis, rekonstruojantis, destruktivus), veiklų (mokymas, iš anksto apgalvotas mokymasis vadovaujant), procesų (vedamas mokymasis), produktų (žinojimo diapazonai)“ (Žydzūnaitė 2021: 10). Iš mokslininkės suformuluotos apibrėžties matyti, kad joje atsiranda švietimo kaip srities samprata.

Lietuvos Respublikos terminų banke teikiamo *švietimo* termino apibrėžtyse nenurodoma, kad tai yra mokslas, labiau orientuojamasi į funkcijas ir į šias funkcijas teikiančių subjektų sistemą. Tarkime, Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatyme (2011) *švietimas* apibrėžiamas kaip „[U]gdymas ir išsilavinimo teikimas, savišvieta; taip pat mokinių, jų tėvų (globėjų, rūpintojų), švietimo įstaigų, mokytojų ir kitų švietimo teikėjų, švietimo pagalbos specialistų veiklų visuma“ LRTB. *Aiškinamajame kvalifikacijų sistemos terminų žodyne* (AKSTŽ 2008) pateikiama tokia apibrėžtis:

„Mokymo, lavinimo ir auklėjimo vyksmas, taip pat įstaigų sistema ir jų veikla, teikianti asmenims (daugiausia vaikams ir jaunimui) išsilavinimą“ LRTB₆. Edukologija apibrėžiama kaip mokslas.

Kaip matyti, iš esmės LRTB₆ apibrėžtyse laikomasi L. Jovaišos sampratos, tik *Sporto terminų žodyne* (STŽ 2002) *edukologija* suprantama siauriau – kaip objektas nurodomas subrendęs žmogus: „Saviugdos mokslas, tiriantis subrendusio žmogaus nenutrūkstamo fizinio ir dvasinio tobulėjimo prielaidas, tikslus, dėsningumus ir šviečiamąją pagalbą įvairiais amžiaus tarpniais“ LRTB₆.

Šioje mokslo studijoje švietimas pirmiausia traktuojamas kaip mokslas, žmogaus veiklos sritis, o ne kaip veiksmas ar ugdymo funkcija. Leidinyje, atsižvelgiant į specialistų išvalgas, remiantis V. Žydžiūnaitės švietimo kaip srities samprata, bus vartojamas tikslus žodžių junginys *švietimo sritis*. Šis žodžių junginys, manytina, apima ir edukologiją – Lietuvos edukologijos universiteto (dabar – VDU Švietimo akademija) ir kitų įstaigų mokslininkų darbuose yra įsitvirtinęs būtent *edukologijos* terminas. Švietimo sritis, be kitų subjektų, aprėpia ir švietimo įstaigų, kurių interneto svetainės tiriamos šioje mokslo studijoje, veiklą.

2.3. Šaltinių apžvalga

Kaip minėta, tyrimui medžiaga rinkta iš trijų tipų šaltinių – iš viso peržiūrėta 10 švietimo srities terminų žodynų, 22 kiti moksliniai leidiniai: monografijos, vadovėliai ir kitos mokomosios knygos, skirtos pedagogikos, andragogikos ir didaktikos teorijai¹⁴, ir 26 aukštųjų mokyklų bei profesinio mokymo įstaigų interneto svetainės. Atrenkant tyrimui mokslinę literatūrą, siekta, kad tai būtų skirtingų laikotarpių (tarpukario, sovietmečio ir posovietinio laikotarpio) leidiniai. Atsirenkant interneto svetaines, norėta, kad aukštosios ir profesinės mokyklos būtų įvairaus profilio ir iš skirtingų Lietuvos regionų.

¹⁴ Empirinė medžiaga nebuvo renkama iš smulkiųjų žanrų mokslinio stiliaus tekstų, tokių kaip moksliniai straipsniai.

Tiek moksliniai, tiek publicistiniai tekstai svarbūs sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ypatybėms ir funkcionavimui atskleisti.

Žodynai. Nors teorinės švietimo idėjos Lietuvoje pradėjo klostytis dar XVI a., reikėjo kelių amžių, kad būtų išleistas pirmasis šios srities žodynas. Apskritai švietimo sritis terminų žodynų gausa nepasižymi. Pirmasis vienos švietimo šakos – pedagogikos – terminų žodynas yra nebaigtas keturkalbis lietuvių–prancūzų–vokiečių–rusų kalbų Stasio Šalkauskio žodynelis *Bendroji pedagogikos terminija* (BPT 1937). Šiame praktiniame leidinyje mokslininkas realizavo savo teorines terminokūros išvalgas. Tarp terminų kūrimo būdų S. Šalkauskis nemini, kad terminus galima kurti keičiant žodžio kategoriją, ir tarp žodyno terminų nerasta sudaiktavardėjusių žodžių. Tikslumo dėlei reikėtų pasakyti, kad, žvelgiant diachroniškai, vis dėlto kai kurių žodyne fiksuotų terminų sąsajų su daiktavardėjimu esama: tarp šių terminų minėtini tokie žodžiai kaip *mokytinis* BPT 1937, *ugdytinis* BPT 1937, *tinginys* BPT 1937.

Sovietmečiu švietimo srities terminografija išgyveno savotišką krizę. Pavyko aptikti Kęsto Miškinio apie 800 terminų žodynėlį *Pedagogikos terminų paaiškinimai (mokymo priemonė LVKKI studentams)* (PTP 1982). Pats autorius šio žodynėlio nevadina terminografiniu darbu, įvardija kaip leidinėlį, mokymo priemonę (pažymėtina, kad sovietmečiu žodynus leisti kaip mokymo priemonės studentams nebuvo išskirtinė praktika). Tačiau jau vien iš prartarmėje suformuluotų uždavinių aiškėja terminografinis knygelės pobūdis: „<...> praplėsti studentų pedagoginių sąvokų ratą, padėti suprasti terminus, su kuriais jie susiduria skaitydami pedagoginę literatūrą, pedagoginės praktikos metu, o vėliau dirbdami pedagoginį darbą“ (PTP 1982: 2).

Jau nepriklausomoje Lietuvoje išleistas L. Jovaišos aiškinamasis žodynas *Pedagogikos terminai* (PT 1993), paties autoriaus laikomas „pirmu[uoju] bandym[u] apibūdinti ir susisteminti žmogaus ugdymo mokslo sąvokas lietuvių kalba“ (PT 1993: 3). Tenka apgailestauti, kad nebaigtas S. Šalkauskio pedagogikos terminų žodynelis nėra sulaukęs pakankamai dėmesio ir mokslininko,

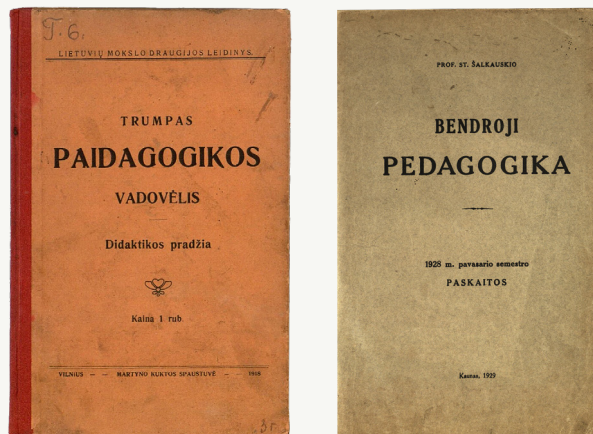
kaip pedagogikos terminų sistemintojo ir kūrėjo, veikla nėra pakankamai iš-tirta. 2007 m. L. Jovaiša publikavo savo *Pedagogikos terminų* (PT) žodyno pagrindu parengtą, bet naujais terminais papildytą *Enciklopedinį edukologijos žodyną* (EEŽ). Nepriklausomoje Lietuvoje išleistas ir trikalbis (lietuvių–anglų–vokiečių kalbų) Rimanto Laužacko žodynas *Svarbiausios profesinės edukologijos sąvokos* (SPES 1996). Vėliau tas pats autorius minėto žodynelio pagrindu parengė platesnės apimties tų pačių kalbų žodynelį *Profesinio rengimo terminų aiškinamasis žodynas* (PRTAŽ 2005).

Pačioje XX a. pabaigoje Lietuvoje pradėjus brėžti takoskyrą tarp vaikų ir suaugusiųjų ugdymo, pradėjus vartoti *andragogikos* terminą ir gilintis į andragogikos sritį, kilo poreikis aiškinti ir sisteminti andragogikos terminiją. 2012 m. publikuotas Birutės Jatkauskienės ir Gitanos Tolutienės parengtas *Aiškinamasis andragogikos terminų žodynas* (AATŽ). Jame terminai ne tik teikiami anglų ir prancūzų kalbomis, bet ir plačiai aiškinami, iliustruojami pavyzdžiais, lentelėmis, remiamasi kitais autoriais, gausiai cituojami švietimo klasikais ir kiti specialistai.

2014 m. išleistas K. Pukelio ir Antano Smetonos parengtas *Studijų kokybės terminų žodynas* (SKTŽ), kuriame pateikiamos lietuviškos apibrėžtys ir angliški terminų atitikmenys.

Terminų žodynuose sudaiktavardėjęs žodis retai teikiamas kaip tam tikros švietimo šakos terminas – dažniausiai sudaiktavardėjęs ar daiktavardėjantis žodis vartojamas pateikiant termino apibrėžtį. Skaitant pakartotinius žodynų leidimus, matyti kalbos redaktorių įtaka nagrinėjamajam reiškiniui: tai, ar kitos kalbos dalies žodis bus paliktas daiktavardžio pozicijoje, priklauso ir nuo kalbos redaktorių. Pavyzdžiui, pirmajame L. Jovaišos žodyne *Pedagogikos terminai*, aiškinant pamokos struktūrą, daiktavardiškai vartojami būdvardžiai *senas* ir *naujas*: „seno kartojimas, naujo dėstymas“ PT 1993: 154, o naujajame žodyne, kuriame teikiama daug tų pačių terminų, sakinyje jau redaguotas: „senos medžiagos kartojimas, naujo dalyko dėstymas“ EEŽ 2007: 197.

Mokomoji literatūra ir monografijos. Mokslinių švietimo srities knygų leidyba susijusi su tarpukario Lietuvos vyriausybės, laikiosios švietimą prioritetiniu dalyku, veikla. Pasak Juozo Žilionio, „1918 m. Lietuvos Respublikos vyriausybė, nors ir nepalankiomis sąlygomis, pradėjo pertvarkyti švietimo darbą: orientuojantis į Skandinavijos, Vokietijos ir Šveicarijos kraštų patyrimą pradėta kurti tautinės mokyklos sistema. <...> Lietuvos Respublika per dvidešimt dvejus savo gyvavimo metus <...> sukūrė vientisą švietimo sistemą, tvirtą nacionalinės sistemos modelį, paremtą etniniu ir humanistiniu principais“ (Žilionis 2002: 17–18). Tarpukariu vadovėlių ir pedagoginės literatūros leidyba rūpinosi 1919 m. Kaune įkurta Aukštųjų mokslų draugija (1920 m. ši draugija įsteigė pirmąją nepriklausomos Lietuvos aukštąją mokyklą – Aukštuosius kursus, kurie 1922 m. pertvarkyti į Lietuvos universitetą), taip pat ir Švietimo ministerija. Tarp pirmųjų pedagogikos ir didaktikos teorijos leidinių minėtinos Stasio Kairiūkščio, S. Šalkauskio, A. Maceinos, Jono Vabalo-Gudaičio knygos (žr. 6 pav.). Kaip rašo Romanas Vasiliauskas (2008: 25), pats reikšmingiausias pedagogikos, kaip teorinio dalyko, formavimosi etapas prasidėjo įkūrus Kauno universitetą, ir šis etapas susijęs su S. Šalkauskio ir A. Maceinos darbais.

6 pav. S. Kairiūkščio *Trumpas pedagogikos vadovėlis* (1918) ir S. Šalkauskio *Bendroji pedagogika* (1928) (E. paveldas)

Filosofai, rengdami pedagogikos ir didaktikos knygas, ugdymą grindė filosofiška, taikė asmenybės tobulinimo ir pasaulėžiūros formavimo koncepcijas. J. Vabalo-Gudaičio, Kaune įsteigusio Eksperimentinės psichologijos laboratoriją, *Paidologijoje* (P 1931) pristatomos idėjos grindžiamos medicinos mokslu. Leidiniuose, kuriuose pedagogika remiama medicina, funkcionuoja nemažai medicinos terminų, tarp jų sudaiktavardėjusių ar daiktavardiškai vartojamų kitų kalbos dalių žodžių, žyminčių asmenis pagal sveikatos būklę („Patvirtintų kurti, akli ir nebyliai“ PD 1933). Taigi, tradicija švietimo srityje vartoti tokius terminus ateina iš XX a. pradžios. Vis dėlto daugiausia šio laikotarpio leidiniuose pasitaiko kontekstinio daiktavardiškumo atvejų.

Ta pati tendencija būdinga ir sovietmečio švietimo srities leidiniams, be to, šiuose tekstuose ypač varijuoja įvardžiutinės ir paprastosios formos, pvz.: *nesimokantieji* VMVPP 1962 – *nesimokantys* VMVPP 1962, *suaugusysis* P 1971 – *suaugęs* P 1971. Kalbant apie leidinių žanrus, pasakytina, kad tarp jų vyrauja pedagogikos ir didaktikos vadovėliai, apskritai mokomoji literatūra, skirta studentams. Sovietmečio autoriai buvo priversti atiduoti duoklę sovietinei ideologijai, knygoje tiesiogine ar ezopine kalba pastebimas sovietinių ideologų tikslas, Marijos Abraitytės (2009: 200) žodžiais, „išugdyti atsidasvusį, nusistovėjusiomis komunistinėmis pažiūromis ir lojalų pilietį, dirbantį tarybinės valstybės naudai“.

Su politika susijęs santykis su rusų kalba – daug medžiagos verčiama iš rusų kalbos, ir tai leistų kelti klausimą apie rusų kalbos poveikį daiktavardėjimo reiškinių plitimui (plg. *dirbantysis* (pvz., ATMK 1986) – rus. *трудящийся*)¹⁵. Be lyginamųjų šaltinių tyrimo tokios hipotezės patvirtinti negalima, tačiau mokslininkų tyrimai rusų kalbos poveikį lietuvių kalbos žodžių daiktavardėjimui patvirtina. A. Paulauskienė ir Danutė Tarvydaitė mano, kad *dirbantysis* imtas vartoti po karo, nusižiūrėjus į žodžio *трудящийся* vartoseną, o pagal

¹⁵ Rusų kalbai būdingas būdvardžių ir dalyvių, žyminčių asmenis pagal veiklą, daiktavardėjimas.

dirbantįjį pasidarytas ir *besimokantysis*¹⁶ (Paulauskienė, Tarvydaitė 1998: 60–61). Kalbamuosiuose leidiniuose dažniausiai daiktavardžio pozicijoje vartojami įvardžiuotiniai būdvardžiai *jaunesnysis*, *neturtingasis*, *turtingasis*, *vyresnysis*, subūdvardėjęs dalyvis *suaugęs* / *suaugusysis*, nors, kaip rašyta, daugiausia yra kontekstinio daiktavardiškumo žodžių ir žodžių junginių.

Kontekstinis daiktavardiškumas vyrauja ir švietimo srities knygose, publikuotose Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Pertvarkant švietimo sistemą pagal demokratinus pagrindus, dėmesys vėl krypsta į laisvos ir atsakingos asmenybės ugdymą. Be pedagogikos, didaktikos knygų, plėtojantis andragogikos mokslui, leidžiami šios šakos leidiniai – juose dažniausiai vartojamas *suaugusiojo* terminas. Šio meto leidiniuose didesnis vartosenos dažnis būdingas ir žodžiams *baigusysis*, *besimokantysis*, *stojantysis*, *tiriamasis*. Pasitaiko sakinių, kuriuose vartojama po keletą sudaiktavardėjusių ir daiktavardėjančių žodžių, pvz.: „Neformalusis suaugusiųjų švietimas apima dirbančiųjų, bedarbių, neįgaliųjų, imigrantų, kareivių, kalinių švietimą, jų kvalifikacijos tobulinimą ir perkvalifikavimą“ (SM 2008: 39). Skirtingai nei ankstesniais laikotarpiais, nepriklausomoje Lietuvoje išleidžiama nemažai monografių. Šio žanro knygose daiktavardiškai vartojamų kitų kalbos dalių yra kur kas daugiau nei vadovėliuose. Daugiausia (27 skirtingi vienetai) sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų kitų kalbos dalių žodžių ir žodžių junginių rasta monografijoje *Lyginamoji edukologija* (1997). Dažname pastarojo laikotarpio leidinyje pateikiami nedideli terminų žodynėliai, tačiau juose daiktavardėjantys ar sudaiktavardėję žodžiai paprastai neteikiami – pastebėtas tik termino šalutiniu dėmeniu einantis *suaugusysis*, pvz., *suaugusiųjų švietėjas* SM 2008. Šiuo požiūriu iš minėtosios bendros tendencijos išsiskiria Agnės Bielinskienės, Loico Boizou, Gintarės Grigonytės, Jolantos Kovalevskaitės, Erikos Rimkutės ir Andriaus Utkos monografijos *Lietuvių kalbos terminų*

16 Reikėtų pridurti, kad *besimokantysis*, kaip ir neįvardžiuotinė forma *besimokantis*, vartotas tarpukario švietimo srities leidiniuose (plačiau žr. 3 skyrių), nors, be abejo, rusų kalbos įtaka šio žodžio vartosenos plėtrai neatmestina.

automatinis atpažinimas ir apibrėžimas (LKATA 2015) švietimo ir mokslo terminų sąrašas – jame fiksuota daugiau švietimo terminų, kurių vienas iš dėmenų išreikštas sudaiktavardėjusiu ar daiktavardėjančiu kitos kalbos dalies žodžiu¹⁷ (pvz.: *besimokančiųjų skaičius, besimokantis suaugęs, savo lėšomis studijuojantis, suaugusiųjų mokykla* LKATA 2015).

Švietimo įstaigų interneto svetainės. Švietimo įstaigų interneto svetainės – svarbi informavimo apie profesinio kelio pradžią priemonė, komunikacinis kanalas, sujungiantis esamus ir būsimus mokinius, jų tėvus ir pedagogus. Jose vyrauja publicistinis stilius, todėl tikslinga daiktavardėjimo reiškinių šioje erdveje palyginti su daiktavardėjimu mokslinio stiliaus leidiniuose. Švietimo įstaigų interneto svetainėmis rūpinamasi valstybės lygiu: remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimu Nr. 480 patvirtintu (2018-12-15 atnaujinta) *Bendrųjų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms ir mobiliosioms programoms aprašu*, valstybinės ir savivaldybių mokyklos turi turėti interneto svetaines. Šiame dokumente įstaigos interneto svetainė apibrėžiama kaip „informacinių technologijų pagrindu veikianti informacinė sistema ar informacinės sistemos sudedamoji dalis (komponentė, posistemis), skirta informacijai apie įstaigos funkcijas, struktūrą, veiklą skelbti, asmenims skatinti aktyviai dalyvauti valstybės valdymo ar vietos savivaldos procese, įstaigos veiklos skaidrumui užtikrinti, viešosioms ir (arba) administracinėms paslaugoms elektroninių ryšių priemonėmis teikti“ (BRVS 2018). Apie kalbą dokumente sakoma, kad „įstaigos interneto svetainėje visa informacija pateikiama valstybine kalba“ (BRVS 2018). Kaip matyti iš apibrėžties, svarbiausia interneto svetainių funkcija yra informacinė, taigi ir mokyklų interneto svetainių pagrindinis tikslas – pateikti aktualią informaciją, kurios pagrindinės teminės grupės

17 Autoriai, pristatydami žodynelį, kurį sudaro „visi automatiškai iš ŠM [Švietimo ir mokslo] tekstinio nustatyti ir ŠM eksperto kaip analizuojamos srities terminai atrinkti terminai“, atkreipia dėmesį, kad „terminai nekeisti, neredaguoti (nors kai kurie yra ne visai taisyklingi)“ (LKATA 2015: 173). Taigi, žodynelyje pateikti terminai atspindi vartosenos polinkius.

taip pat nurodomos minimame dokumente, kalbant apie interneto svetainių struktūrą. Tačiau kiekviena mokykla, norėdama aktualizuoti komunikacinę ir reprezentacinę funkcijas, gali papildyti savo svetainių struktūrą.

Kalbamosiose interneto svetainėse skelbiamos institucijų ir švietimo sistemos aktualijos, medžiaga nuolat pildoma, taigi šios svetainės yra ypač tinkamos sinchroniniam vartosenos tyrimui atlikti. Kaip empirinės medžiagos šaltinis buvo pasirinktos Lietuvos aukštųjų mokyklų (universitetų, kolegijų) ir profesinių mokyklų interneto svetainės. Šiose interneto svetainėse pateikiama daug informacijos, tikimasi, kad jos turinys bus atsakingai parengtas, o kalba – taisyklinga. Kalbamųjų interneto svetainių kalba pasižymi stipria orientacija į adresatą – jauną žmogų, turintį įvairių poreikių, kuriuos mokykla siekia patenkinti. Interneto svetainėse funkcionuoja elektroninė kalbos atmaina (apie šią atmainą plačiau žr. Liubinienė 2012), ji ypač atvira naujovėms ir kalbinėms transformacijoms.

Daiktavardėjimo švietimo įstaigų interneto svetainėse tyrimas atliktas 2024 m. vasario – 2025 m. kovo mėnesiais. Šiose svetainėse, kaip ir kitų tipų šaltiniuose, labiausiai paplitę kontekstinio daiktavardiškumo žodžiai ir žodžių junginiai. Mažiausiai daiktavardėjimo atvejų pastebėta aukštųjų mokyklų, daugiausia – profesinių mokyklų interneto svetainių kalboje. Pradedant tyrimą tikėtasi, kad plačiausiai daiktavardėjimo reiškinys bus paplitęs pačiuose tekstuose, tačiau tyrimas parodė, kad daiktavardėjimo atvejai vyrauja interneto svetainių antraštėse ir paantraštėse.

3

Švietimo srities daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių daiktavardiškumo laipsniai

Žodžių kelias nuo daiktavardiškos vartosenos iki visiško sudaiktavardėjimo yra labai nevienodas: vieni šią kelionę yra dar tik pradėję ir nėra aišku, ar ją tęs; kiti jau yra pasiekę paskutinę pakopą ir belieka rasti vietą žodyne; treči, padaryti pagal sudaiktavardėjusį darybos tipą, iš viso yra išvengę kelionės proceso – iš karto atsidūrė ant pačios aukščiausios pakopos.

Pastarieji, laikytini pirmojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiais, yra tokie švietimo srities sąvokas žymintys daiktavardžiai, kaip *atsilikėlis* P 1931, *auklėtinis* PĮ 1974, DK 1992, *globotinis* LMPMIB 1983, *mokytinis* BPT 1937, *nesubrendėlis* PD 1933, *subrendėlis* PD 1933. Kaip minėta, šių žodžių ryšys su daiktavardėjimu matomas reiškinį vertinant tik diachroniškai. Šie kalbos vienetai žodynuose fiksuojami kaip daiktavardžiai, galima manyti, kad jie ir padaryti kaip daiktavardžiai, t. y. išvengę daiktavardėjimo proceso. Tokią mintį patvirtintų S. Ambrazo darybos tipų daiktavardėjimo tyrimai. Mokslininkas teigia, kad ne tik būdvardžių su priesagomis *-inas*, *-a*, *-inis*, *-ė*, bet ir būdvardžių su priesagomis *-ėlis*, *-ė*, *-tinis*, *-ė*¹⁸ daiktavardėjimas buvo vienas iš būdų, „lėmusių naujų veikėjų pavadinimo darybos tipų atsiradimą lietuvių kalbos savarankiškos raidos laikais“ (Ambrazas 1993: 229). Minėtina, kad priesagos *-ėlis*, *-ė*, *-tinis*, *-ė* vartojamos ir būdvardžiams daryti, plg.: *drobinėlės kelnės*, *duona dirsinėlė* (DLKG 1997: 194), *atsitiktinis darbas*, *draustinė giria*, *tėstinis leidinys*, *varstytiniai batai* (DLKG 1997: 215).

Antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžių būriui priskirtini švietimo srities žodynuose kaip terminai teikiami sudaiktavardėję žodžiai. Nors jie žodynuose

¹⁸ S. Ambrazas priesagų mini daugiau, čia surašomos tik aktualios tyrimui.

fiksuoti kaip daiktavardžiai, tačiau vartosenoje funkcionuoja ir kaip su daiktavardėjimu nesietinos kalbos dalys. Apskritai, kaip rodo tyrimas, švietimo srities terminografijai nėra būdinga, kad sudaiktavardėjęs žodis dažnai būtų teikiamas kaip švietimo terminas – jų pastebėta tik keletas. L. Jovaišos žodyne *Pedagogikos terminai* (PT 1993) ir *Enciklopediniame edukologijos žodyne* (EEŽ 2007) duodama tik po vieną terminą, kuriuo eina sudaiktavardėjęs žodis *tiriamasis*. Atkreiptinas dėmesys, kad sovietmečiu leistoje *Pedagogikoje* dar randama vartojant dvižodį terminą *tiriamas asmuo* P 1971, tačiau vėlesnėje švietimo srities literatūroje jau įsitvirtinęs sudaiktavardėjęs dalyvis *tiriamasis*. L. Jovaišos žodynuose, nors ir fiksuoti terminai, susiję su asmenų sveikatos būkle (daugiausia tai ligų pavadinimai, pvz., *kurčėbylystė*), asmenų pavadinimai pagal sveikatos būklę (pvz.: *aklasis, kurčiasis, neįgalusis*) neteikiami kaip edukologijos terminai ir vartojami tik žodynų straipsniuose apibrėžiant pačias būkles.

R. Laužacko *Profesinio rengimo terminų aiškinamajame žodyne* (PRTAŽ 2005) teikiamas terminas *konsultuojamasis* PRTAŽ 2005 – ankstesniame šio autoriaus žodyne *Svarbiausios profesinės edukologijos sąvokos* (SPES 1996), kuris yra pirmo minimo žodyno pagrindas, šio sudaiktavardėjusio dalyvio kaip termino nebuvo.

Birutės Jatkauskienės ir Gitanos Tolutienės *Aiškinamajame andragogikos terminų žodyne* (AATŽ 2012) bei Beatos Miniotienės ir Ingridos Eglės Žindžiuvienės *Aiškinamajame anglų–lietuvių kalbų edukologijos terminų žodynėlyje* (AALKETŽ 2006) pateikiamas transterminizacijos būdu į švietimo terminiją atėjęs terminas *kintamasis* AATŽ 2012, aktualus kalbant apie švietimo srities tyrimus.

Antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiais laikytini *besimokantysis* bei *suaugusysis*, kurie itin dažni švietimo srities tekstuose. Šių žodžių daiktavardėjimo keliui tikslinga skirti daugiau dėmesio.

Pirmiausia bus aptartas *besimokančiojo* daiktavardėjimo atvejis, taip pat konkurencija su *mokinio* terminu. *Besimokantysis* daiktavardiškai vartotas jau tarpukario vadovėliuose (plg.: „Štai kodėl viduramžiais besimokantieji buvo

laikomi tikėjimo liudytojais“ PI 1939: 34), tik kur kas rečiau nei mokinys (pvz., Antano Maceinos vadovėlyje *Pedagogikos istorija* (PI 1939) *besimokantis* / *besimokantysis* pavartotas du kartus (daiktavardžio reikšme), o *mokinys* – 170 kartų). Taigi, tarpukariu ši konkurencija su *mokiniu*, turinčiu senas vartojimo tradicijas¹⁹, menka. Pasikeitus švietimo paradigmai – nuo mokymo einant mokymosi link – atrodo, *mokinio* terminas autoriams darėsi (ir darosi) neparankus. XX a. švietimo srities mokslinėje literatūroje *mokinys* apibrėžiamas kaip „[t]as, kurį kas nors ko nors moko“. Apibrėžtyje dar nurodoma, kad „[M]okinys nebūtinai yra moksleivis – mokyklos lankytojas, klausytojas“ PT 1993: 119. Kitame šaltinyje *mokinys* aiškinamas kaip „asmuo, siekiantis profesinės kvalifikacijos formaliojo profesinio mokymo įstaigoje arba įmonėje“. Priduriama, kad „[A]ukštesniojoje ir aukštojoje mokykloje – studentas“ SPES 1996: 23. Tačiau 2007 m. L. Jovaišos *Enciklopediniame edukologijos žodyne* termino *mokinys* apibrėžtyje veiksmo požymio kryptis keičiama pagal pasikeitusią paradigmą – akcentuojamas aktyvus mokinio veiksmas: „<...> asmuo, kuris iš ko nors mokosi <...>. Jis perima iš mokytojo patirtį. Mokiniais vadinami ir asmenys, besimokantys profesinio mokymo įstaigoje ir (arba) įmonėje“ EEŽ 2007: 167. Taigi, L. Jovaiša patikslino termino apibrėžtį, nesiūlė naujo termino.

Iš skaitytų tekstų matyti, kad autoriai nuosekliai pradėjo *mokinį* keisti *besimokančiuoju*. Liudos Šiaučiukenienės, Nidos Stankevičienės ir Renaldo Čiužo vadovėlyje *Didaktikos teorija ir praktika* (DTP 2011) terminas *besimokantysis* dažnai vartojamas kaip *mokinio* sinonimas, bet *besimokančiojo* vartosenos atvejų nustatyta daugiau nei *mokinio*. Pastebėta, kad, kai šiame vadovėlyje remiamasi ankstesniais tyrimais (pvz.: A. Maceinos, L. Jovaišos), renkamosi vartoti *mokinio* terminą, o pačių autorių išvalgose dažnesnis *besimokančiojo*

¹⁹ V. Drotvinas rašo, kad „[A]nksčiausiai žodis mokinys randamas Konstantino Sirvydo „Trijų kalbų žodyno“ pirmajame leidime <...>. Greičiausiai tai buvo vienas pirmųjų paties Sirvydo sukurtų naujadarų“. Tačiau, pasak kalbininko, *mokinys* nepaplito, „nes neįstengė atsispirti *mokintinio*, *mokitinio* ir nelietuviškų sinonimų konkurencijai“ (Drotvinas 2001: 113–116). Tačiau XIX a. pabaigoje žodis jau buvo įsitvirtinęs vartosenoje. Tarpukario švietimo srities tekstuose vartojamas ir *mokinys*, ir *mokytinis*.

terminas. A. Bielinškienės ir bendraautorių monografijos žodynyje *besimokantis(-ysis)* fiksuotas tiek kaip daiktavardis, tiek kaip dalyvis, plg.: *besimokančiųjų skaičius* ir *besimokantis suaugęs* LKTAA 2015. Naujausiame šaltinyje – leidinyje *Ugdymo metodikos pagrindai* (UMP 2024) – vartojamas tik *besimokantysis* – *mokinio* termino iš viso nepastebėta. Gintautės Žibėnienės ir Valdonės Indrašienės vadovėlyje *Šiuolaikinė didaktika* (ŠD 2017) nurodoma antoniminių sąvokų pora: *mokomas asmuo* – *besimokantysis* ŠD 2017: 15, iš šios poros ryškėja tikslumo poreikis, kurio, matyt, autorių požiūriu, švietimo srityje vartojamam *mokinio* terminui trūksta.

Švietimo įstaigų interneto svetainėse vyrauja *besimokančiojo* terminas – *mokinys* pasitaiko gerokai rečiau. 2012–2013 m. *besimokantysis* patenka į švietimo srities terminografiją – *Aiškinamajame andragogikos terminų žodyne* duodamas terminas *suaugęs besimokantysis* AATŽ 2012, o *Aiškinamajame anglų–lietuvių kalbų edukologijos terminų žodynyje* tarp angliško termino *student* atitikmenų greta *studento* ir *moksleivio* teikiamas ir terminas *besimokantysis* AALKETŽ 2013. Be to, šiame žodynyje minimas terminas yra ne vieno rūšinio termino pagrindinis ar šalutinis dėmuo: *suaugęs besimokantysis* AALKETŽ 2013, *besimokantysis anglų kalbos* AALKETŽ 2013, *gabūs, talentingi besimokantieji* AALKETŽ 2013, *į besimokantįjį nukreiptas mokymo(si) studijų turinys* AALKETŽ 2013, *besimokančiojo mokymosi istorija* AALKETŽ 2013.

Vartosenos dažnis, fiksavimas terminų žodyne rodytų, kad *besimokantįjį* jau galima laikyti sudaiktavardėjusiu žodžiu. Tai paremtų ir žodžio reikšmė. Viena sovietmečio vadovėlių, kai *besimokantysis* dar vartotas kaip kontekstinio daiktavardiškumo žodis, jo reikšmės artimumas dalyvio (veiksmažodžio) reikšmei akivaizdus iš antonimų: *nesimokantysis* VMVPP 1962 ir *besimokantysis* VMVPP 1962, pvz.: „Taigi nesimokančių dėl didelio atstumo iki mokyklos procentas bendrame nesimokančiųjų skaičiuje nėra didelis“ VMVPP 1962: 13. Šiame vadovėlyje *besimokantysis*, *nesimokantysis* vartojami aktualizuojant mokymosi ar nesimokymo veiksmo semas. Toliau pastebima, kad *besimokantysis* įgyja daugiau semų, apima ir *nesimokančius besimokančiuosius*, t. y. vartojamas

asmens, kaip ugdymo subjekto ir objekto, reikšme, iškeliant motyvacinį požymį, kad asmuo mokosi pats. Šiuo atveju šis motyvacinis požymis veikiausiai yra lemiamas vykstant *besimokančiojo* ir *mokinio* konkurencijai. Albinos Auksoriūtės (2023: 181) teigimu, „terminologijoje motyvacija yra svarbi, nes motyvuotas terminas yra lengvai suprantamas ir be apibrėžties“. Toks ir be apibrėžties aiškus terminas yra patogus vartoti, galbūt dėl aptartų priešasčių jo kryptis ir yra iš vartosenos į terminografiją, o ne priešingai.

Taigi, *besimokančiojo* pavyzdys yra laipsniško daiktavardėjimo proceso (t. y. daiktavardėjimo dėl elipsės) iliustracija, atskleidžianti žodžio kelią daiktavardėjimo laipsnių pakopomis. Kita vertus, iš šio pavyzdžio matyti, kokią įtaką žodžio daiktavardėjimui daro kiti kalbiniai vienetai, specialistų požiūris į juos.

Kitas klausimas: ar *mokinį* reikia keisti *besimokančiuoju*? Manytina, kad švietimo terminas *mokinys* gali aprėpti ir tuos požymius, kurie dabar yra priskiriami *besimokančiojo* terminui. Juolab kad L. Jovaiša, kaip minėta, *mokinio* termino apibrėžtį yra atnaujinęs, padaręs platesnę. Dar vienas klausimas yra susijęs su terminologiniu šio žodžio sistemiškumu: žodis nederą prie asmenų pavadinimų sistemos darybinio požiūriu. A. Paulauskienė ir D. Tarvydaitė (1998: 61) šį vedinį vadina „tikr[u] griozd[u]“, nes jis yra padarytas iš sangrąžinio veiksmazodžio.

Vienų žodžių daiktavardiška vartoseną atveria kelią ir kitų žodžių daiktavardiškumui. Greta *besimokančiojo* dažnai vartojamas ir *studijuojantysis*. Kiekybiniais duomenimis, šis daiktavardėjantis dalyvis jau perlipo kontekstinio daiktavardiškumo pakopą, taigi priskirtinas antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžių būriui, tačiau šia pakopa, vertinant semantiniu požiūriu, yra palipęs mažiau. Nepastebėta, kad kaip terminas jis būtų teikiamas skaitytuose švietimo srities terminų žodynuose, nors vartojamas apibrėžiant kitus terminus. Pavyzdžiui, K. Pukelio ir A. Smetonos *Studijų kokybės terminų žodyne* (SKTŽ 2014) teikiamas tik terminas *studentas*, bet, aiškinant kitus terminus, vartojamas ir *studijuojantysis*, pvz.: *formuojamasis vertinimas* – „[N]uolatinis vertinimas ir informacijos rinkimas, sisteminimas ir analizė, siekiant įvertinti <...>

studijuojančiojo veiklos kokybę bei pažangą bet kuriame veiklos etape ar srityje“ SKTŽ 2014: 25; *iškritimas iš mokymo(si) / studijų proceso* – „[S]avanoriškas ar priverstinis studijuojančiojo pasitraukimas iš studijų proceso“ SKTŽ 2014: 25.

Tiesa, A. Bielinskienės ir kt. monografijos *Lietuvių kalbos terminų automatinis atpažinimas ir apibrėžimas* (LKTA 2015) žodynyje teikiami terminai *savo lėšomis studijuojantysis* ir *studijuojantys savo lėšomis* LKTA 2015, tačiau, kaip minėta, šiam žodynėliui terminai atrinkti iš švietimo ir mokslo tekstų (ne iš terminografinių išteklių). Švietimo srities vartosenoje *studijuojantysis* jau yra nukonkuravęs žodžių junginį *studijuojantis asmuo* ir dabar aktyviai konkuruoja su daiktavardžiu *studentas*. Remiantis švietimo srities terminų vartoseną, ne visada galima paaiškinti, kodėl autoriai kartais renkasi vartoti *studijuojantįjį*, o ne *studentą*. Galima manyti, kad tai kai kuriais atvejais tai gali būti susiję su siekiu nekartoti to paties žodžio ar noru aktualizuoti kitą požymį. Daiktavardžiu *studentas* suponuojamas asmens statusas, o daiktavardiškai vartojamu dalyviu aktualizuojamas asmens požymis pagal atliekamą veiksmą. Taigi, gali būti, kad teksto autoriui vienu atveju svarbiau pabrėžti statusą, kitu atveju – požymį pagal atliekamą veiksmą. Kita vertus, kaip matyti iš *Studijų kokybės terminų žodyne* (SKTŽ 2014) pateikiamų apibrėžčių, *studijuojančiojo* sąvoka platesnė nei *studento*. Kaip rašyta, šiame žodyne *studijuojantysis* neteikiamas kaip terminas, tačiau iš kitų terminų apibrėžčių aiškėja, kad studijavimo veiksmą atliekantis asmuo gali būti ne tik *studentas*, bet ir šio statuso neturintis klausytojas²⁰. O klausytojas, kaip teigiama jo apibrėžtyje, taip pat atlieka studijavimo veiksmą: „Asmuo, studijuojantis pagal formalias arba neformalias švietimo programas atskirus studijų dalykus / modulius“ SKTŽ 2014: 33. Vadinasi, kai kuriais atvejais *studijuojančiojo* terminas reikalingas norint apimti ir *studento*, ir *klausytojo* sąvokas.

20 Klausytojas nelaikomas studentu: apibrėžiant dėstytoją, teigiama, kad tai yra „asmuo, mokantis ir ugdantis studentus bei klausytojus aukštojoje mokykloje“ SKTŽ 2014: 19, o studentu laikomas „asmuo, studijuojantis aukštojoje mokykloje pagal studijų programą arba doktorantūroje, rezidentūroje“ SKTŽ 2014: 63.

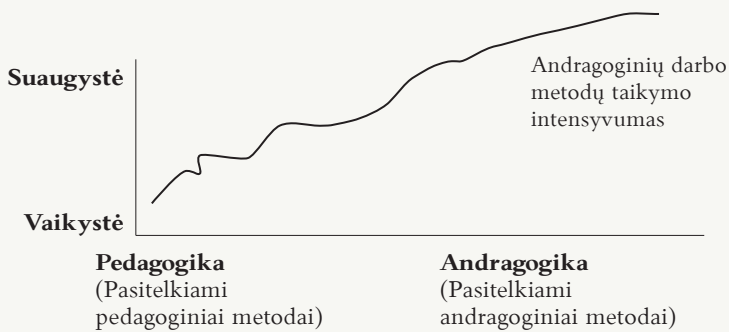
Kaip minėta, tikslinga atskirai aptarti žodžio *suaugusysis* daiktavardėjimo procesą. Remiantis laipsnių aprašu, šis žodis taip pat yra antrojo daiktavardiškumo laipsnio: vartojamas ir kaip daiktavardis, ir kaip dalyvis (perėjęs būdvardėjimą). Terminų žodynuose neretai *suaugusysis* eina sudėtinių terminų šalutiniu (dažniausiai) ar pagrindiniu (rečiau) dėmeniu, pvz.: *besimokantis suaugusysis* AATŽ 2012, *suaugusiųjų mokymasis* AATŽ 2012, *suaugusiųjų švietimas* LE 1997, *suaugusiųjų švietimo vadyba* AATŽ 2012.

Vartosenoje akivaizdi žodžių junginio *suaugęs / suaugusysis žmogus / asmuo* ir daiktavardiškai vartojamo subūdvardėjusio dalyvio *suaugęs / suaugusysis konkurencija*, kuri neretai pasitaiko ir viename leidinyje. Vienuose pirmųjų švietimo srities vadovėlių – S. Kairiūkščio *Trumpame pedagogikos vadovėlyje* (TPV 1918) ir S. Šalkauskio *Bendrojoje pedagogikoje* (BP 1929) – dažniausiai vartojamas žodžių junginys *suaugęs žmogus* – juo įprastai kuriama opozicija *augančiam žmogui* (plg.: *suaugusi karta* BP 1929 (arba *senesnioji karta* BP 1929) – *bręstančioji karta* BP 1929, *naujoji karta* BP 1929, *tebeaugančioji karta* BP 1929, *vaikas* TPV 1918). J. Vabalo-Gudaičio *Paidologijoje* (P 1931) *suaugęs / suaugusis* dažnai vartojamas daiktavardžio reikšme, nors pasitaiko ir žodžių junginys *suaugęs žmogus*, plg.: „Vaikas nėra suaugusis žmogus miniatiūroje, kuriam reikia duoti pusę ar ketvirtoji dalis suaugusiojo vaistų porcijos. Vaiką reikia gydyti visai kitaip, nei suaugusį, – net nuo tų pačių ligų“ P 1931: 2. Sovietmečio leidiniuose dažnėja *suaugusio / suaugusiojo* daiktavardėjimo atvejų – paprastoji, o ne įvardžiutinė forma taip pat dažna, pvz.: „<...> ugdymo pagrindas – instinktyvus vaiko siekimas pamėgdžioti suaugusius“ PĮ 1974. XXI a. švietimo srities leidiniuose kur kas dažnesnė įvardžiutinė forma *suaugusysis* – šiam sudaiktavardėjusiam žodžiui tapus švietimo terminų sudedamąja dalimi, suprantama, kad vartosena išsiplėtė, ypač andragogikos srityje. A. Bielinskienės ir kt. monografijos *Lietuvių kalbos terminų automatinis atpažinimas ir apibrėžimas* (LKATA 2015) žodynėlyje *suaugusysis* fiksuotas tiek kaip gimininis terminas, tiek kaip einantis rūšinių terminų šalutiniu dėmeniu, pvz., *suaugusiųjų mokykla* LKATA 2015 (o neįvardžiutinė žodžio

forma – einanti rūšinio termino pagrindiniu dėmeniu – *besimokantis suaugęs* (LKTAA 2015).

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad *suaugusiojo* morfologinis statusas – su- daiktavardėjimas – kol kas nėra fiksuotas šiuolaikiniuose norminiuose lietuvių kalbos ištekliuose. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ_{8e}) žodis *suaugęs* laikomas dalyviu²¹, nors prie šio dalyvio teikiamas pavyzdys „suaugusiųjų švietimas“.

Beje, švietimo srities vartoseną liudija, kad *suaugęs* yra laipsniuojamas²²: „Juo suaugesni ir savarankiškesni vaikai, juo daugiau reikia panašių uždavinių duoti“ PD 1933: 134. Remiantis analogija su žodžiu *vaikystė*, manytina, kad *suaugęs* pasižymi ir darybinėmis išgalėmis (žr. 7 pav.)²³.

7 pav. Viename iš vadovėlio *Andragogika* paveikslų matoma darybinė analogija *vaikystė–suaugystė* (A 2006: 164), rodanti dalyvio *suaugęs* sudaiktavardėjimą

- 21 A. Markevičius (2012), rašydamas apie kalbos dalių įvardijimą, žodžius fiksuojant žodynuose, primena, kad dalyvis nėra kalbos dalis.
- 22 Pasak A. Valeckienės (1998: 259), dažniausiai laipsniuojami neveikiamieji esamojo laiko dalyviai, o veikiamieji dalyviai laipsniuojami retai. Artūro Judženčio (2012: 91) teigimu, „[V]eikiamosios rūšies dalyviai morfologinių laipsnių formų paprastai neturi (išimčių mažai: *pasiutęs, netikęs*). Jos laipsniuojamos analitiškai, plg.: *Teko ieškoti labiau patyrusių meistrų*.“ Atkreiptinas dėmesys, kad A. Paulauskienė (2006: 52) žodžius *pasiutęs, netikęs* yra pateikusi tarp subūdvardėjusių dalyvių: *pasiutęs šaltis* 'labai didelis', *netikęs vaikas, pageltęs lapas* ir kt. Vadinasi, galima kelti klausimą, ar veikiamojo dalyvio laipsniavimas nėra vienas iš formaliųjų būdvardėjimo rodiklių.
- 23 Priesagos *-ystė* vedinių pamatiniai žodžiai – daiktavardžiai ir būdvardžiai. „Beveik visi iš daiktavardžių padaryti šios priesagos abstraktai remiasi asmenų pavadinimais“ (ŽDV₆).

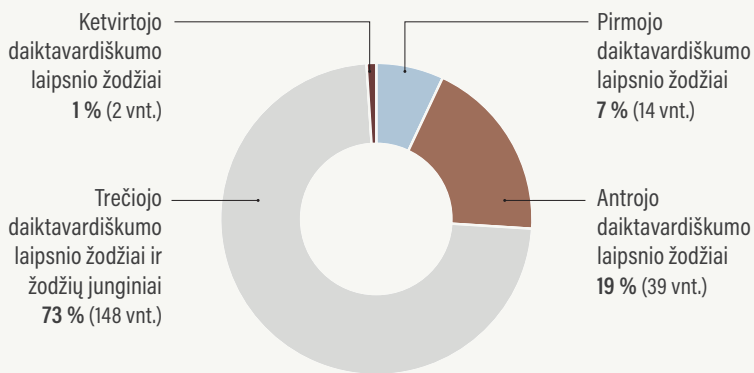
Švietimo srities tekstuose yra ir kitų sričių terminų, fiksuotų tų sričių terminografiniuose ištekliuose, kuriuos reikėtų laikyti antrojo daiktavardiškumo laipsnio sudaiktavardėjusiais žodžiais. Tarp jų minėtini terminai *aklasis* PD 1933, *PT* 1993, *baltasis* LE 1997, *kurčiasis* PD 1933, *neįgalusis* VDK, *tikintysis* ATMK 1986. Kai kurie iš jų įeina ir į institucijų pavadinimus, pvz.: *Aklųjų institutas Kaune* PD 1933, *Lietuvos aklųjų ir silpnaregių ugdymo centras*, *Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centras*, *Neįgaliųjų reikalų departamentas* (apie terminą *neįgalusis* daugiau žr. tolesniuose skyriuose). Daugiausia tai socialinių mokslų (psichologijos, sociologijos), medicinos terminai, tačiau jie svarbūs švietimo sričiai – asmens pažinimo, jo gebėjimo mokytis, taip pat ir srities raidos, jos apimamų objektų ryšių požiūriu. Švietimo srities tekstuose vartojant kitų specialiųjų sričių terminus sąvokų požymiai aktualizuojami iš švietimo pozicijos.

Kalbant apie daiktavardėjančius žodžius, pretenduojančius tapti terminais, minėtinas daiktavardiškai vartojamas dalyvis *stojantysis*. Skaitytose tarpukario knygoose apie asmenis, stojančius į kitą mokymosi įstaigą, nebuvo rašoma, tačiau sovietmečio leidiniuose tai tampa gana dažna tema ir daiktavardžio pozicijoje pradedamas vartoti dalyvis *stojantysis* PĮ 1974, LE 1997. Dabar šis žodis yra tapęs švietimo įstaigų interneto svetainių kalbiniu šablonu, ypač jo naudininko forma, neretai ir neįvardžiuotinė: *stojantiesiems / stojantiems*. Tik kai kuriuose universitetuose, matyt, dėl norminamųjų priešasčių šis šablonas keičiamas kitokia formuluote, pvz., *priėmimas*. Kiekybinis kriterijus galbūt leistų kalbėti apie šio daiktavardiškai vartojamo žodžio ėjimą visiško sudaiktavardėjimo link. Kita vertus, tokia dažna vartoseną rodytų ir tai, kad švietimo srities terminijai trūksta sąvokos, susijusios su asmens stojimu į aukštesnę švietimo įstaigą, žymiklio, ir įvardžiuotinės formos dalyvis *stojantysis* galėtų tapti kodifikuotu švietimo srities terminu.

Antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiais laikytini ir tokie su atributiniais žodžių junginiais konkuruojantys žodžiai, kaip *apklaustasis* LE 1997 (plg.: *apklaustieji asmenys* LE 1997), *dirbantieji* ATMK 1986 (plg.: *dirbantieji*

gyventojai ATMK 1986, dirbantieji asmenys PTA 1982), neturtingieji LMPMIB 1983 (neturtingieji žmonės LMPMIB 1983), nuskriaustieji MPML 1983 (nuskriaustieji asmenys MPML 1983), vertinamasis PRTAŽ 2005 (plg. vertinamasis asmuo PRTAŽ 2005), vyresnieji VMVPP 1962, ATMK 1986, PT 1993, DTP 2011 (plg.: vyresni suaugę VMVPP 1962, vyresni asmenys ATMK 1986), valdantieji PĮ 1974 (plg. valdančioji klasė PĮ 1974). Daugiausia tokių daiktavardiškai vartojamų žodžių rasta vadovėliuose ir monografijose. Apie šių žodžių kontekstinę polinkį daiktavardėti liudytų platesnė vartosena.

Vis dėlto didžiausią empirinės medžiagos dalį sudaro kontekstinio daiktavardiškumo atvejai. Žodynų terminų straipsniuose rasta 11, monografijose ir mokymo literatūroje – 63, o švietimo įstaigų interneto svetainėse – 73 daiktavardiškai vartojami kitų kalbos dalių žodžiai ir žodžių junginiai. Kiekybinis kontekstinio daiktavardiškumo švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje santykis su kitais daiktavardiškumo laipsniais pateikiamas skritulinėje diagramoje (žr. 8 pav.)²⁴.

8 pav. Daiktavardiškumo laipsniai švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje

²⁴ Schemoje duomenys nedetalizuojami pagal šaltinių grupes – imamas bendras nesikartojančių vienetų skaičius (t. y. 203 surinkti vienetai).

Švietimo tekstuose kontekstinis daiktavardiškumas yra dvejopas:

1. Tam tikrame kontekste daiktavardiškai pavartojami sudėtinių terminų šalutiniai dėmenys, pvz.: *aukštoji* [mokykla] VK, *baigiamieji* [egzaminai] VDK, *globojamasis* [asmuo], *parengiamieji* [kursai] VDK, *pradinė* [mokykla] LSMU, *profesinė* [mokykla] VSRC, *stojamieji* [egzaminai] VK, *tarpiniai* [egzaminai] PMC, *valstybiniai* [egzaminai] VU.

2. Kontekste daiktavardiškai pavartojami švietimo srities sąvokas žymintys, bet terminų šalutiniais dėmenimis neįmanantys žodžiai ir žodžių junginiai, pvz.: *atsakinėjantis* PT 1993, *gabūs* PT 1993, *EEŽ* 2007, *paliestieji karo siaubo ŠJKS*, *perstojojantys* VSRC, *pradedantieji studijas universitete* EEŽ 2007, *pradedantis mokytojo veiklą* DTP 2011, *protiškai atsilikusieji* PT 1993, *siekiantysis čia mokytis* LE 1997, *subrendę ir bręstantys* EEŽ 2007.

Kadangi kontekstinio daiktavardiškumo žodžių ir žodžių junginių pluoštas nemažas, išsamiau jie bus aptariami 5 skyriuje – skirstant į temines grupes.

Apskritai kontekstinis daiktavardžio praleidimas gali kelti abejonių, ar ši reiškinį iš viso galima priskirti daiktavardėjimo reiškiniui. R. Vaskelaitė, tyrusi įvardžiutinių dalyvių su priklausomaisiais žodžiais vertinimą norminamojo pobūdžio ir normos sklaidos darbuose, daro išvadą, kad „daiktavardinės vartosenos ir daiktavardėjimo santykis“ nėra aiškus (Vaskelaitė 2019: 25). Kad daiktavardžio pozicijoje pavartotus kitų kalbos dalių žodžius ir žodžių junginius būtų galima laikyti kontekstinio daiktavardiškumo atvejais, rodytų tai, jog jie, kaip ir pastovieji sudaiktavardėję žodžiai, sakinyje įgyja daiktavardžio reikšmę ir atlieka sintaksines daiktavardžio funkcijas. Tačiau daiktavardžio kategorinius požymius jie išlaiko tik tame kontekste. Kitų kalbos dalių žodžiai daiktavardiškai tam tikrame kontekste pavartojami dėl elipsės, t. y. praleisto daiktavardžio, ir jų daiktavardinė reikšmė suprantama iš konteksto.

Desubstantyvizacija (išdaiktavardėjimas) skaitytuose šaltiniuose susijusi tik su keletu sudaiktavardėjusiais žodžiais išreikštų terminų. Vilniaus dizaino kolegijos (VDK) interneto svetainėje spustelėjus antraštę *Neįgaliesiems* randama paantraštė *Neįgaliųjų studentų rėmimas*. Apskritai pažeidžiamų grupių

įvardijimas, negaliai jautrios kalbos tema pastaruoju metu tampa vis aktualesnė, socialiniame kontekste vėl atsiranda daiktavardžio *asmuo* poreikis. Tai susiję su tuo, kad socialiniam gyvenimui, visuomenei svarbūs terminai vartosenoje turi polinkį determinizuotis, jiems gali būti suteikiama visuomenės santykį su įvardijamais asmenimis atspindinti konotacija. Taigi, gali atsirasti poreikis terminus pervertinti. Kol kas šiuo metu stebimas sąvokos raiškos variantiškumas, ryški sąvokos žymiklių konkurencija²⁵.

Ne visada desubstantyvizaciją galima atskirti nuo antrojo daiktavardiškumo laipsnio. Vienoje srityje įsitvirtinusio termino, kuriuo eina sudaiktavardėjęs žodis, keitimas atributiniu žodžių junginiu kitoje srityje gali būti tiesiog kalbos vienetų konkurencijos atvejis. Atributinis žodžių junginys gali būti reikalingas ir aiškinant terminą, ir tai nebus desubstantyvizacija. Pavyzdžiui, R. Laužacko žodyne *Svarbiausios profesinės edukologijos sąvokos* (SPES 1996) apibrėžiant *suaugusiųjų švietimą* vartojamas atributinis žodžių junginys *suaugę žmonės*: „<...> suaugusiųjų švietimas – tai „visuma švietimo priemonių, tenkinančių suaugusių žmonių mokymosi poreikius“ SPES 1996: 51. *Aiškinajamame andragogikos terminų žodyne* (AATŽ 2012) taip pat terminui apibrėžti pasitelktas analogiškas žodžių junginys: suaugusiųjų švietimas – „tai tokia socialinė praktika, kuri apima ir suaugusių asmenų švietimą bei kultūrą pačia plačiausiaja prasme, ir žmogaus reprodukcijos veiksmų visumą“ AATŽ 2012: 182. Taigi, desubstantyvizacijos atvejai yra patys rečiausi.

Nustatant, ar kitos kalbos dalies žodis tapo daiktavardžiu ar yra daiktavardiškai vartojamas, paprastai remiamasi gramatiniais – morfologiniais ir sintaksiniais – požymiais (atliekama morfologinė ir sintaksinė analizė) ir žodžio semantika (atliekama komponentinė analizė), tai ir bus aptariama kitame skyriuje.

²⁵ Šios konkurencijos pavyzdžių ypač daug švietimo įstaigų interneto svetainėse, pvz.: „Asmenų su negalia skaičius visame pasaulyje vis labiau auga. Vien Lietuvoje yra daugiau kaip 300 tūkst. neįgaliųjų“ KMPMC; „Projekto metu atnaujinama Kauno kolegijos sporto salės kompleksas, esančio Pramonės pr. 20, Kaune, infrastruktūra, pritaikant ją žmonėms su negalia. Neįgaliesiems bus pritaikyta ne tik pati sporto salė, bet ir įėjimai, persirengimo kambariai bei WC ir dušų patalpos“ KK.

4

Gramatiniai ir semantiniai daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų švietimo srities sąvokas žyminčių žodžių bruožai

4.1. Daiktavardėjančios ir daiktavardiškai vartojamos kalbos dalys

Nespecialiojoje kalboje daiktavardėti gali įvairios kalbos dalys. Kaip rašo A. Paulauskienė, daiktavardžiais gali virsti „įvardžiuotinės būdvardžių ir dalyvių formos, priesagų *-inis*, *-inė* (*málinkė*), *-ienė* (*bulviėnė*), *-ėtis* (*varškėtis*) veidiniai, sudurtiniai ir priešdėliniai žodžiai (*juodadařbis*, *bepřotis*, *begaľvis*), nes visų jų reikšmė ir gramatinė struktūra tinkama atlikti daiktavardžio funkcijas“ (Paulauskienė 1983: 43). Daiktavardėti gali ir kitos kalbos dalys, tarkim, įvardis ar skaitvardis. Empirinė medžiaga rodo, kad švietimo srityje daiktavardėja ar daiktavardiškai vartojamas dalyvis ir būdvardis, keletas atvejų susiję su įvardžio daiktavardėjimu. Prieš pateikiant ir analizuojant kiekybinius duomenis, reikėtų apžvelgti teorinius būdvardžio ir dalyvio, kaip dažniausiai švietimo srityje daiktavardėjančios ar daiktavardiškai vartojamos kalbos dalies ir veiksmazodžio formos, daiktavardėjimo klausimus.

Bene daugiausia probleminių klausimų kelia dalyvio daiktavardėjimas. Pirmiausia, kalbotyros darbuose diskutuojama dėl to, ar prieš daiktavardėdamas dalyvis turi patirti būdvardėjimą. Kalbamajame kontekste tai visų pirma sietina su sudėtiniais terminais, kurių šalutinis dėmuo išreikštas būdvardiškuoju dalyviu. Nors pastaruoju metu dalyvio būdvardėjimui skiriama daugiau dėmesio (žr.: Markevičius 2012; Kudirka 2021; Jancaitė 2023), vis dėlto neaiškumų yra. Pavyzdžiui, ar tokiuose terminuose, kaip *baigiamieji egzaminai*, *stojamieji egzaminai*, galima matyti įvykusį dalyvio, einančio šalutiniu dėmeniu, subūdvardėjimą, ar vis dėlto galima kalbėti tik apie dalyvio būdvardiškumą. K. Gaivenis (2014 [1968]) tokio tipo terminus nagrinėja kaip

sudarytus iš neveikiamojo dalyvio ir daiktavardžio. Kaip antai ligos pavadinimas *smaugiamoji*, terminologo teigimu, yra sudaiktavardėjęs dalyvis (Gaivenis 2014 [1966]), apie būdvardėjimą mokslininkas nekalba. O St. Keinys termino *jungiamosios medžiagos* šalutinį dėmenį *jungiamosios* laiko būdvardžiu („Be to, terminas *jungiamosios medžiagos* lietuvių tapybos terminijoje turi vartosenos tradiciją. Jį (tik su paprastuoju, ne įvardžiuotiniu būdvardžiu) savo „Tapybos technikos vadovėlyje“ vartojo žymus lietuvių dailininkas P. Kalpokas“ (Keinys 2005 [1972]: 387)). A. Paulauskienės požiūriu, „[B]ūdvardis neturi nei rūšies, nei laiko. Todėl dalyvį subūdvardėjusiu galima laikyti tik tada, kai jis netekęs laiko ir rūšies kategorijų. <...> Pavyzdžiui, *miegamasis kambarys* nereiškia nei to, kad dabar jame miegama, nei to, kad tas kambarys gauna ypatybę iš kito veikėjo veiksmo <...>. Taigi neveikiamosios rūšies dalyvis šiuo atveju žymi tik daikto paskirtį, o jei ta paskirtis – esminė daikto ypatybė, tai nesunkiai virtęs būdvardžiu dalyvis toliau virsta daiktavardžiu – pereina į daiktavardžio klasę“ (Paulauskienė 1994: 40–41).

Laima Jancaitė, apibendrinusi A. Paulauskienės ir kitų kalbininkų darbus, siūlo subūdvardėjusių dalyvių atpažinimo kriterijų kompleksą, į kurią, be kitų, įeina kriterijus, susijęs su apibrėžtumo kategorija, aktualia dalyviams, einantiems rūšinių terminų šalutiniais dėmenimis. Mokslininkė rašo: „Minėtina tai, kad ypač apibrėžiamoji forma būdinga tiems dalyviams, kurie nurodo daikto rūšį (paskirtį) ir yra vartojami įvairiems terminams sudaryti <...>. Šie dalyviai panašūs į santykinius būdvardžius, jų laiko, rūšies kategorijos yra neaktualios, taigi galima būtų teigti, kad jie yra subūdvardėję“²⁶ (Jancaitė 2023: 191). L. Jancaitė apibendrina, kad tada, „kai neveikiamosios rūšies dalyvis turi apibrėžiamąją formą, jis dažnai gali būti laikomas subūdvardėjusiu. Vis dėlto tikrinti, ar apibrėžiamieji neveikiamosios rūšies dalyviai – subūdvardėję, reikėtų remiantis ir kitais kriterijais“ (Jancaitė 2023: 191).

26 Vytautas Būda (1984: 38) tokius terminų šalutinius dėmenis (pvz.: *atliekami pinigai*, *degamos dujos*, *nedegamos medžiagos*, *nejudamas turtas*, *neperslėpamas apsiaustas*) laiko dalyviais, turinčiais būdvardžio reikšmę.

Vadinasi, tokius daiktavardiškos vartosenos dėl elipsės dalyvių pavyzdžius, kaip *baigiamieji* [egzaminai] VDK, *parengiamieji* [kursai] VDK, *stojamieji* [egzaminai] VK, *vedamasis* [straipsnis] MPML 1983, rastus švietimo srities tekstuose, reikėtų laikyti perėjusiais būdvardėjimą.

Užsienio kalbotyroje galima rasti nuomonių apie tai, kad tokių atvejų nereikėtų sieti su būdvardėjimu. Ne visada apibrėžtumo išryškinimas, laiko ir rūšies kategorijų netekimas laikytinas subūdvardėjimo požymiais, juo labiau kad dalyvio formos padarymas iš veiksmažodžio jau savaime yra veiksmažodžio subūdvardinimas (plačiau žr. Ivannikova 1974).

Natalia Szczerbij (2022), remdamasi daiktavardėjimo tyrimais ukrainiečių ir lenkų kalbose, teigia, kad labiausiai į kitą kategoriją yra linkusios pereiti hibridinės kalbos dalys, kurios yra ant ribos tarp vardinės ir veiksmažodinės kalbos dalių. Lietuvių kalboje toks hibridiškumas būdingas būtent veiksmažodžio formai dalyviui.

Kita vertus, aiškinantis dalyvių būdvardėjimo klausimus atkreiptinas dėmesys į P. Kniūkštos nuomonę. Pasak kalbininko, „[N]eveikiamieji dalyviai kadaise yra buvę iš veiksmažodžių sudaryti būdvardžiai, galėję turėti visokių reikšmių. Tik vėliau į pirmą vietą iškilo jų pasyvinė (į veikiamąjį dalyką nukreipta) reikšmė kaip veikiamųjų dalyvių priešingybė: mokyklinės gramatikos pavertė ją vienintele“ (Kniūkšta 2001: 513). Vadinasi, dalyvių būdvardėjimo reiškinį vertinant diachroniškai matytinas ne perėjimas į kitą, o grįžimas į pirminę kategoriją. Ne būdvardėjimą, o būdvardžio padarymą iš veiksmažodžio yra išvelgusi ir Evalda Jakaitienė su bendraautorėmis. Mokslininkės mano, kad kalboje yra nemažai „būdvardiškai vartojamų dalyvių (ypač neveikiamųjų), kuriuos, tur būt, galima laikyti veiksmažodinės kilmės būdvardžiais“ (Jakaitienė ir kt. 1976: 182). Taigi, dalyvio būdvardiškumo ir būdvardėjimo klausimas sudėtingas, susijęs su istorine kalbos raida, istorine žodžių daryba.

Kalbant apie terminų dalyvinių šalutinių dėmenų daiktavardėjimą dėmesys atkreiptinas į ypatingą šios kalbos dalies kompleksiskumą – ne tik

būdvardžio, bet ir daiktavardžio požymių įgijimą. Vis dėlto, ar terminų šalutinius dėmenis reikėtų laikyti subūdvardėjusiais, abejotina. Įprasta tvirtinti, kad atributiniai dalyviai „žymi daiktų ypatybes. Šioje pozicijoje itin išryškėja vardažodiniai dalyvių bruožai“ (Ambrazas 1979: 29). Veikiausiai, nagrinėjant sinchroniškai ir nebeįžvelgiant būdvardžio iš veiksmažodžio darybos, subūdvardėjusiais laikytini tik tie, kurie yra įgiję perkeltinę reikšmę arba papildomų požymių, rodančių semantinę atotrūkį nuo pradinės veiksmažodžio reikšmės. Minėtų pavyzdžių – *baigiamieji egzaminai, parenigiamieji kursai, stojamasis egzaminas, vedamasis straipsnis* – šalutinių dėmenų, nors ir turinčių ryškią apibrėžtumo reikšmę, reikšmė neatrodo labai atitolusi nuo veiksmažodžio semantikos. Pavyzdžiui, veiksmažodžio *baigti* pirmoji reikšmė ‘pasiekti baigiamąjį etapą – apie veiklą, procesą, darbą’ BLKŽ₆. Į termino *baigiamasis egzaminas* šalutinio dėmens semantiką taip pat įeina baigiamojo etapo sema.

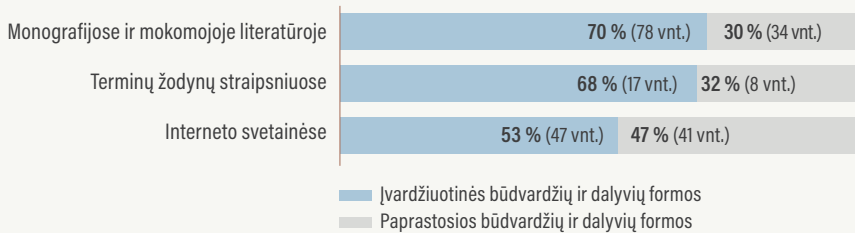
Kaip žinoma, viename kontekste to paties dalyvio gali būti ryškios būdvardiškos ypatybės, kitame – veiksmažodiškos. Eidami rūšiniais terminų dėmenimis dalyviai realizuoja savo būdvardiškas ypatybes, veiksmažodžio semantiką aktualizuoja kaip objekto požymį. Pagrindinis kriterijus, ar dalyvį reikėtų laikyti subūdvardėjusiu, manytina, vis dėlto yra semantiniai pokyčiai.

Dar vienas neaiškumas sietinas su dalyviu išreikštų terminų atsiradimu. Nėra aišku, ar, pavyzdžiui, terminas *tiriamasis* nominacijos specialiojoje srityje poreikiams tenkinti buvo padarytas pagal pavyzdžius, ar atsirado dėl elipsės, praleidus daiktavardį *asmuo*. Vartoseną rodo kai kuriuose tekstuose egzistavus žodžių junginį *tiriamasis asmuo*, bet tai nebūtinai reiškia, kad kuriant švietimo terminų sistemą kaip terminas nebuvo pagal pavyzdžius parinktas daiktavardėjantis dalyvis. Sudaiktavardėjusių dalyvių vartojimas asmenims žymėti yra dažnas nespecialiojoje kalboje, neretas ir terminijoje.

Kalbant apie būdvardžių daiktavardėjimą, kalbotyros darbuose dažnai pabrėžiama, kad daiktavardžių vaidmenį dažniausiai atlieka įvardžiuotiniai būdvardžiai. „Ypač taip linkstama vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos

formas, reiškiančias apibrėžtą žmonių grupę“ (DLKG 2005: 176). A. Valeckienės (1957: 253) teigimu, įvardžiuotiniais būdvardžiais reiškiamą ypatybę „siejama tik su tam tikrais daiktais, pati viena gali apibrėžti daiktus, dėl to nereikalingas ir daikto pavadinimas“. Mokslininkė tvirtina, kad įvardžiuotinių būdvardžių daiktavardėjimas yra senas reiškinys, galėjęs „vykti nuo pat įvardžiuotinių būdvardžių funkcinių reikšmių atsiradimo – nuo įvardžiuotinių formų susidarymo“ (Valeckienė 1957: 256). Iš aptartų pavyzdžių jau buvo galima pastebėti, kad švietimo srityje taip pat didžioji dalis daiktavardžio pozicijoje esančių būdvardžių žymi asmenis. Kaip ir kalbant apie dalyvius, nustatant jų daiktavardiškumo laipsnį, kyla ta pati problema: neretai nėra aišku, ar tas daiktavardiškumas nulemtas elipsės, ar įvardžiuotinės formos parinkimo pagal analogiškus pavyzdžius. Grįžtant prie terminų, galima būtų manyti, kad, laikui bėgant, gali susiformuoti terminų kūrimo būdas, kai terminai kuriami nominacijai parenkant sudaiktavardėti linkusį įvardžiuotinį būdvardį ir dalyvį, ir kad toks terminų kūrimo būdas yra produktyvus. Tačiau reikėtų pasakyti ir tai, kad sudaiktavardėjusių įvardžiuotinių formų terminijoje gali atsirasti ir kaip terminizacijos rezultatas – daiktavardėjimas yra įvykęs nespencialiojoje kalboje ir kaip terminas parenkama jau sudaiktavardėjusi įvardžiuotinė forma.

Skaitytuose švietimo srities tekstuose daiktavardžio pozicijoje pasitaiko ne tik įvardžiuotinės formos – nemažą dalį visų atvejų sudaro paprastosios formos (pvz.: „patvirtintų kurti, akli ir nebyliai PD 1933“, „vaikai mėgsta pamėgdžioti suaugusius“ PT 1993: 152). Kiekybinė informacija pateikta 9 pav. Daugiausia įvardžiuotinių formų – 70 proc. visų sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių – pastebėta monografijose, vadovėliuose ir kituose mokomuosiuose leidiniuose. Terminų žodynų straipsniuose procentas labai panašus – 68 proc. Mažiausias santykis tarp įvardžiuotinių ir paprastųjų formų yra iš švietimo įstaigų interneto svetainių surinktų vienetų – 53 proc. sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių funkcionuoja įvardžiuotinė forma, 47 proc. – paprastąja.

9 pav. Sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų būdvardžių ir dalyvių įvardžiuotinių ir paprastųjų formų pasiskirstymas (proc.)

Tačiau kaip terminai švietimo srities terminų žodynuose fiksuoti tik įvardžiuotiniai būdvardžiai ir dalyviai, plg.: *besimokantysis* SPES 1996, AATŽ 2012, *kintamasis* AALKETŽ 2006, *konsultuojamasis* PRTAŽ 2005, *tiriamasis* EEŽ 2007.

Formų vartojimo nenuoseklumą galima matyti net vieno sakinio lygmeniu: „Rūpindamiesi jaunesniaisiais, vyresnieji be didesnių pastangų susigyvena su socialinėmis idėjomis ir stengiasi jas perduoti jaunesniems“ ATMK 1986: 49, „Taigi nesimokančių dėl didelio atstumo iki mokyklos procentas bendrame nesimokančiųjų skaičiuje nėra didelis“ VMVPP 1962: 13.

A. Valeckienės nuomone, įvardžiuotinių ir neįvardžiuotinių formų daiktavardėjimas yra nevienodas: prie paprastųjų būdvardžių dažnai daiktavardžio nėra. „Taigi įvardžiuotiniai būdvardžiai, žymėdami apibrėžtus daiktus, galėdami juos išskirti, greičiau daiktavardėja ir turi didesnę sudaiktavardėjimo laipsnį, kaip paprastieji būdvardžiai“ (Valeckienė 1957: 243). Mokslininkė išvalgas grindžia būdvardžių daiktavardėjimo analize, veikiausiai ši mintis tinka ir įvardžiuotinių dalyvių daiktavardėjimui. Tačiau, kalbant apie dalyvių trečiojo laipsnio, t. y. kontekstinio daiktavardiškumo, atvejus, didesnių skirtumų tarp įvardžiuotinių ir neįvardžiuotinių formų kažin ar galima matyti.

Iš surinktų pavyzdžių atsiskleidžia dar vienas su kontekstiniu daiktavardiškumu susijęs dėsniumas: kai daiktavardiškai vartojamas neįvardžiuotinis dalyvis, pastebimas polinkis prie jo jungti kitą žodį – taip susidaro prijungiamieji žodžių junginiai, sudarantys vieną semantinį vienetą, žymintį

švietimo sąvoką, plg.: *besidomintis mokytojo profesija* LE 1997, *nutraukęs mokymąsi* LE 1997, *palaikantys antrą požiūrį* DTP 2011, *pradedantis mokytojo veiklą* DTP 2011, *sergantys galvos vandenlige* TPV 1918, *siekiantis profesinių aukštumų* ISM, *surinkęs taškų* LE 1997. Gerokai rečiau pasitaiko, kad daiktavardžio pozicijoje būtų vartojamas žodžių junginys su įvardžiuotiniu dalyviu: *baigusysis mokyklą* LE 1997, *lankantysis mokyklą* LE 1997, *turintysis aukštesnį išsilavinimą* LE 1997. Bet kuriuo atveju šiuose žodžių junginiuose matoma veiksmazodiška dalyvio pusė – ryškus valentingumas, dalyviai žodžius valdo kaip atitinkami veiksmazodžiai.

Kaip rodo surinkta medžiaga, švietimo srityje daiktavardiška vartose-
na gali būti būdinga ir būdvardžiams, turintiems priesagą *-inis, -ė: profesinė* [mokykla] VSRC, *pradinė* [mokykla] LSMU, *tarpiniai* [egzaminai] PMC, *valstybiniai* VU, *nuotoliniai* [kursai] VAVM, *laboratoriniai* [darbai] VK (žr. 10 pav.). Visi šie pavyzdžiai rasti švietimo įstaigų interneto svetainėse – moksliniuose tekstuose nepastebėta nė vieno atvejo, kad daiktavardėtų būdvardinis, priesagą *-inis, -ė* turintis dvižodžio termino šalutinis dėmuo. Visų jų daiktavardiškumas yra kontekstinis ir nulemtas elipsės, t. y. kai praleidžiamas pagrindinis termino dėmuo.

Norintiems mokytis savo gimnazijoje ir profesinėje tuo pačiu metu

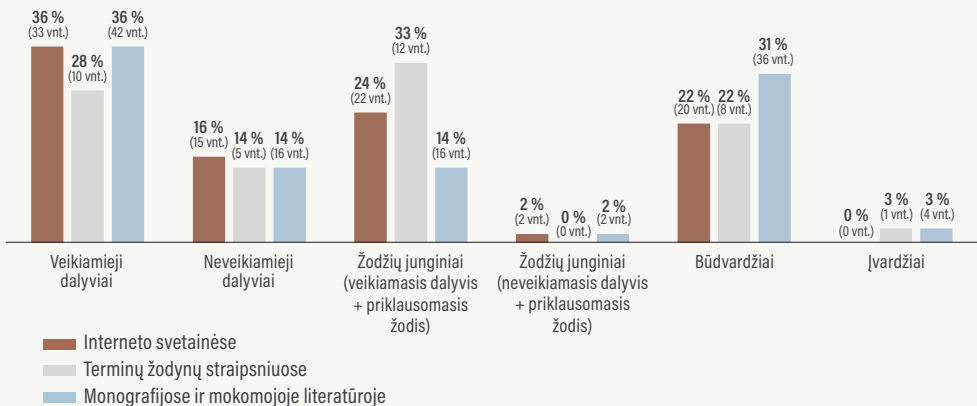
PRADŽIA / NORINTIEMS MOKYTIS SAVO GIMNAZIJOJE IR PROFESINĖJE TUO PAČIU METU

10 pav. Terminų šalutinių dėmenų kontekstinio daiktavardiškumo pavyzdžiai (LSMU; VSRC)

Daiktavardėjančių žodžių būriui sąlyginai būtų galima priskirti ir žodžius *doielis* LMPMIB 1983, *penkiaeilis* LE 1997. Apie šių dūrinių daiktavardėjimą leistų galvoti vartosenoje funkcionuojantys terminai *dvieilis eilėraštis* / *posmas* ir *penkiaeilis eilėraštis* / *posmas*. Vis dėlto dėl sudurtinių būdvardžių daiktavardėjimo, kaip jau minėta 2.1 poskyryje, kyla abejonių, nes ir sudurtiniams būdvardžiams, ir sudurtiniams daiktavardžiams sudaryti gali būti taikomi tie patys darybos tipai (sandus sudarančių kalbos dalių požiūriu). *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BLKŽ_e) žodis *doielis* teikiamas tiek kaip būdvardis, tiek kaip daiktavardis: ‘sudarytas iš dviejų eilučių: *Doieĩlis pōsmas*’; ‘dviejų eilučių posmas: *Eiliũoti doiẽilius*’ BLKŽ_e. Vadinasi, ir *penkiaeilį* galima traktuoti tiek kaip sudaiktavardėjusį būdvardį, tiek kaip daiktavardį. Net tada, kai viename tekste sudurtinis žodis vartojamas ir daiktavardžio pozicijoje, ir yra būdvardis, negalima tiksliai pasakyti, ar pirmasis atvejis yra daiktavardėjimo pavyzdys (pvz., Bronislovo Bitino vadovėlyje *Visuotinio mokymo vykdymas – pedagoginė problema* (VMVPP 1962) vartojamas ir *antrametis mokinys*, ir *antrametis* („mokinys pateko į „beviltiškų“ antramečių tarpą“ VMVPP 1962: 47)).

Tai, kad švietimo srities tekstuose labai retai daiktavardiškai vartojamas įvardis, veikiausiai reikėtų sieti su pačios kalbos dalies specifika. Įvardžiu būdingas, Jūratės Pajėdienės (2017: 4) žodžiais, „menkas semantinis turinys“. Įvardžio reikšmė kontekstinė, situaciškai apibrėžta, jis negali eiti termino šalutiniu dėmeniu, neturi požymio, pagal kurį būtų galima atpažinti objektą, reikšmės, todėl jo daiktavardėjimas ribotas. Skaitytuose tekstuose pastebėti sudaiktavardėję savybiniai įvardžiai *savasis* PI 1939, *saviškis* VMVPP 1962, taip pat platesnį semantinį turinį įgyja ir asmeninis įvardis *aš*. Pastarojo įvardžio daiktavardiškumas yra gana netipinis atvejis, todėl tolesniuose šio skyriaus poskyriuose bus aptariamasis plačiau.

Kiekybinis duomenų pasiskirstymas pagal sudaiktavardėjusių ar daiktavardiškai vartojamų švietimo srities sąvokas žyminčių leksikos vienetų raišką kalbos dalių požiūriu pateiktas 11 pav.

11 pav. Sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų kalbos vienetų raiškos pasiskirstymas (proc.)

Kaip galima pastebėti 11 pav., visų trijų tipų šaltiniuose daiktavardžio pozicijoje gausiai vartojama veikiamųjų dalyvių.

Vertinant duomenis, tenka pripažinti norminamojo požiūrio ir vartosenos neatitiktį. R. Vaskelaitė, ištyrusi daiktavardėjimo reiškinio vertinimą akademiškuose ir norminamuosiuose leidiniuose, daro išvadą, kad norminamojo pobūdžio darbuose „ryškėja polinkis esamojo laiko veikiamųjų dalyvių daiktavardėjimą stabdyti“ (Vaskelaitė 2019: 20). Rita Miliūnaitė, apibendrinusi lietuvių bendrinės kalbos gramatikos norminimo patirtį ir atkreipusi dėmesį į tai, kad neigiamą veikiamosios rūšies dalyvių daiktavardėjimo vertinimą lemia svetimų kalbų pavyzdžiai, pažymi, kad „lietuvių kalbos morfologinė sandara ir vartojimo tradicija šio reiškinio neremiančios“ (Miliūnaitė 2003: 106). Tačiau, kaip minėta, atliktas tyrimas liudija, kad švietimo srities moksliniuose ir publicistiniuose tekstuose veikiamosios rūšies dalyvių daiktavardėjimas yra išplitęs, tekstų autorių palaikomas, sunkiai sustabdomas reiškinys.

Neveikiamieji dalyviai daiktavardžio pozicijoje dažniausiai vartojami vieni, ir jų procentas skirtingų grupių šaltiniuose beveik vienodas – apie 15 proc. Švietimo sąvoką žymintį žodžių junginį neveikiamieji dalyviai sudaro rečiau – po keletą pastebėta interneto svetainėse ir monografijose bei vadovėliuose.

Iš 11 pav. pateiktos informacijos matyti daiktavardiškai vartojamų žodžių junginių kiekybiniai skirtumai: monografijose ir mokomojoje literatūroje, kaip ir interneto svetainėse, daiktavardiškai dažniausiai vartojami veikiamieji dalyviai (be priklausomojo žodžio) (po 36 proc.). Veikiamųjų dalyvių su priklausomaisiais žodžiais daiktavardžio pozicijoje daugiausia pasitaiko terminų žodynų straipsniuose (33 proc.). Sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų būdvardžių daugiausia monografijose, vadovėliuose ir kituose moksliniuose (ne terminografiniuose) šaltiniuose (31 proc.). Kaip jau buvo rašyta, švietimo srityje daiktavardiškai rečiausiai vartojamas įvardis (interneto svetainėse daiktavardžio pozicijoje šios kalbos dalies žodžių iš viso nepastebėta). Vis dėlto tos pačios kalbos dalies vartojimo skirtingų grupių šaltiniuose kiekybiniai skirtumai nėra dideli (išskyrus žodžių junginius su veikiamuoju dalyviu – tokių žodžių junginių monografijose ir mokomojoje literatūroje rasta daugiau nei dvigubai mažiau nei terminų žodynų straipsniuose). Duomenys labiau atskleidžia, kad kalbos dalių daiktavardėjimo polinkiai iš esmės nepriklauso nuo vartojimo srities – tiek moksliniuose, tiek publicistiniuose (interneto svetainių) švietimo srities tekstuose daiktavardėti linkusios tos pačios kalbos dalys.

4.2. Morfologiniai ir sintaksiniai pokyčiai

Kitas svarbus tyrimo aspektas – gramatiniai sudaiktavardėjusių ar daiktavardžio pozicijoje esančių žodžių pokyčiai. Formaliuoju požiūriu daiktiškumas (kategorine prasme) ir daiktavardiškumas išreiškiami morfologiškai – gimine, skaičiumi, linksniu – ir sintaksiškai – valentingumu.

Kai į daiktavardžio kategoriją pereina kitos kalbos dalies žodis arba kai jis vartojamas daiktavardžio pozicijoje, jis įgyja morfologinių ir sintaksinių daiktavardžio požymių. Pavyzdžiui, būdvardžio, dalyvio giminė, skaičius priklauso nuo apibrėžiamojo žodžio, o sudaiktavardėjusio ir daiktavardiškai vartojamo – nebe. Jie tampa linksniuojami ir derinami su kitais žodžiais kaip daiktavardžiai.

Šiuo požiūriu išsiskiria daiktavardžio funkciją atliekantis įvardis *aš*. Daiktavardiškai vartojamas, šis įvardis nėra linksniuojamas, pvz.: „Paaugliai turi susiformuoti integralią savastį, „Aš““ (A 2006: 101). Kaip įvardis, *aš* priklauso negimininių šios kalbos dalies žodžių grupei (išimtis – dviskaitos vyriškosios ir moteriškosios giminės formos – *mudu*, *mudvi* (DLKG 1997: 254)), bet gali būti vartojamas su vyriškosios, moteriškosios ir bevardės giminės būdvardžiais ir būdvardiškais žodžiais: *aš liūdnas* – *aš liūdna*, *aš pavargęs* – *aš pavargusi*. Taip pat įvardžiui *aš* būdingas morfologinis skaičiaus požymis (*aš* – *mes*). Vartojamas daiktavardiškai, *aš* įgyja vyriškąją giminę ir sakinyje derinamas su būdvardžiu ar būdvardišku žodžiu kaip nelinksniuojamas ir skaičiais nekaitomas daiktavardis: „Savivaizdį sudaro realusis Aš, idealusis Aš, parodomasis Aš“ EEŽ 2007: 260.

Daiktavardėjimo švietimo srityje (moksliniame ir publicistiniame diskurse) polinkiai sutampa su šio reiškinių polinkiais nespecialiojoje kalboje: kaip teigiama *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 2005), aptariant įvardžiuotinius būdvardžius (tas pats tinka ir dalyviams), daiktavardiškai ypač „linkstama vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos formas, reiškiančias apibrėžtą žmonių grupę“ (DLKG 2005: 176). Tyrimas tai patvirtina: jo duomenimis, 92 proc. sudaiktavardėjusių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių yra vyriškosios giminės, 79 proc. vartojama daugiskaitos forma.

Kaip žinoma, vyriškosios giminės daiktavardžiai gali reikšti asmenis be nuorodos į jų lytį, turėti apibendrinamąją asmens reikšmę, t. y. žymėti abi lytis, arba, kitaip tariant, žymėti neutralumą lyties požiūriu²⁷. Surinkti pavyzdžiai nurodo socialinį žmogaus vaidmenį (*besimokantysis*, *ugdomas*), įvardija asmenį pagal sveikatos būklę (*neprigirdintysis*, *turintis negalią*) ir pan. Taigi, skaitytuose tekstuose lytis neaktualizuojama, išskyrus Vilniaus universiteto interneto svetainę. Tyrimo pradžioje šioje interneto svetainėje

²⁷ Vyriškosios giminės neutralumas lyties požiūriu atsiskleidžia ir iš tikrinių pavadinimų, pvz.: *Mokytojo diena*, *Studentų miestelis* ir kt.

asmenų pavadinimai buvo vartojami tik vyriškąja gimine, tačiau šiuo metu greta vyriškosios giminės formų pateikiamos ir moteriškosios giminės formos, pvz.: *absolventams (-ėms) ir anksčiau studijavusiems (-ioms) VU, stojantiesiems (-čiosioms) VU*.

Terminų žodynuose sudaiktavardėję žodžiai taip pat teikiami vyriškąja gimine. A. Umbraso tvirtinimu, „[T]ai yra jau beveik nusistovėjusi terminografijos tradicija. Absoliuti dauguma pavadinimų (išskyrus tokius kaip *asmuo, moteris, vyras, vaikas*) reiškiami vadinamaisiais mobiliaisiais daiktavardžiais (*substantiva mobilia*) ir jų junginiais, t. y. jie turi ar bent teoriškai gali turėti ir atitinkamus moteriškosios giminės pavadinimus, kurie prireikus gali būti pavartoti srities tekstuose, tačiau žodynų skaitytojai juos turėtų patys pasidaryti pagal bendruosius kalbos dėsnius“ (Umbrasas 2018: 124)²⁸. A. Umbraso pavartotą „beveik“ švietimo srityje paliudytų Kęsto Miškinio žodynelis *Pedagogikos terminų paaiškinimai* (PTP 1982) – jame teikiamos abi formos, pvz.: *cholerikas, -ė, debutantas, -ė, individualistas, -ė, pedagogas, -ė, profesorius, -ė*.

Skaičiaus požiūriu terminų žodynuose teiktų sudaiktavardėjusių švietimo terminų ir vartosenos duomenys iš esmės skiriasi: terminografiškai sudaiktavardėję žodžiai, be abejo, fiksuojami vienaskaitos forma, o vartosenoje, kaip jau teigta, vienaskaita vartojamų žodžių tėra 21 proc. Daugiskaitai teikiamą pirmumą galima paaiškinti tuo, kad tekstuose dažniausiai kalbama ne apie apibendrintą objektą, o apie jų klasę. Kuriant sąvokos žymiklį nustatomas požymis, kuriuo vienas objektas skiriasi nuo kitų analogiškų objektų, tačiau tas požymis yra tipinis visai tų analogiškų objektų klasei – taigi einama nuo objekto link šių objektų klasės, aktualios vartosenai.

Tačiau kai kuriuose tekstuose daugiskaita motyvuojama ir kiekio reikšme, pvz., *studentams reikės laikyti baigiamuosius [egzaminus]* (t. y. kelis *baigiamuosius*).

²⁸ Dar apie mobiliuosius daiktavardžius (*substantiva mobilia*) žr. Daivos Murmulaitytės straipsnyje „Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu“ (2021).

Dar vienas daugiskaitos vartojimo atvejis – kai praleidžiamas daugiskaitinis daiktavardis, pvz., *kursai*, daiktavardžio pozicijoje šią daugiskaitą perima šalutinis dėmuo – *nuotoliniai*. Daiktavardiškai vartojamo to paties žodžio kitas skaičius ar giminė žymi visai kitą sąvoką: *nuotoliniai* [*kursai*] – *nuotolinis* [mokymas], *aukštoji* [mokykla] – *aukštasis* [mokslas].

Tas pats pasakytina apie dalyvio formas: *baigiamieji* (← *baigiamieji egzaminai*) – *baigiantieji* (← *baigiantieji asmenys*), *stojamieji* (← *stojamieji egzaminai*) – *stojantieji* (← *stojantieji asmenys*).

Daiktavardis sakinyje dažniausiai eina veiksmu ir papildiniu, „nors gali eiti ir nederinamuoju pažyminiu, ir aplinkybėmis, ir vardine tarinio dalimi“ (Jakaitienė ir kt. 1976: 25–26). Skaitytų švietimo srities šaltinių tekstuose sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami žodžiai dažniausiai atlieka agento ir percipiento vardininko, subjekto ir posesyvinio kilmininko bei beneficiento naudininko funkcijas ir eina veiksmu, papildiniu ir pažyminiu. Linksnių duomenys iš dalies sutampa su Audronės Bitinienės pateikiamais linksnių vartojimo mokslinio stiliaus tekstuose duomenimis: pasak stilstikos specialistės, mokslinio stiliaus tekstuose daiktavardžio linksniai pagal vartojimo dažnį išsidėsto taip: kilmininkas sudaro 41,7 proc., vardininkas – 27,2 proc., galininkas – 13,8 proc., vietininkas – 6,8 proc., įnagininkas – 6,3 proc., naudininkas – 4,2 proc. (Bitinienė 1997: 195). Tik švietimo įstaigų interneto svetainėse pirmoje pozicijoje yra daiktavardžio funkciją atliekantis naudininkas – tai sietina su adresacijos poreikiu.

Aptariant sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių linksnių funkcijas bus remiamasi A. Valeckienės (2000) daiktavardžio linksnių funkcijų tyrimu. Jau pirmuoju straipsnio, kuriuo pristatomas tyrimas, sakiniu mokslininkė teigia, kad šios funkcijos taikomos ne tik daiktavardžiui, bet ir jo atitikmeniui („Linksnio funkcija yra žymėti daiktavardžio bei jo atitikmens santykį su kitais sakinio žodžiais, paprastai su veiksmožodžiu arba kitu daiktavardžiu“ (Valeckienė 2000: 66)). Vadinasi, minimąsias funkcijas atlieka ir sudaiktavardėję ar daiktavardiškai vartojami žodžiai ir žodžių junginiai. Toliau šios funkcijos bus aptariamios išsamiau.

1. Dauguma kalbamųjų švietimo srities sąvokas įvardijančių žodžių sakinyje yra išreikšti vardininku, yra susiję su veiksmažodžiu tarpusavio sąsajos ryšiu, žymi veiksmo atlikėją ar būsenos patyrėją ir atlieka veiksnio (sakinio subjekto) funkciją. Detalesnes semantines funkcijas „didele dalimi lemia veiksmažodžio semantinis tipas“ (Valeckienė 2000: 73). Minėtinus šios vardininko linksniu išreikštų sudaiktavardėjusių ar daiktavardėjančių žodžių funkcijos:

1.1. Pačios dažniausios – agento vardininko funkcijos. Kalbamųjų žodžių agento vardininkas žymi asmenį, atliekantį aktyvų veiksmažodį, „pasiekiantį tam tikrą rezultatą, reikalaujantį iš veiksmo atlikėjo tam tikrų pastangų“ (Valeckienė 2000: 73):

„Vertinant tokių grupių rezultatus dažnai paaiškėja, kad visi besimokantieji mokosi vienodai ar beveik vienodai ir nėra kaip išskirti pirmaujančių ar atsiliekančių“ DTP 2011: 223.

„Todėl baigusieji kolegiją ir pradėjusieji studijuoti Filosofijos fakultete skirstėsi į ordino narius“ LMPMIB 1983: 44.

„Tuo metu, kai klausiamasis lankėsi toje vietoje, gal jis sąmoningai ir nebuvo pajutęs, įsidėmėjęs to akmens spalvos“ P 1931: 148.

„Jeigu gabasis atliks tiktai tiek pat darbo, kiek negabasis, tai jis mažiau įvargs“ P 1931: 319.

1.2. Atlieka percipiento vardininko funkcijas. Percipiento vardininkas nurodo psichinės būsenos patyrėją bei suvokėją. „Šią funkciją vardininkas turi prie tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių, žyminčių mentolinius veiksmus ar būsenas, susijusias su mąstymu, žmogaus patirtimi, jautimais“ (Valeckienė 2000: 76). Keletas pavyzdžių:

„Gabesnieji daugiau <...> galvoja“ P 1931:319.

„Visuomenei naudingą veiklos tikslą ugdomieji turi ne tik suvokti: šis tikslas turi pasidaryti jiems reikšmingas, juos sužavėti“ ATMK 1986: 5.

„Kurčias gimęs, pavyzdžiui, niekuomet negalės kaip reikiant kalbėti ir neįgis jokių garsais pareiškiamų žinių“ TPV 1918: 9.

1.3. Rečiau atlieka beneficento vardininko funkcijas. Šis vardininkas žymi ko nors turėtoją, adresatą, kieno naudai atliekamas, kam skiriamas veiksmas. A. Valeckienė (2000: 71) atkreipia dėmesį, kad apskritai „ši funkcija vardininkui reta, paprastai su veiksmožodžiais *gauti, turėti, pritrūkti*“:

„Patys besimokantieji gautų iš to naudos“ AATŽ 2012: 43.

1.4. Taip pat gana retos patento vardininko, žyminčio asmenį, kuriam įtaką daro veiksmas, funkcijos:

„Priimtieji būdavo apgyvendinti bendrabučiuose“ LMPMIB 1983: 38.

2. Daiktavardžio kilmininko linksnis, A. Bitinienės (1997: 195) duomenimis, dominuoja mokslinio stiliaus tekstuose. Švietimo srities moksliniuose tekstuose sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių kilmininkas yra antroje vietoje po vardininko, o interneto svetainėse – trečioje vietoje po naudininko ir vardininko. Šis kilmininkas dažniausiai atlieka sintaksinę pažyminio funkciją, kai yra valdomas kito daiktavardžio ir modifikuoja jo reikšmę, o retesniais atvejais – sintaksinę papildinio funkciją, kai jungiamas prie veiksmožodžių ir nurodo veiksmo objektą.

Švietimo srities tekstuose rastų aptariamųjų žodžių pažyminio kilmininkas visada eina prieš modifikuojamąjį daiktavardį ir atlieka šias funkcijas:

2.1. Dažniausiai atlieka posesyvinio kilmininko, nurodančio, kas kam priklauso, funkcijas:

pažįstamojo drabužiai („Drabužiai yra panašūs į jūsų pažįstamojo drabužius“ TPV 1918: 16);

besimokančiojo savybės („Prisitaiko prie kiekvieno besimokančiojo individualių savybių“ AATŽ 2012: 15);

ugdomųjų atmintis („Šiandieninėje švietimo sistemoje tebetikrinama ugdomųjų atmintis“ UMP 2024: 10).

2.2. Atlieka subjekto kilmininko funkcijas. Šis kilmininkas, pasak A. Valeckienės (2000: 71), kaip ir objekto kilmininkas, yra labai plačiai vartojamas, dominuojantis. Iš kiekvienos veiksmažodinės konstrukcijos su vardininku, pasak mokslininkės, galima sudaryti konstrukciją su subjekto kilmininku:

„<...> augančiojo sąveika su fizine apystata ir socialine aplinka“ P 1931: 4, plg. *augantysis sąveikauja*.

„Taigi suaugusiojo mokymosi procesas yra nuolatinis“ AATŽ 2012: 15, plg. *suaugusysis mokosi*.

„Suaugusiųjų siekis – priimti teisingus sprendimus“ AATŽ 2012: 15, plg. *suaugusieji siekia*.

„Eksperimentinis (patirtinis) mokymosi modelis <...> yra orientuotas į mokymąsi ir aktyvų besimokančiojo dalyvavimą mokymosi procese“ UMP 2024: 28, plg. *besimokantysis dalyvauja*.

2.3. Tiesioginio papildinio kilmininkas sietinas su tam tikrais veiksmažodžiais, kurie „veiksmo nukreipimui į objektą realizuoti būtinai reikalauja ne galininko, o kilmininko“, ir tai „priklauso nuo tų veiksmažodžių leksinės reikšmės“ (Valeckienė 2000: 86), tačiau ši funkcija gana reta, pvz.:

„Egzaminatorius klauso atsakinėjančio ir jo atsakymą vertina pažymiu“ PT 1993: 50.

2.4. Sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių kilmininkas skaitytuose tekstuose taip pat gana retai atlieka ir finityvo kilmininko, reiškinčio veiksmo tikslą, funkciją, pvz.:

„Per didžiąsias bažnytines šventes, per vardines ir kitomis progomis studentai pavieniui ir grupėmis vykdavo sveikinti turtingųjų ir kilmingųjų“ LMPMIB 1983: 44.

3. Šaltiniuose rastų sudaiktavardėjusių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių galininkas, kaip ir būdinga daiktavardžiui, atlieka pirminę dominuojančią sintaksinę funkciją – eina papildiniu ir žymi, į ką nukreiptas veiksmožodžių veiksmas. Šis galininkas „realizuoja veiksmožodžių tranzityvumo ypatybę“ (Valeckienė 2000: 77). Nors galininkas, kaip ir prieš tai aptarti linksniai, gali turėti nemažai semantinių funkcijų, empiriniais duomenimis, sudaiktavardėję ar daiktavardiškai vartojami žodžiai skaitytuose tekstuose atlieka tik patento galininko funkciją – žymi asmenį, kuriam įtaką daro veiksmas arba kuris apimtas tam tikros būsenos:

„Neturtinguosius šelpė ir labdaros draugijos“ LMPMIB 1983: 140.

„Diskusijos metodas skatina besimokančiuosius / studijuojančiuosius prisiimti atsakomybę už savo mokymąsi / studijas“ PRTAŽ 2005:11.

„Švietimas turi pakelti iš nusižeminimo nuskriaustuosius“ MPML 1983: 79.

„Vaikai mėgsta pamėgdžioti suaugusius“ PT 1993: 152.

„Sveikindamas visus susirinkusiuosius, krašto apsaugos ministras Arvydas Anušauskas kreipėsi į rikiuotėje stovinčiuosius“ GJŽLKA.

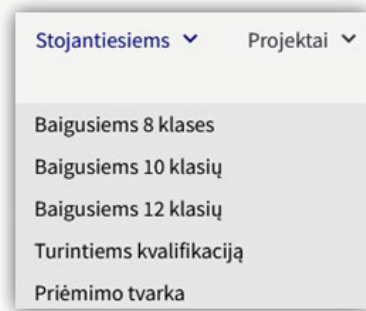
4. Skaitytų šaltinių sakiniuose naudininkas atlieka sintaksinę papildinio (netiesioginio ir tiesioginio) funkciją ir žymi asmenį, į kurį nukreiptas veiksmas. Iš visų bendrajai kalbai būdingų semantinių funkcijų sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai švietimo srities tekstuose vartojamų žodžių naudininkui būdingiausia beneficento funkcija. Šią funkciją atliekantis naudininkas rodo asmenį, kieno naudai ar nenaudai atliekamas, skiriamas veiksmas, pvz.:

„Diena buvo skirta kunigams ir pašvęstiesiems“ ŠJKS.

„Neturtingiems mokėti nereikia“ PD 1933: 47.

„Labiausiai tiko mokančiam lietuviškai mokytis lenkiškai“ LMPMIB 1983: 50.

Švietimo įstaigų interneto svetainėse naudininkas dažniausiai vartojamas antraštėse ir paantraštėse (žr. 12 pav.).

12 pav. Daiktavardžio naudininko funkciją perėmę kitų kalbos dalių žodžiai ir žodžių junginiai (BTMC, žiūrėta 2024-05-06)

Kaip matyti iš 12 pav. pavyzdžių, daiktavardiškai vartojamų adresaciją žyminčių dalyvių naudininkas taip pat atlieka beneficento funkciją – iš konteksto galima numanyti, kad *informacija skiriama / skirta stojantiesiems: baigusiems 8 klases, baigusiems 10 klasių* ir t. t.²⁹

5. Įnagininko funkcijas kitos kalbos dalys atlieka retai. Pastebėtos tik draugės santykius reiškiančios prielinksninės konstrukcijos su prielinksniu *su*:

„Būdingas tam tikras santykių su besimokančiuoju hierarchiškumas“ SM 2008: 43.

„Sėkmė tikrai slypi <...> santykiyje su suaugusiais“ ATMK 1986: 23.

„Bendraujama su besimokančiuoju“ DTVM.

Skaitytuose šaltiniuose sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami žodžiai ypač retai atlieka vietininko funkcijas (*profesinėje* VSRC) ir visiškai

²⁹ Danguolė Kalinauskaitė antraštes skirsto į vienažodes, žodžių junginio ir sakinio pavidalo. Autorė, remdamasi Vito Labučio sakinio samprata, antraščių, kurios neturi predikatyvumo požymio, nelaiko sakinio struktūros antrašte. Jos nuomone, jei antraštėje yra tarinys, tokia antraštė laikytina sakiniu (Kalinauskaitė 2014). Vadinasi, 12 pav. pateikiamų antraščių ir paantraščių nereikėtų laikyti sakiniais. Kita vertus, kalboje funkcionuoja ir nepilnieji sakiniai – juose yra nepasakytų, iš konteksto paaiškėjančių žodžių, einančių įvairiomis sakinio dalimis. Nepilnieji sakiniai ypač būdingi dialoginei kalbai, savo ruožtu adresacija yra susijusi su dialogiškumu. Manytina, kad pateiktąsias antraštes būtų galima laikyti nepilniaisiais sakiniais.

neatlieka šauksmininko funkcijų. Retai vietininko vartojimas priklauso nuo to, kad didžioji dalis surinktų vienetų žymi asmenis, o vietininkas asmenims reikšti, kaip žinoma, yra tik teorinis, ne potencinis linksnis. Taigi, švietimo srities tekstuose nerasime ir žodžių junginių, kurių daiktavardėti galintis pagrindinis dėmuo būtų išreikštas vietininku³⁰. Tai, kad šauksmininkas nevartojamas, lemia stilių specifika: publicistinio, o juo labiau mokslinio stiliaus tekstams šauksmininko linksnis nėra būdingas³¹.

Aptarus linksnių funkcijas, reikėtų paminėti ir tai, kad kai kurie sudaiktavardėję ar daiktavardėjantys žodžiai sakinyje įgyja atributą: „atskiras besimokantysis ar grupė“ PRTAŽ 2005: 28, „santykio su individualiu besimokančiuoju kompetencijos sričių hierarchiškumas SM 2008: 43, „santykiyje su suaugusiais, organizuojančiais jų veiklą“ ATMK 1986: 23.

Be to, kai kuriuos gali pakeisti įvardis: „visuomenei naudingą veiklos tikslą ugdomieji turi ne tik suvokti: šis tikslas turi pasidaryti jiems reikšmingas, juos sužavėti“ ATMK 1986: 5

Iš pavyzdžių galima spręsti, kad šie požymiai būdingesni žodžiams, kurie laipsnių hierarchija yra užkopę ant aukštesnės daiktavardiškumo pakopos. Tarp kontekstinio daiktavardiškumo žodžių ir žodžių junginių tokių atvejų pastebėta gerokai mažiau („nesimokantieji, privalantys lankyti penktą klasę“ VMVPP 1962).

Taigi, morfologiniai ir sintaksiniai sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių požymiai liudija, kad žodį formaliai galima priskirti daiktavardžio kategorijai (nuolat ar tik tam tikro konteksto atžvilgiu). Būdvardžiai ir dalyviai, taip pat įvardžiai *savasis*, *saviškis* daiktavardžio požymio perima daugiau, o asmeninis įvardis *aš* – mažiau. Šis įvardis, skirtingai nei kiti daiktavardėjantys žodžiai, praranda galimybę būti linksniuojamas ir kaitomas

30 Pasak R. Vaskelaitės (1999: 61), „[P]agrindinė paprastojo lietuvių kalbos vietininko, arba inesyvo, funkcija – rodyti tariniu pasakyto veiksmo vietą, laiką ar jo reikšimosi būdą“.

31 Apie šauksmininką A. Valeckienė (1998: 252) rašo, kad sinchroniniu požiūriu jis nėra tikras linksnis („dėl savo izoliuotos pozicijos sakinyje nežymi žodžių santykių“).

skaičiais. Tai, kad švietimo srityje daiktavardėti linkę vyriškosios giminės žodžiai, išreikšti daugiskaitos forma, sietina su asmenų pavadinimų, žyminčių neutralumą lyties požiūriu ir išreiškiančių visą objektų klasę, gausa.

4.3. Semantiniai pokyčiai

Kaip svarbus sudaiktavardėjusio ir daiktavardiškai vartojamo žodžio aspektas kalbotyroje minimas sinkretizmas – juo apimami ir semantiniai, ir gramatiniai žodžio pokyčiai. Sudaiktavardėjusio žodžio sąsajas su sinkretizmu yra aptarusi čekų kalbininkė G. Lenartová (2017). *Sinkretizmo* terminas, iš filosofijos ir meno sričių transterminizacijos būdu perėjęs į kalbotyrą, buvo pradėtas vartoti Lui Trolės Jelmslevo ir kalbotyroje suprantamas kaip opozicijų neutralizavimas, funkcijų ir reikšmių susilieėjimas. Pasak G. Lenartovos, sinkretizmo požymiai yra tokie: 1) sudaiktavardėjęs žodis praranda atributinę funkciją ir ima reikšti daiktą su tam tikru požymiu – vienas žodis apima dviejų kalbos dalių reikšmes; 2) įgyja morfologinių daiktavardžio požymių, kai kurie sudaiktavardėję žodžiai susiję tik su viena gimine, tačiau kai kurie išsaugo tas pačias giminės charakteristikas, kaip būdvardžiai ar dalyviai (Lenartová 2017).

Daiktavardėjant žodžiui vyksta kategorinės reikšmės pasikeitimas – ima blėsti požymio ar kita (priklausomai nuo kalbos dalies) kategorinė reikšmė ir jis įgyja daikto reikšmę kategorine prasme ir nominacinę funkciją. Pavyzdžiui, šie žodžiai – *kurčiasis* PT 1993, *profesinė* [mokykla] VSRC, *rašantysis* DTP 2011, *ugdomas* P 1981, *ATMK* 1986, *UMP* 2024 – turi kategorinę daiktavardžio reikšmę, atlieka nominacinę funkciją, tik skiriasi šių požymių pastovumas: kontekstinio daiktavardiškumo žodžių daiktiškumas kategorine prasme ir nominacinė funkcija yra laikini, juos lemia tik tam tikras kontekstas.

Kalbant apie leksinę reikšmę, pasakytina, kad žodis, nors ir turi keletą reikšmių, daiktavardėja viena kuria nors savo reikšme. Sudaiktavardėjęs žodis dažniausiai daugiau reikšmių ir neįgyja – būna vartojamas ta vienintele reikšme. Gal tai yra viena priežasčių, kodėl sudaiktavardėję žodžiai tinka

mokslo sąvokoms įvardyti, – taip tenkinamas termino vienareikšmiškumo reikalavimas. Kaip antai būdvardis *kurčias*, *kurčia*, *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* duomenimis, turi dvi reikšmes: 1) ‘neturintis klausos, negirdintis’; 2) ‘nejautrus, nereaguojantis’ BLKŽ_e. Tačiau sudaiktavardėja viena – pirmąja – reikšme: *kurčiasis*, *kurčioji* – ‘kurčias žmogus’ BLKŽ_e. Veiksmažodis *tikėti* *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* teikiamas keturiomis reikšmėmis: 1) ‘manyti, kad kas yra tiesa, laikyti neabejotinu dalyku’; 2) ‘laikytis religinių įsitikinimų, manyti esant Dievą (dievus)’; 3) ‘būti tikram, kad neapvils’; 4) ‘turėti vilties ko sulaukti, ką gauti, laimėti’ BLKŽ_e. O veiksmažodžio forma *tikintysis* sudaiktavardėja antrąja reikšme: *tikintysis*, *tikinčioji* – ‘religinių įsitikinimų žmogus’ BLKŽ_e. Kontekstinio daiktavardiškumo žodis *išnaudojamas* P 1981 tekste vartojamas antrąja *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* teikiamo veiksmažodžio *išnaudoti* reikšme – ‘skriausti ką, pasisavinant darbo vaisius’. Pirmoji šio veiksmažodžio reikšmė – ‘naudingai suvartoti’ DLKŽ_{8e}. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad sudaiktavardėję kitų kalbos dalių žodžiai nuo tikrųjų daiktavardžių ir skiriasi tuo, kad dažniausiai turi tik vieną reikšmę.

Sudaiktavardėjusio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio semantinė slinktis yra dvejopa, dvikryptė: viena vertus, reikšmė tampa siauresnė, konkretesnė nei įprasto būdvardžio, dalyvio ar įvardžio. Pavyzdžiui, daiktavardiškai vartojamas dalyvis *įregistruotasis* PMC žymi ne požymį, būdingą daugeliui objektų (*įregistruotasis nekilnojamasis turtas*, *įregistruotasis studijų modulis* ir kt.), bet įvardija vieną konkretų objektą – *įregistruotąjį asmenį*. Kita vertus, vyksta reikšmės plėtimasis – sudaiktavardėjusio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio reikšmė apima ir numanomo, praleidžiamo daiktavardžio reikšmę – sujungiamas daiktas (empirinės medžiagos duomenimis, asmuo, mokykla ar kt.) ir jo veiksmas, požymis, būklė ar būseną. Taigi, toks sudaiktavardėjęs ar daiktavardiškai vartojamas žodis, žymėdamas tiek realiją, tiek jai būdingą skiriamąjį požymį, įgyja didelį semantinį krūvį.

Be žodyninės reikšmės, kalbinis vienetas įgyja naujų požymių. Šie nauji požymiai ar požymių keitimas galėtų būti naudingi nustatant daiktavardiškumo

laipsnį. Aptarkime keletą pavyzdžių. Nespecialiosios kalbos žodžio būdvardžio *jaunas, jauna* pirmoji reikšmė, kuria, manytina, daiktavardėjo būdvardis, yra ‘turintis nedaug ar palyginti nedaug amžiaus’ BLKŽ_e. Tačiau sudaiktavardėjęs žodis *jaunasis*, kaip ir *jaunoji*, reikšmę keičia – šiuo sudaiktavardėjusiu žodžiu įvardyti asmenys nebūtinai turi būti jauni, ryšys su motyvuojančiu požymiu yra blėstantis: *jaunoji* – ‘tekanti mergina ar moteris (per vestuves)’ BLKŽ_e, *jaunasis* – ‘vedantis vyras (per vestuves)’ DLKŽ_{8e}. Kitas švietimo srities tekstuose randamas pavyzdys – sudaiktavardėjęs būdvardis, einantis terminu, *baltasis (baltoji)* (pvz., LE 1997) (‘baltosios rasės žmogus’ BLKŽ_e). Termino semantika nebesutampa su būdvardžio *baltas, -a* semantika – iš baltosios rasės žmonių nereikia tikėtis ‘sniego, pieno spalvos’ odos BLKŽ_e. Taigi, ir šis pavyzdys rodo leksinės reikšmės pokyčius.

Jau anksčiau aptartas daiktavardėjantis dalyvis *besimokantysis*, be žodyninės sangrąžinio veiksmožodžio *mokytis* reikšmės ‘įgyti išminties, nuovokos, patirties ir pan.’ BLKŽ_e, įgyja požymį, kad tai yra asmuo, kuris mokosi švietimo įstaigoje.

Visiškai sudaiktavardėjusių žodžių reikšmė įprastai yra kur kas labiau nutolusi nuo pradinio žodžio reikšmės nei dar tik daiktavardėjančių žodžių. Tačiau tai pasakytina ne apie visus sudaiktavardėjusius žodžius. Pavyzdžiui, sudaiktavardėjusio būdvardžio *aklasis, akloji* (‘aklas žmogus’ BLKŽ_e) leksinė reikšmė nėra atitolusi nuo būdvardžio *aklas, akla* reikšmės (‘neturintis regėjimo, neregintis’ BLKŽ_e). Kaip terminai žodynuose fiksuotų sudaiktavardėjusių žodžių reikšmė taip pat gali būti artima pradinio žodžio reikšmei. Ryšį su pradiniu žodžiu, jo gramatinės formos reikšme ir individualiąja reikšme gali rodyti termino apibrėžtis, pvz., *Pedagogikos terminų* (PT 1993: 243) žodyne aiškinant, kas yra *tiriamasis*, nurodoma, kad „tiriamasis neturi žinoti, kad jis yra tiriamas“. Kontekstinio daiktavardiškumo žodžiuose pradinio žodžio semantika išreikšta stipriausiai.

Atskirai reikėtų aptarti daiktavardėjančio asmeninio įvardžio *aš* semantikos pokyčius. Minėtina, kad kaip įvardis šis žodis moksliniuose tekstuose

retai vartojamas. Vyrauja požiūris, kad moksliniuose tekstuose nereikėtų demonstruoti autoriaus *aš* vienaskaitos pirmuoju asmeniu, tinkamesnės yra beasmenės konstrukcijos ar vadinamoji autoriaus daugiskaita (*mes*). Švietimo įstaigų interneto svetainėse įvardis *aš* nėra retas – jis vartojamas naujienų aprašymuose, bendruomenės narių pasakojimuose, interviu žanro tekstuose. Įvardžio funkcija – substitutinė. E. Jakaitienės ir bendraautorių (1976: 27) teigimu, „[K]uriuos nominatyvinius žodžius įvardžiai pavaduoja, rodo kontekstas“. Kaip rašo A. Judžentis (2012: 113–114), įvardžiais *aš* ir *tu* „išskiriami pagrindiniai pokalbio dalyviai – pats kalbėtojas (adresantas) ir jo pašnekovas (adresatas)“. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* nurodoma, kad šis asmeninis įvardis ‘vartojamas kalbančiojo žymėti pačiam sau’ DLKŽ_{ge}, tačiau daiktavardėjantis įvardis *aš* ima atlikti nominacinę funkciją, reikšti asmenybę, individą apskritai. Daiktavardėjantis įvardis *aš* vartojamas kalbant ne tik apie save, bet ir apie kito žmogaus *aš*, nusakant žmogaus tapatybę, esmę, paprastai nagrinėjant žmogaus santykį su aplinkiniu pasauliu („tapatinimas su savo *Aš*. <...> Savivaizdis, *Aš* – galutinė motyvacijos instancija. Jis būna trejopas: realus, geidžiamas, perkeltas (svetimas)“ PT 1993: 206). *Andragogikos* (A 2006) vadovylyje *aš* teikiamas kaip *savasties*, *ego* sinonimas (žr. 13 pav.).

Savasties (AŠ) elementai

13 pav. Daiktavardiškos įvardžio *aš* vartosenos pavyzdys (A 2006: 161)

Tokia vartosena dažna filosofijoje, psichologijoje. Albino Bagdono ir Remigijaus Bliumo *Aiškinamajame psichologijos terminų žodyne* (APTŽ 2019) *aš* teikiamas kaip terminas ir apibrėžiamas „kaip vidinis įvykių stebėtojas; hipotetinė esybė, valdanti žmogaus elgesio motyvus, vertinimus, išgyvenimus ir pan.; biologinis organizmas, individas, kaupiantis savitą patirtį; integruota

visybė, asmenybė; sąmonės ir žinojimo subjektas“ (APTŽ 2019). Kadangi, kaip jau buvo rašyta, švietimo sritis glaudžiai susijusi su psichologija, manytina, kad daiktavardiškai įvardžio *aš* vartosenai švietimo srityje nemažą įtaką turi šio žodžio sudaiktavardėjimas ir terminizavimas psichologijos moksle.

Minėtina, kad daiktavardiškai vartojamas įvardis *aš* tekste išskiriamas didžiosiomis raidėmis (ar tik pirma didžiąja raide), kabutėmis ar šriftu – taip siekiama jį atskirti nuo įprasto įvardžio.

Grįžtant prie minėto sinkretizmo semantiniu aspektu, apibendrintina, kad vienas kalbos vienetas – sudaiktavardėjęs ar daiktavardiškai vartojamas žodis – aprėpia dvi kategorines reikšmes, ir jos tampa sudedamaisiais naujos žodžio reikšmės elementais. Reikėtų pabrėžti, kad pradinės kalbos dalies kategorinė reikšmė (ypatybės, procesiškumo kaip ypatybės ar kt.) taip pat dar lieka pastebima. Toks semantinis sinkretizmas leidžia ne tik vienu vienetu išreikšti sudėtinę sąvoką, bet kartu išskirti skiriamąjį požymį. Tai svarbu vartosenai – tokie kalbos vienetai stiprina teksto informacinį (semantinį) tankį, ta pati informacija išreiškiama mažesniu skaičiumi žodžių.

5

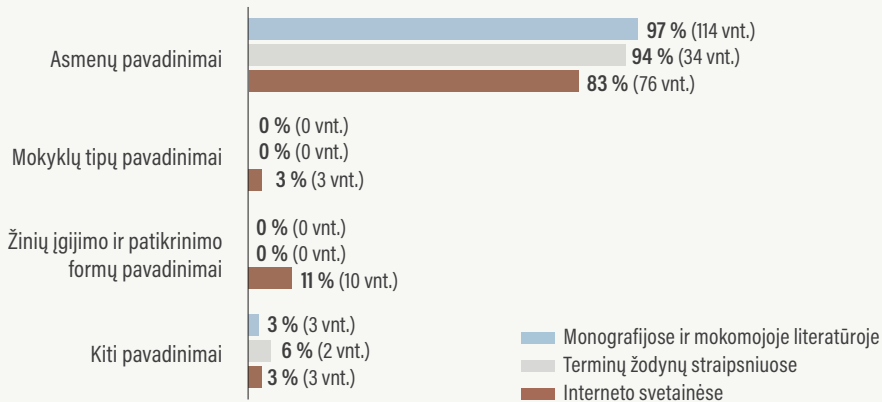
Daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų švietimo srities sąvokas žyminčių žodžių ir žodžių junginių teminės grupės

Nors sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami žodžiai bei žodžių junginiai žymi tik dalį švietimo srities sąvokų, jos yra svarbi kalbamosios srities pasaulėvaizdžio dalis. Kaip jau teigta, švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje daiktavardėjimas labiausiai susijęs su asmenų pavadinimais. Tai suprantama, nes asmuo yra pagrindinis švietimo srities subjektas ir objektas. Kartu tai ir pagrindinė sąvoka, kuria remiantis kuriamas išsamesnis šios srities pasaulėvaizdis, atliekama tolesnė sąvokų diferenciacija ir nominacija. Kai žodis daiktavardėja dėl elipsės, galima numanyti, kad daugiausia daiktavardžio pozicijoje esančių kitų kalbos dalių žodžių atsiranda nevartojant daiktavardžio *asmuo*. Šis daiktavardis yra vienas iš svarbiausių švietimo srities mokslinių ir publicistinių tekstų žodžių, kitaip tariant, tai vienas iš esminių žodžių – pagrindinių terminų. Dauguma kitų terminų susiję su juo. Taigi, ir asmenų pavadinimų teminė grupė yra gausiausia.

Be asmenų pavadinimų, išskirtinos dar trys teminės grupės: mokyklų tipų pavadinimai, žinių įgijimo ir patikrinimo formų pavadinimai bei kiti (dėl mažo kiekio neklasifikuojami) pavadinimai. Kiekybinis teminių grupių vienetų santykis pateikiamas 14 pav.

Kaip matyti iš 14 pav., teminių grupių įvairove išsiskiria tik švietimo įstaigų interneto svetainės. Plačiau tai lemiančios priežastys bus aptariamoms 6 skyriuje.

1. Moksliniuose švietimo tekstuose sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami **asmenis žymintys žodžiai** ir žodžių junginiai sudaro 97 proc. visų aptariamųjų vienetų, o švietimo įstaigų interneto svetainėse – per 83 proc. Švietimo srities terminų žodynuose daugiau kaip 94 proc. atvejų kaip terminai fiksuoti asmenų pavadinimai.

14 pav. Teminės švietimo srities sąvokas žyminčių sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių grupės

Remiantis surinkta medžiaga, galima išskirti keturis šios teminės grupės pogrupius – jie priklauso ne tik nuo leksinės reikšmės, bet ir nuo kalbos dalies ir formos ypatybių.

1.1. *Asmenų pavadinimai pagal atliekamą (rečiau – neatliekamą) veiksmą.* Šis veiksmas žymimas esamojo ir būtojo kartinio laiko veikiamaisiais dalyviais, padarytais iš aktyvaus veiksmo (priklausančio nuo veikėjo sąmoningų pastangų)³² reikšmės veiksmažodžių. Tai visų trijų tipų šaltiniuose pats gausiausias pogrupis: *atsakinėjantis* PT 1993, *atvykusysis* KEGPMC, VDK, *besimokantis* APRC, LSMU / *besimokantysis* VTVPMC, *dalyvaujantis* PMC, *dirbantis* VSRC / *dirbantysis* PRTAŽ 2005, *ieškantis* [pašaukimo] ŠJKS, *klausantis* PT 1993, EEŽ 2007, *kuriantis* VTVPMC, *mokantis* [visą kainą] MRU, *nesiekiantis* [įgyti] VAVM, *nestudijuojantis* LSMU, *niekinantis* PT 1993, *persekiojantis* PT 1993, *perstojančias* VSRC, *siekiantis* ISM / *siekiantis aukštumų*, APRC, *stojantis* KK, LMTA, VDA, VU, VVK / *stojantysis* KMPMC, KTMC, VKK, VTVPMC; *baigęs* LSMU, *baigusysis*, *įgijęs* [išsilavinimą] LMTA, *įstojusysis* VK, *neįgijęs* [išsilavinimo] APRC, *studijavęs* VKK.

32 Apie klasifikacines veiksmažodžių reikšmes plačiau žr.: LKG 1971; Servaitė 1984.

1.2. Antrasis teminis pogrupis – *asmenų pavadinimai pagal vertinamąją požymį*. Šiais sudaiktavardėjusiais ar daiktavardiškai vartojamais žodžiais nurodoma, kad asmenys iš kitų išsiskiria tam tikromis ypatybėmis, kompetencijomis. Aktualizuotos ypatybės ir kompetencijos svarbios mokymosi procesui – jo sėkmei, perėjimui į kitą mokymosi etapą ir pan. Dėl to į šį pogrupį patenka su sveikatos būkle susijusio požymio reikšmę turinčių žodžių.

Šio pogrupio nariai pasižymi raiškos įvairove. Iš būsenos veiksmazodžio padarytas esamojo laiko veikiamasis dalyvis *turintis* kontekste visada įgyja vadinamąjį būtinąjį palydovą (Nijolės Sližienės terminas, plačiau žr. Sližienė 1980) – be šio palydovo dalyvis nesudaro semantinio vieneto: *turintis kvalifikaciją* DTVM, *turintis piešimo / tapybos / kompozicijos pagrindus* VDK, *turintys individualių poreikių* PMC, *turintis fizinio vystymosi defektų* PT 1993, *turintysis aukštesnįjį išsilavinimą* LE 1997, *neturintis galimybės pateikti prašymą* VKPM ir t. t. Šiuo atveju kontekstinę daiktavardišką reikšmę įgyja visas objektinis žodžių junginys, ne vienas dalyvis. Kiti šio pogrupio vienetai: *pažengęs* VDK, *pirmaujantis* DTP 2011, *pradedantysis*, išreikšti dalyviais, taip pat *jaunesnysis* ATMK 1986, *gabus* LE 1997, *geriausias* VSRC („Pagerbė geriausias“ VSRC), *mažiau gabus* PT 1993, EEŽ 2007, *neturtingasis* LE 1997, *vyresnysis* VMVPP 1962, ATMK 1986, DTP 2011, išreikšti kokybiniais būdvardžiais. Minėtina, kad dauguma šios teminės grupės narių yra kontekstinio daiktavardiškumo pavyzdžiai. Tik tokie sudaiktavardėję įvardžiutiniai būdvardžiai, kaip *aklasis* PD 1933, *kurčiasis* PT 1993, *neįgalusis* PT 1993, kaip jau buvo minėta, yra terminografiškai fiksuoti terminai.

1.3. Trečiasis pogrupis – *asmenų pavadinimai pagal kitų jiems atliekamą veiksmą*. Šį pogrupį sudaro sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami neveikiamieji dalyviai (rečiau – neveikiamieji dalyviai su priklausomaisiais žodžiais). Dalis šių vienetų švietimo terminų žodynuose yra teikiami terminai: *konsultuojamasis* PRTAŽ 2005, *tiriamasis* P 1981, *ugdomasis* P 1981, UMP 2024, *vertinamasis* PRTAŽ 2005, dalis – kaip kontekstinio daiktavardiškumo pavyzdžiai: *gydomasis* PT 1993, *išnaudojamasis* P 1981, *pakviestasis* ISM,

pakviestasis mokytis KTMC, VTVPKC, *pašalintasis iš mokyklų* LE 1997, *primitasis į mokyklą* LE 1997. Daugiausia asmenų pavadinimų pagal kitų jiems atliktą veiksmą, išreikštų daiktavardiškai vartojamais neveikiamaisiais dalyviais, rasta Vilniaus šv. Juozapo kunigų seminarijos interneto svetainėje, pvz.: *įvelkamieji* ŠJKS („visi joje [seminarijoje] gyvenantys klierikai tapo įvilkti į sutanas“ ŠJKS), *pašventintieji* ŠJKS, *pašvęstieji* ŠJKS.

1.4. Ketvirtasis – negausus – pogrupis apima *asmenų pavadinimus pagal tam tikrą poreikį*. Šie pavadinimai išreikšti veikiamaisiais iš mentalinės būsenos veiksmazodžių padarytais esamojo laiko dalyviais. Daiktavardžio pozicijoje dažniausiai jie yra ne vieni – semantinį vienetą jie sudaro su būtinuoju palydovu (priklausomuoju žodžiu – dažniausiai daiktavardžiu ar veiksmazodžio bendratimi): *besidomintis mokytojo profesija* LE 1997, *pageidaujantis bendrabučio / registruotis* MRU, VK, *norintis mokytis / įgyti / keisti / tobulinti* ir kt. KEGPMC, KSU, VSRC, VVK. Be būtinajo palydovo tokie žodžiai daiktavardžio pozicijoje vartojami retai ir tik įvardžiutuote forma: „norintieji gali pasisakyti ir papildyti pranešėjus“ PT 1993: 101.

2. Skirtingai nei kitų tipų tekstuose, kalbamosiose interneto svetainėse rasta, kad daiktavardiška vartoseną būdinga **mokyklų tipų pavadinimams** (3 proc.), pvz.: *aukštoji* VK, *pradinė* LSMU, *profesinė* VSRC. Tai kontekstinio terminų šalutinio dėmens daiktavardiškumo pavyzdžiai – interneto svetainėse praleidžiamas pagrindinis dvižodžio termino dėmuo *mokykla*. Mokyklų tipus žyminčių terminų šalutinių dėmenų daiktavardiška vartoseną pastebima ne tik aptariamojoje srityje. Pavyzdžiui, nors Vilniaus pedagoginio universiteto nebėra, bet neoficialiojoje vartosenoje gana gerai yra įsitvirtinęs žodžių junginys *Pedagoginio žiedas*. Tačiau moksliniame diskurse tokių daiktavardiškumo atvejų nebuvo pastebėta. Veikiausiai dėl to, kad moksliniai tekstai labiau susiję su bendrinės kalbos normų laikymusi ir kodifikuotų terminų vartojimu.

3. Dar viena teminė grupė – **žinių įgijimo ir patikrinimo formų pavadinimai**. Jų daiktavardiška vartoseną taip pat aptikta tik švietimo įstaigų

interneto svetainėse (11 proc.), visi šie žodžiai, kaip ir prieš tai aptartieji, daiktavardžio pozicijoje taip pat yra atsiradę dėl elipsės – praleidus pagrindinį dvižodžio termino dėmenį. Daugiausia daiktavardiškai vartojami egzaminų pavadinimus žyminčių terminų šalutiniai dėmenys: *baigiamieji VDK, paren-giamieji VDK, stojamieji VK, tarpiniai PMC, valstybiniai VU*. Mažiau – kitas žinių įgijimo ir patikrinimo formas žyminčių terminų, kurių pagrindinis dėmuo yra žodis *darbas*, šalutiniai dėmenys, tokie kaip *diagnostinis PMC, diplo-minis VDK, kontrolinis VU, laboratorinis VK*.

Pastarųjų dviejų aptartų grupių daiktavardiškai vartojami žodžiai skiriasi nuo asmenų pavadinimų stilistiškai – būdami išskirtinai tik kontekstinio daiktavardėjimo (trečiojo daiktavardiškumo laipsnio) pavyzdžiai, jie turi buitinio stiliaus konotaciją, taigi jų vartojimas labiau stilistiškai apribotas. Veikiausiai ši konotacija susijusi su tuo, kad, skirtingai nei asmenų pavadinimams, kurie dažniau yra kodifikuoti terminai, kitiems švietimo terminams daryti sudaiktavardėję būdvardžiai ar dalyviai vartojami rečiau. Taigi, kalbant apie mokyklą, žinių patikrinimo ar įgijimo formų pavadinimus, elipsė labiau jaučiama, labiau pastebimas žodžio trūkumas.

Kitų daiktavardiškai vartojamų kitų kalbos dalių žodžių neišeitų skirstyti į temines grupes dėl mažo skaičiaus, tačiau jų pasitaiko visų tipų skaitytuose šaltiniuose. Tarp šių vienetų yra ir sudaiktavardėjusių, kaip terminai funkcionuojančių žodžių, pvz., *kintamasis AATŽ 2012*, ir kontekstinio daiktavardiškumo žodžių, pvz.: *įtraukusis BTMC*, t. y. *įtraukusis mokymas; pasirenkamieji KMPMC*, t. y. *pasirenkamieji dalykai*.

Taigi, kaip matyti iš to, kas aptarta, daiktavardėjančių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių teminės grupės yra nevienodos apimties, nevienodai išplėtos. Kiekybiniai duomenys atskleidžia, kad švietimo srityje daiktavardėjimas labiausiai susijęs su asmenų, taip pat su jų žinių ir tų žinių teikimo vietų pavadinimais, o teminių grupių įvairovė būdingiausia švietimo įstaigų interneto svetainių tekstams. Asmenų pavadinimų teminei grupei priklauso visų keturių daiktavardiškumo laipsnių pakopų žodžiai – šioje

teminėje grupėje daiktavardėjimas pasireiškia stipriausiai ir trunka ilgiausiai. Mokyklų tipų pavadinimų ir žinių įgijimo bei patikrinimo formų pavadinimų teminėse grupėse daiktavardėjimas daugiausia kontekstinis – pavyzdžiai rodo, kad dauguma konkrečiame tekste daiktavardiškai pavartotų žodžių nekeliauja daiktavardiškumo laipsnių pakopomis aukštyn, jie taip ir lieka ant trečiojo daiktavardiškumo laipsnio pakopos.

Daiktavardėjimo priežastys gali būti tiek lingvistinės, tiek ekstralingvistinės, tiksliausia sakyti, kad aptariamąjį reiškinį lemia šių priežasčių kompleksas.

Ko gero, pagrindinė ir nediskutuotina daiktavardėjimo ir daiktavardiškos vartosenos priežastis yra kalbos ekonomijos principas. Šis principas, kaip vienas svarbiausių kalbos raidos ir funkcionavimo principų, yra lingvistinis veiksnys, tačiau jo veikimą gali skatinti ekstralingvistiniai veiksniai. Vertinant ekstralingvistiniu požiūriu, žodžių perėjimą į kitą kategoriją lemia vienas iš ekstralingvistinių veiksnių – komunikacinė situacija, kurią sudaro daug dedamųjų, tokių kaip autoriaus išsilavinimas, požiūris, adresanto tikslas, adresato priklausymas tam tikrai socialinei grupei ir kt. Kita vertus, komunikacinė situacija, perteikiama rašytine forma, susijusi ir su lingvistiniais veiksniais, pvz., stilistine žodžio aplinka. Šie aspektai bus aptarti plačiau.

Atliekant naujausius kalbos tyrimus kalbos ekonomijos principui skiriama nemažai dėmesio (pvz.: Vincentini 2003; Bedřichová 2006; Karaliūnas 2008; Mingyou 2017; Miliūnaitė 2022 ir kt.). Šio principo laikomasi tiek kuriant terminus (taikomas „ekonomijos kriterijus, kai pirmenybė teikiama trumpesniems kalbos vienetams“ (Gaivenis 2014 [1996]: 225))³³, tiek juos vartojant. Simo Karaliūno (2008: 66) teigimu, kalbos ekonomijos principas, be kita ko, reiškiasi ir polinkiu „šalinti mažą funkcinę krūvį turinčius vienetus“. Vilmantė Liubinienė (2012: 78), nagrinėdama elektroninę kalbos atmainą (šiuo atveju aktualią vertinant daiktavardėjimą ir daiktavardišką žodžių vartojimą interneto svetainėse), rašo, kad jos „leksiniai vienetai modifikuojami taikant

³³ Dažnai kalbotyroje minimas Džordžo Kingslėjaus Zipfo dėsnis, pagal kurį „žodžio (termino) ilgis yra atvirkščiai proporcingas jo vartosenos dažniui“ (Gaivenis, Kaulakienė 2014 [1996]: 233).

kalbos ekonomijos principą“. Rita Miliūnaitė atkreipia dėmesį ir į ekstralingvistinį veiksnių – visuomenės komunikacijos intensyvumą: „Intensyvi visuomenės komunikacija skatina rinktis glaudesnes, trumpesnes raiškos priemones ir jas vartoti ne tik kasdienėje privačiojoje, bet ir viešojoje kalboje“ (Miliūnaitė 2022: 675).

Vienas kalbos ekonomijos principo realizavimo būdų yra elipsė, dėl kurios, kaip rašyta, ir atsiranda daiktavardiška kitų kalbos dalių žodžių vartoseną, o, laikui bėgant, ir kai kurių kalbos vienetų sudaiktavardėjimas. Komunikacijos procese pasirenkamas trumpesnis variantas, siekiant laiko (kai kuriais atvejais – ir vietos, pvz., antraštėse) ekonomijos. Teksto autorius parašo tuos žodžius, kurie būtini komunikacijos rezultatui pasiekti, ir praleidžia tuos, kurie gali būti numanomi iš konteksto.

Pažymėtina, kad panašių kontekstinio daiktavardiškumo atvejų, rastų interneto svetainėse, mini ir užsienio kalbininkai. Pvz., Rishatas Saurbayevas su bendraautoriais, be kitų kalbos ekonomijos pavyzdžių, pateikia ir analogišką šioje mokslo studijoje aptartiesiems: *finals* ← *final examinations*. Autoriai teigia, kad kalbos ekonomijos principas yra universalus, jis yra viena iš pagrindinių pokyčių visose kalbose priešasčių (Saurbayev ir kt. 2021: 430–432).

Kalbos ekonomijos principas ypač ryškus publicistikoje, tačiau pastebimas ir mokslo literatūroje. A. Bitinienė, be kitų kalbavimo principo pasireiškimo mokslinio stiliaus tekstuose būdų, minėdama ir sudėtinių terminų komponentų praleidimą (2013: 108), rašo: „<...> moksliniuose tekstuose dėl glaustumo mažinamas kalbinės raiškos ženklų skaičius, t. y. siekiama kiekybinės ekonomijos <...>. Svarbiausia pasiekti, kad toks mechaninis kalbinės raiškos glaudinimas padėtų gauti reikiamą informaciją. Vadinasi, vertinant ženklų glaudinimą, atsižvelgiama į pozityvų stilistinį efektą, kuris reiškia kiekybės ir kokybės darną“ (Bitinienė 2013: 110). Vis dėlto toks trumpinimas, kad būtų praleidžiamas pagrindinis termino dėmuo ir dėl to šalutinis dėmuo perimtų jo funkcijas, nėra įprasta mokslinio stiliaus savybė. Pasak K. Gaivenio, moksliniuose tekstuose trumpinant sudėtinį terminą paprastai praleidžiamas

ne pagrindinis, o šalutinis dėmuo. „Taip paprastai daroma, kai rūšinį terminą kontekstas leidžia pakeisti gimininiu“, pvz., vietoj rūšinio termino *vidaus degimo variklis* būtų vartojamas gimininis terminas *variklis* (Gaivenis 1991: 10). Mokslo studijoje pristatomo tyrimo duomenimis, ir moksliniame tam tikros srities tekste gali būti dažnai praleidžiamas pagrindinis dėmuo, jei jis žymi esminę tos srities sąvoką ir atitinka šią sąvoką žyminčio žodžio atributų polinkį daiktavardėti.

Grįžtant prie publicistikos, tikslinga pasiremti Oleksandro Yemetso tyrimo išvada: mokslininko tvirtinimu, substantyvizacija yra vienas iš labiausiai paplitusių ir efektyviausių procesų žurnalų ir laikraščių straipsniuose. Tyrėjas prognozuoja, kad šis procesas ateityje tik aktyvės (Yemets 2018).

Publicistinio stiliaus tekstuose daiktavardėjimą dėl elipsės galima siekti ir su poveikio adresatui funkcija (šiam stiliui, be informacinės funkcijos, būdinga atlikti ir poveikio funkciją). Vienas poveikio funkcijos realizavimo būdų – adresatui artimos kalbos vartojimas. „Elipsė rodo ryšį su šnekamąja kalba“, – teigia Ona Petrėnienė (2011: 89). Tokie kontekstinio daiktavardiškumo pavyzdžiai, kaip *baigiamieji VSRC*, *profesinė VSRC*, *stojamieji VDK*, turi ryškų šnekamosios kalbos atspalvį. Taigi, galima manyti, kad elipsė interneto svetainių kūrėjams padeda siekti tikslo – parodyti, kad mokyklų atstovai (svetainių tekstų autoriai) tapatinasi su jaunimu, perima jų kalbą, juos supranta. Mokykloje, į kurią kviečiami stoti, jie ras artimą aplinką. Be to, pastebėta, kad nemažai švietimo įstaigų interneto svetainėse daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių turi trūkumo semą. Pvz., frazėje *ieškantiems pašaukimo* numanoma užuomina, kad asmuo yra nesuradęs pašaukimo, o įstojęs į instituciją tą pašaukimą ras. Frazėje *neįgijusiems pagrindinio išsilavinimo* galima išvelgti pažadą, kad žmogus institucijoje tą išsilavinimą įgis. *Norintis bendrabučio* bendrabutį gaus ir t. t. Adresatas, norėdamas šį trūkumą pašalinti, turi atlikti nurodytus veiksmus³⁴.

³⁴ Aukštųjų ir profesinių mokyklų interneto svetainėse pateikiama medžiaga neretai primena

Kita vertus, poveikio funkcijos realizavimo būdu galima laikyti ir skaitytojo laiko taupymą – daiktavardėjimas ir daiktavardiškumas, susiję su pagrindinio žodžio junginio dėmens praleidimu, prisideda prie to, kad per trumpą laiką būtų perduodama kuo daugiau aktualios informacijos. Kuo mažiau naudojama kalbinių priemonių tai pačiai minčiai perteikti, tuo labiau taupomas skaitytojo laikas.

Su tekstų autoriaus kalbos raiškos priemonių pasirinkimu gali būti susijęs noras nekartoti tų pačių žodžių, o ieškoti jiems atitikmenų. Galbūt tuo galima paaiškinti ir sinonimiją skaitytuose tekstuose, taip pat ir moksliniuose, pvz.: monografijoje *Lyginamoji edukologija* (LE 1997), be termino *respondentai*, sinonimiškai vartojamas ir terminas *apklaustieji* LE 1997, *Pedagogikos įvade* (PĮ 1974), be termino *valdančioji klasė*, pastebimas daiktavardėjantis dalyvis *valdantieji* PĮ 1974, mokslo studijoje *Suaugusiųjų mokymas. Andragoginė veiklos perspektyva* (SM 2008) greta *studentų* yra ir *studijuojantieji* SM 2008. Nors, A. Bitinienės (1997) teigimu, to paties termino kartojimas mokslinio stiliaus tekstuose yra ne trūkumas, o mokslinio stiliaus požymis, mokslinių tekstų autoriai nevengia sinoniminių terminų³⁵. A. Mitkevičienė (2015: 1) pažymi, kad terminai be sinonimų yra teorinė siekiamybė, „tačiau praktikoje terminų sinonimija – neretas ir, galima sakyti, įprastas reiškinys“. Kaip matyti, žodžių daiktavardėjimas švietimo srities tekstuose yra vienas iš sinonimijos šaltinių.

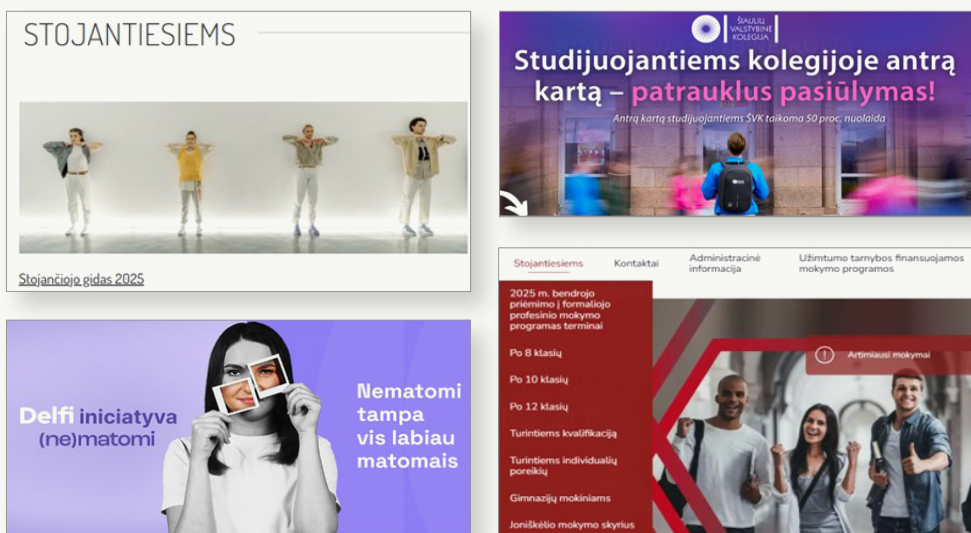
Tačiau kalbos ekonomija turi būti pagrįsta ir pateisinama. Gali atsitikti taip, kad šio principo veikimą ekstralingvistiniai veiksniai pradeda ne skatinti, o stabdyti. Tai pasakytina, pavyzdžiui, apie asmenų pagal sveikatos būklę

populiarėjančią *sprendimų žurnalistiką* (plačiau žr., pvz., Murray, Stroud 2019): pristačius problemą, nurodomas jos sprendimo būdas, surašoma savotiška instrukcija (plg. *stojančiojo žingsniai* VSRC), tuomet pateikiama pozityvi informacija: žmogaus, išsprendusio problemą, gyvenimas tampa geresnis.

³⁵ Latvių terminologė Valentīna Skujiņa, tyrusi terminų funkcionavimą mokslinio stiliaus tekstuose, taip pat neigiamai vertina terminų sinonimiją tame pačiame tekste: „Nors fiksacijos sferoje ir būna pateikta sinonimų, tačiau tame pat kontekste varijuoti išraišką įvairiais termino sinonimais ir dubletais čia nepageidautina, nes iš to gali kilti nesupratimų dėl turinio“ (Skujiņa 1983: 25).

grupę. Kaip buvo minėta, kalboje yra įsitvirtinę terminai, išreikšti sudaiktavardėjusiais būdvardžiais, žymintys minėtus asmenis. Tačiau pastaruoju metu pastebimas atsiradęs poreikis dėl etinių priežasčių vartoti sudėtinį terminą su daiktavardžiu *asmuo*, pvz., *asmuo su negalia*³⁶.

Vertinant daiktavardišką vartoseną švietimo įstaigų interneto svetainių kalboje ir turint omenyje, kad didžiąją daiktavardiškos vartosenos pavyzdžių dalį sudaro asmenų pavadinimai, negalima nekreipti dėmesio į vaizdinę medžiagą (jos poveikis daiktavardėjimui – taip pat ekstralingvistinis veiksnys). Būtent interneto svetainių vaizduose matoma tai, kas praleidžiama aptartosiose konstrukcijose, t. y. *asmuo (-enys)* (žr. 15 pav.).

15 pav. Asmenų nuotraukos – kaip praleisto asmenį žyminčio daiktavardžio kompensacija (iš viršaus į apačią – LMTA, *delfi.lt*, ŠVK, PMC, žiūrėta 2025-06-29)

Pagrindinis iliustracinės medžiagos objektas šiuo atveju tarsi kompensuoja rašytinio teksto dalį – asmenį žymintį daiktavardį. Vadinasi, kontekstinio

36 Minėtina, kad 2024 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujos redakcijos Lietuvos Respublikos neįgalųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas, kuriuo sąvoka *neįgalumas* keičiama į sąvoką *negalia*, o *neįgalusis* – į *asmuo su negalia*.

daiktavardiškumo interneto svetainėse kontekstas yra ne tik rašytinė, bet ir vaizdinė medžiaga.

Kaip matyti 15 pav., pateikti interneto svetainių fragmentai yra reklaminio pobūdžio. Pasak A. Bitinienės (2007: 13), šių tekstų ypatybės iš esmės nesiskiria nuo kitų publicistinio stiliaus žanrų (informacija, poveikiu, vertinimu, net įtikinimu). Elipsė yra viena būdingiausių reklamos kalbos stiliaus priemonių, su ja kuriamas teksto lakoniškumas, glaustumas, originalumas. Reklamose žaidžiama kalba, ir daiktavardiškai vartojami kitų kalbos dalių žodžiai puikiai tinka šiam žaidimui.

Iš lingvistinių veiksnių minėtinas daiktavardėjančių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių motyvacijos skaidrumas. Galbūt tuo galima paaiškinti didelį kiekį švietimo srities tekstuose daiktavardžio pozicijoje esančių dalyvių.

Kaip minėta, ypač dažnai veikiamasis dalyvis daiktavardžio funkcijas atlieka interneto svetainių antraštėse: *norintiems, siekiantiems, stojantiems / stojantiesiems* ir kt. Dalyvio veikiamoji forma suponuoja, kad greta numanomas veiksmą galintis atlikti veikėjas – gyva būtybė, taigi tas požymis jau fiksuotas pačioje dalyvio veikiamosios formos semantikoje. Be to, dalyvio laikų formos susijusios su būklės kaita (daiktavardžiai išreiškia pastovų požymį). *Stojantis, besimokantis, norintis bendrabučio* – požymiai, apibūdinantys asmenį, kol jis yra tokios būklės (t. y., pvz., *stojantis* – iki tol, kol įstoja). Šie požymiai apriboti laiku, išreikštu atitinkamo laiko forma. Veikiamaisiais dalyviais kuriamas dinamiškas, besikeičiantis švietimo įstaigų pasaulėvaizdis.

Naujoms sąvokoms žymėti, t. y. nominacinėms reikmėms, sudaiktavardėjęs žodis gali būti parenkamas dėl minėtosios motyvacijos, kitaip semantinio skaidrumo, ir nevisiško atitikmenų adekvatumo (kaip buvo aptarta *besimokančiojo* ir *mokinio* konkurencijos atveju). Komunikaciniu požiūriu toks vienetas turi būti ne tik trumpas, kompaktiškas, bet ir adekvatus.

Svarbi priežastis, kodėl tiek daug asmenų pavadinimų žymimi sudaiktavardėjusiais ir daiktavardiškai vartojamais žodžiais, yra kalbinė analogija (lingvistinis veiksnys). Jurgitos Mikelionienės (2002: 73) teigimu, tai yra „vien[as]

galingiausių vidinių kalbos mechanizmų, lemiančių naujos leksikos atsiradimą“. Olga Fischer kalbinę analogiją vertina plačiau – ją laiko palyginimu paremtu kognityviniu procesu, kurio esmė – informacijos apie vieną elementą susiejimas su kitu elementu per pastebimus panašumus. Mokslininkės nuomone, dėl analogijos kalba išvengia daug išimčių (Fischer 2010). Manytina, tiek terminams, tiek neterminams, žymintiems švietimo sąvokas, analogija daro didelį poveikį. Tokių sudaiktavardėjusių žodžių, kaip *neįgalusis*, *kurčiasis*, *konsultuojamasis*, *suaugusysis*, *tiriamasis* ir pan., terminizavimas ir kodifikavimas atveria kelią tolesniam daiktavardėjimui ir stiprina kalbos polinkį daiktavardėti asmenų požymius reiškiantiems būdvardžiams ir dalyviams.

Kita vertus, išsiplėtusi asmenų pavadinimų, išreikštų sudaiktavardėjusiais ar daiktavardiškai vartojamais žodžiais, teminė grupė, manytina, gali stabdyti daiktavardėjimą kitose teminėse grupėse. Pavyzdžiui, dalyvis *auklėjamasis*, žymintis asmenį, nebus vartojamas kaip kitų teminių grupių žymiklis, nors eina kelių dvižodžių terminų šalutiniu dėmeniu (pvz.: *auklėjamasis darbas* P 1981, *auklėjamoji veikla* P 1981), ir, neatsižvelgiant į kiekybinius duomenis, lemiančius kalbos polinkius, teoriškai gali daiktavardėti. Kaip rašyta, lingvistinius veiksmus gali paskatinti ekstralingvistiniai veiksniai – kalbinė analogija ne išimtis. Grįžus prie minties apie tai, kad kai kurie sudaiktavardėję ar daiktavardiškai vartojami žodžiai lietuvių kalboje yra atsiradę sovietmečiu, verčiant iš rusų kalbos, paisant analogijos su šia kalba, galima teigti, kad daiktavardėjimui įtakos tuo laikotarpiu turėjo tokie ekstralingvistiniai veiksniai, kaip politinė situacija, valdininkų požiūris į lietuvių kalbos raidą ir pan.

Kalbant apie daiktavardėjimą dėl elipsės, pasiremtina faktu, kad švietimo srityje sudaiktavardėja ar daiktavardiškai vartojami paplitę, žinomi, daugiausia savakilmiai žodžiai, vadinasi, jais reiškiamo požymio priskyrimas tam tikroms realijoms, žymimoms daiktavardžiu, yra tiek įprastas, kad to daiktavardžio net nereikia minėti. Tai ne kalbinė, o su žmogaus sąmone, jo patirtimi susijusi priežastis, nors žodžio kilmė – kalbos mokslo objektas. Taigi, galima daryti išvadą, kad lingvistiniai ir ekstralingvistiniai veiksniai yra neatsiejamai susiję ir veikia kartu.

Išvados

Daiktavardėjimas – senas, bet ir dabar aktyvus morfologinis žodžio kategorijos keitimo procesas, susijęs su žodžių daryba (kai sudaiktavardinimas vyksta darant žodį pagal analogiškus pavyzdžius) ir su sintakse (kai žodis daiktavardėja dėl elipsės), su kalbos diachronija ir sinchronija, su terminologija ir bendrąja kalba, atspindintis kalbos gebėjimą keistis, keliantis klausimų dėl kalbos morfologinės sistemos sistemiškumo. Žodžio daiktavardėjimo kelias yra labai nevienodas: vieni jį nueina nuo pradinio etapo – kontekstinio pavartojimo daiktavardžio pozicijoje – iki fiksavimo žodyne, ilgesnį ar trumpesnį laiką stabtelėdami ant tam tikros laipsnių hierarchijos pakopos, kiti iš karto padaromi kaip daiktavardžiai.

Remiantis 203 nesikartojančiais vienetais, surinktais iš švietimo srities terminų žodynų, monografijų, vadovėlių ir kitų mokomųjų knygų, taip pat aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų interneto svetainių, galima teigti, kad švietimo srityje daiktavardėjimas nėra skatinamas terminografiniu požiūriu, tačiau jis palaikomas šios srities vartosenoje. Švietimo srities terminografijai nebūdinga, kad sudaiktavardėjęs žodis dažnai būtų teikiamas kaip švietimo terminas. Tačiau švietimo srities vartosenoje daiktavardėjimas ir daiktavardiška kitų kalbos dalių žodžių vartoseną yra gana dažnas reiškinys.

Švietimo srities tekstuose labiausiai paplitę trečiojo daiktavardiškumo laipsnio, t. y. kontekstinio daiktavardiškumo, žodžiai ir žodžių junginiai (pvz.: *pradedantysis studijas, tarpiniai*) – jie sudaro 73 proc. visų atvejų. Antroje pozicijoje – antrojo daiktavardiškumo laipsnio žodžiai, kurie žodynuose fiksuojami ir / ar vartojami tiek kaip sudaiktavardėję ar daiktavardėjantys žodžiai, tiek kaip dvižodžio junginio atributai (pvz.: *besimokantysis, studijuojantysis*). Tokie žodžiai sudaro 19 proc. empirinės medžiagos. Pirmojo daiktavardiškumo laipsnio žodžių rasta 7 proc. (pvz.: *globotinis, mokytinis*). Tai žodžiai, padaryti pagal sudaiktavardėjusį darybos tipą, ir jie su daiktavardėjimu sietini

tik reiškinių vertinant diachroniškai. Ketvirtojo daiktavardiškumo laipsnio (desubstantyvuoti, arba išdaiktavardėję) žodžiai (pvz.: *nejgalusis* – *nejgalusis asmuo*) nagrinėtų švietimo srities tekstų kalbai nėra būdingi – jų tėra 1 proc.

Švietimo srityje daiktavardėja ar daiktavardiškai vartojamas dalyvis ir būdvardis, keletas atvejų susiję su įvardžio daiktavardėjimu. Iš kalbos dalių švietimo sričiai būdingiausia daiktavardiška veikiamoji dalyvio vartosena. Daiktavardėti gali tiek būdvardėjimą perėję, tiek jo neperėję dalyviai, tačiau šių aspektų vertinimas yra pats neiškiausias daiktavardėjimo klausimas. Vertinant tuos pačius dalyvius diachroniniu požiūriu, matoma būdvardinė dalyvio kilmė, o sinchroniniu požiūriu įžvelgiamas būdvardėjimas.

Tiek terminų žodynuose, tiek monografijose ir mokomojoje literatūroje, tiek švietimo įstaigų interneto svetainėse panašiausias kiekis yra veikiamųjų dalyvių daiktavardėjimo ir daiktavardiškos vartosenos atvejų (apie 30 proc.). Švietimo srities tekstuose neveikiamieji dalyviai daiktavardžio pozicijoje vartojami rečiau (apie 15 proc. visų grupių šaltiniuose). Kontekste daiktavardiškai vartojami dalyviai neretai išlaiko veiksmožodišką junglumo požymį ir kartu su kitu žodžiu sudaro žodžių junginį – vieną semantinį vienetą. Sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų būdvardžių daugiausia monografijose, vadovėliuose ir kituose moksliniuose (ne terminografiniuose) šaltiniuose – 31 proc.

92 proc. sudaiktavardėjusių ar daiktavardiškai vartojamų žodžių yra vyriškosios giminės, dauguma jų žymi asmenis, tačiau ši giminė dažniausiai turi apibendrinamąją asmens reikšmę, žymi neutralumą lyties požiūriu. Surinkti pavyzdžiai nurodo socialinį žmogaus vaidmenį, įvardija asmenį pagal sveikatos būklę ir pan. 79 proc. surinktų vienetų vartojami daugiskaitos forma. Dažniausiai šia forma nurodoma asmenų klasė. Skaitytų švietimo srities šaltinių tekstuose sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami žodžiai dažniausiai atlieka agento ir percipiento vardininko, subjekto ir posesyvinio kilmininko bei beneficento naudininko funkcijas ir eina veiksmiu, papildiniu ir pažyminiu. Kai kurie daiktavardėjantys žodžiai sakinyje gali įgyti atributą ir būti pakeisti įvardžiu.

Daiktavardėjantiems ar daiktavardiškai vartojamiems žodžiams būdingas semantinis sinkretizmas, leidžiantis vienu vienetu išreikšti sudėtinę sąvoką ir stiprinantis informacinį (semantinį) teksto tankį. Daiktavardėjančio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio semantinė slinktis yra dvikryptė: viena vertus, reikšmė tampa siauresnė, konkretesnė nei įprasto būdvardžio, dalyvio ar įvardžio, kita vertus, reikšmė plečiasi: sudaiktavardėjusio ar daiktavardiškai vartojamo žodžio reikšmė apima ir numanomo, praleidžiamo daiktavardžio reikšmę – sujungiamas daiktas (empirinės medžiagos duomenimis, asmuo, mokykla ar kt.) ir jo veiksmas, požymis, būklė ar būseną. Visiškai sudaiktavardėjusių žodžių reikšmė įprastai yra kur kas labiau nutolusi nuo pradinio žodžio reikšmės nei dar tik daiktavardėjančių žodžių.

Švietimo srityje pagrindinė sąvoka, kuria remiantis kuriamas išsamesnis šios srities pasaulėvaizdis, atliekama tolesnė sąvokų diferenciacija ir nominacija, yra *asmuo*, todėl švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje daiktavardėjimas labiausiai susijęs su asmenų pavadinimais. Kita vertus, asmenų pavadinimų gausą lemia būtinybė įvardyti socialinius asmens vaidmenis, atliekamus švietimo srityje. Moksliniuose švietimo tekstuose ir terminografijoje sudaiktavardėję ir daiktavardiškai vartojami asmenis žymintys žodžiai ir žodžių junginiai sudaro daugiau kaip 90 proc. visų aptariamųjų vienetų, švietimo įstaigų interneto svetainėse – daugiau kaip 80 proc. Remiantis surinkta medžiaga, skiriami keturi asmenų pavadinimų pogrupiai: pagal atliekamą (rečiau – neatliekamą) veiksmą, pagal vertinamąjį požymį, pagal kitų jiems atliekamą veiksmą, pagal tam tikrą poreikį.

Asmenų pavadinimus žymintys daiktavardėjantys ir daiktavardiškai vartojami žodžiai būdingi tiek mokslinei, tiek publicistinei švietimo srities kalbai. Švietimo įstaigų interneto svetainėse galima matyti, kaip plečiasi daiktavardėjimo ir daiktavardiškos vartosenos teminių grupių visuma: skirtingai nei kitų tipų tekstuose, kalbamosiose interneto svetainėse daiktavardiška vartoseną būdinga mokyklų tipų pavadinimams, taip pat žinių įgijimo ir patikrinimo formų pavadinimams. Visų jų daiktavardiškumas nulemtas elipsės – nevertojamas dvižodžio termino pagrindinis dėmuo.

Lyginant daiktavardėjimą skirtingų laikotarpių (tarpukario, sovietmečio, dabarties (po antrosios Nepriklausomybės atkūrimo)) švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje, galima teigti, kad visais etapais kalbamojoje srityje daiktavardėjimas susijęs su tomis pačiomis kalbos dalimis ir ta pačia temine grupe – visais laikotarpiais švietimo srityje labiausiai daiktavardėjo ir daiktavardėja būdvardis ir veiksmažodžio forma dalyvis, nurodantys asmenų požymius. Kai kurie žodžiai, pvz.: *dirbantysis* SPS 1923, ATMK 1986, LE 1997, *silpnasis* SPS 1923, LMPMIB 1983, DK 1992, daiktavardiškai vartojami visų trijų laikotarpių švietimo srities literatūroje. Vis dėlto daiktavardėjančių ar sudaiktavardėjusių žodžių, iš tarpukario švietimo srities tekstų atkeliavusių iki dabarties, tėra 7 proc. Tai visų pirma sietina su tuo, kad peržiūrėtas nedidelis kiekis šaltinių, ir tuo, kad didžiąją dalį fiksuotų atvejų sudaro kontekstinio daiktavardiškumo žodžiai ir žodžių junginiai. Keletas žodžių, padarytų pagal sudaiktavardėjusį darybos tipą (t. y. pirmojo daiktavardiškumo laipsnio), pvz.: *mokytinis* BPT 1937, *paaugėlis* BP 1929, neperėję į kitus etapus, tapo pasyviosios švietimo srities (o kartu ir lietuvių kalbos) leksikos dalimi.

Daiktavardėjimą ir daiktavardišką vartoseną skatina lingvistiniai ir ekstralingvistiniai veiksniai, veikdami kartu. Pagrindine daiktavardėjimo priežastimi laikytinas kalbos ekonomijos principas yra glaudžiai susijęs su komunikacine situacija: poveikiu adresatui, siekiu per trumpą laiką perduoti daugiau informacijos; tam panaudojama ir vaizdinė medžiaga, kompensuojanti praleistus rašytinio teksto žodžius. Autorių noras kuo tiksliau išreikšti sąvoką susijęs su motyvacinio skaidrumu pasižyminčių žodžių poreikiu – tuo aiškintinas didelis kiekis švietimo srities tekstuose daiktavardžio pozicijoje esančių dalyvių. Kalbos analogijos dėsnis, sudaiktavardėjusių žodžių terminizavimas ir kodifikavimas atveria kelią tolesniam daiktavardėjimui ir stiprina kalbos polinkį daiktavardėti asmenų požymius reiškiantiems būdvardžiams ir dalyviams. Faktas, kad švietimo srityje iš esmės daiktavardėja savakilmiai, paplitę, vartotojams įprasti žodžiai, aiškintinas žmogaus mąstymo, jo kalbinės patirties specifika.

Šaltiniai

- A 2006: *Andragogika: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*, M. Teresevičienė, G. Gedvilienė, V. Zuzevičiūtė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- AALKETŽ 2006: *Aiškinamasis anglų–lietuvių kalbų edukologijos terminų žodynis = Descriptive bilingual glossary of educational terms. English–Lithuanian*, B. Miniutienė, I. E. Žindžiuvienė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- AATŽ 2012: *Aiškinamasis andragogikos terminų žodynas*, B. Jatkauskienė, G. Tolutienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- AKSTŽ 2008: *Aiškinamasis kvalifikacijų sistemos terminų žodynas*, R. Gatautis, R. Gudauskas, O. Gurskienė, T. Jovaiša, R. Laužackas, J. Stravinskienė, V. Tūtlys, V. Valiukėnas, Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.
- APRC: Aukštaitijos profesinio rengimo centras. Prieiga internete: <https://www.aukstaitijosprc.lt/> [žiūrėta 2024-03-02].
- APTŽ 2019: *Aiškinamasis psichologijos terminų žodynas*, A. Bagdonas, R. Bliumas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- ATMK 1986: *Auklėjimo teorijos ir metodikos klausimai*, B. Bitinas, Kaunas: Šviesa.
- BLKŽ: *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas), vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lki.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas> [žiūrėta 2024-02-09].
- BP 1929: *Bendroji pedagogika: 1928 m. pavasario semestro paskaitos*, S. Šalkauskis, Kaunas: n. d.
- BPT 1937: *Bendroji pedagogikos terminija*, S. Šalkauskis. – *Pedagoginiai raštai*, S. Šalkauskis, Kaunas: Šviesa, 1991.
- BRVS 2018: *Bendrujų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms ir mobilioms programoms aprašas* (patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d., nauja redakcija nuo 2018 m. gruodžio 15 d.). Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3FB3953EFFDC/asr>.
- BTVMC: Biržų technologijų ir verslo mokymo centras. Prieiga internete: <https://www.btvmc.lt/> [žiūrėta 2024-03-07].
- Delfi.lt*. Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/> [žiūrėta 2025-06-29, 2025-08-20].
- DK 1992: *Didaktinės koncepcijos*, B. Bitinas, Vilnius: VPU rotoprintas.

- DLKŽ_{8e} 2021: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. S. Keinys, 8-as patais. ir papild. leidimas (elektroninis variantas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>.
- DTP 2011: *Didaktikos teorija ir praktika*: vadovėlis, L. Šiaučiuikėnienė, N. Stankevičienė, R. Čiužas, Kaunas: Technologija.
- DTVM: Daugų technologijos ir verslo mokykla. Prieiga internete: <https://www.dtvmlt/> [žiūrėta 2025-01-09].
- E 2007: *Edukologija*, G. Gedvilienė, V. Zuzevičiūtė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- EEŽ 2007: *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, L. Jovaiša, Vilnius: Gimtasis žodis. *E. paveldas*. Prieiga internete: <https://www.epaveldas.lt/> [žiūrėta 2025-02-20–2025-03-12].
- GJŽLKA: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Prieiga internete: <https://www.lka.lt/> [žiūrėta 2024-09-20].
- ISM: International School of Management. Prieiga internete: <https://www.ism.lt/> [žiūrėta 2025-03-09].
- KEGPMC: Klaipėdos Ernesto Galvanausko profesinio mokymo centras. Prieiga internete: <https://www.gpmc.lt/> [žiūrėta 2025-03-19].
- KK: Kauno kolegija. Prieiga internete: <https://www.kaunokolegija.lt/> [žiūrėta 2025-04-01].
- KMPMC: Karaliaus Mindaugo profesinio mokymo centras. Prieiga internete: <https://www.kaupa.lt/> [žiūrėta 2025-03-02].
- KSU: Kazimiero Simonavičiaus universitetas. Prieiga internete: <https://ksu.lt/> [žiūrėta 2024-11-18].
- KTMC: Klaipėdos technologijų mokymo centras. Prieiga internete: <https://ktmc.lt/> [žiūrėta 2024-12-20].
- KTU: Kauno technologijos universitetas. Prieiga internete: <https://ktu.edu/> [žiūrėta 2025-05-18].
- LE 1997: *Lyginamoji edukologija*: monografija, sud. P. Jucevičienė, Kaunas: Technologija. *Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas* (patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. gruodžio 20 d.). Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/it/legalAct/e56258b08c0b11ed8df094f359a60216>.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas* (patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2011 m. kovo 17 d.) Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E2EBE95E7723/asr>.
- LKTAA 2015: *Lietuvių kalbos terminų automatinis atpažinimas ir apibrėžimas*: monografija, A. Bielinskienė, L. Boizou, G. Grigonytė, J. Kovalevskaitė, E. Rimkutė, A. Utka, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/559abb58-b5d1-4fa5-a907-45af03a3feb3/content>.

- LMI 1960: *Iš Lietuvos mokyklos istorijos*, K. Žukauskas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- LMPMIB 1983: *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, M. Karčiauskienė, M. Lukšienė, K. Žukauskas A. Gučas, J. Laužikas, M. Ročka, A. Šidlauskas, I. Lukšaitė, J. Jurginis, A. Enzinas, E. Gudavičius, V. Nausėdas, R. Kulikauskienė, Vilnius: Mokslas.
- LMTA: Lietuvos muzikos ir teatro akademija. Prieiga internete: <https://lmta.lt/lt/> [žiūrėta 2024-12-19, 2025-06-29].
- Lrytas.lt. Prieiga internete: <https://www.lrytas.lt/> [žiūrėta 2024-08-20].
- LRTB: Lietuvos Respublikos terminų bankas. Prieiga internete: <https://terminai.vlkk.lt> [žiūrėta 2024-06-20].
- LSMU: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Prieiga internete: <https://lsmu.lt/> [žiūrėta 2024-10-14].
- MK 2013: *Mokytojo kompetencijos: profesinio meistriškumo siekis*: monografija, R. Čiužas, Vilnius: Edukologija.
- MPML 1983: *Mokykla ir pedagoginė mintis Lietuvoje XIX a. II pusėje*, M. Karčiauskienė, Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universiteto rotaprintas.
- MRU: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga internete: <https://www.mruni.eu/> [žiūrėta 2024-11-24].
- P 1931: *Paidologija*, J. Vabalas-Gudaitis. Prieiga internete: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C130000485216>.
- P 1971: *Pedagogika*, B. Jesipovas, Vilnius: Mintis.
- P 1981: *Pedagogika*: vadovėlis, B. Bitinas, V. Rajeckas, J. Vaitkevičius, Z. Bajoriūnas, Vilnius: Mokslas.
- PD 1933: *Pedagogika ir didaktika*, J. Mičiulis, Kaunas: Vytis.
- PI 1939: *Pedagogikos istorija*, A. Maceina, Kaunas: Žaibas. Prieiga internete: <https://maceina.lt/html/pedagogikosistorijaI.html>.
- PĮ 1974: *Pedagogikos įvadas*, B. Bitinas, Šiauliai: Titnagas.
- PMC: Panevėžio mokymo centras. Prieiga internete: <https://www.paneveziomc.lt/> [žiūrėta 2025-02-25].
- PRTAŽ 2005: *Profesinio rengimo terminų aiškinamasis žodynas*, R. Laužackas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- PT 1993: *Pedagogikos terminai*, L. Jovaiša, Kaunas: Šviesa.
- PTP 1982: *Pedagogikos terminų paaiškinimai*: mokymo priemonė LVKKI studentams, K. Miškinis, Kaunas: K. Požėlos spaustuvė.
- SKTŽ 2014: *Studijų kokybės terminų žodynas*, K. Pukelis, A. Smetona, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- SM 2008: *Suaugusiųjų mokymas. Andragoginė veiklos perspektyva*: mokslo studija, V. Zuzevičiūtė, M. Teresevičienė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- SPES 1996: *Svarbiausios profesinės edukologijos sąvokos*, R. Laužackas, Kaunas: n. d.
- SPS 1923: *Svarbiausios pedagoginės srovės dabarties gyvenime*, A. Herget, Marijampolė: Dirvos.
- STŽ 2002: *Sporto terminų žodynas*, S. Stonkus, Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
- ŠD 2017: *Šiuolaikinė didaktika: vadovėlis*, G. Žibėnienė, V. Indrašienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- ŠJKS: Švento Juozapo kunigų seminarija. Prieiga internete: <https://www.seminarija.lt/> [žiūrėta 2024-12-14].
- ŠVK: Šiaulių valstybinė kolegija. Prieiga internete: <https://www.svako.lt/lt> [žiūrėta 2025-06-29].
- TPV 1918: *Trumpas pedagogikos vadovėlis: didaktikos pradžia*, S. Kairiūkštis, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė.
- UMP 2024: *Ugdymo metodikos pagrindai*, E. Balčiūnaitė-Tarasevičienė, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
- VAVM: Vilniaus automechanikos ir verslo mokykla. Prieiga internete: <https://vavm.lt/> [žiūrėta 2025-03-14].
- VDA: Vilniaus dailės akademija. Prieiga internete: <https://www.vda.lt/> [žiūrėta 2024-10-14].
- VDK: Vilniaus dizaino kolegija. Prieiga internete: <https://dizainokolegija.lt/> [žiūrėta 2025-06-29].
- VK: Vilniaus kolegija. Prieiga internete: <https://www.viko.lt/> [žiūrėta 2025-02-27].
- VKK: Vilniaus kooperacijos kolegija. Prieiga internete: <https://www.vkk.lt/> [žiūrėta 2025-04-22].
- VKPM: Vilniaus komunalinių paslaugų mokykla. Prieiga internete: <https://www.vkpm.lt/> [žiūrėta 2025-03-02].
- VMVPP 1962: *Visuotinio mokymo vykdymas – pedagoginė problema*, B. Bitinas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- VSRC: Vilniaus statybininkų rengimo centras. Prieiga internete: <https://vsrc.lt/> [žiūrėta 2025-07-09].
- VTVPMC: Visagino technologijos ir verslo profesinio mokymo centras. Prieiga internete: <https://www.vpm.lt/> [žiūrėta 2024-12-27].
- VU: Vilniaus universitetas. Prieiga internete: <https://vu.lt/> [žiūrėta 2025-03-14].
- VVK: Vilniaus verslo kolegija. Prieiga internete: <https://www.kolegija.lt/> [žiūrėta 2024-11-23].
- ŽDV: Žodžių darybos vedlys (rengiamas), reng. R. Miliūnaitė, D. Murmulaitytė, A. Aleksaitė, E. Ožeraitis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/zodziu-darybos-vedlys/> [žiūrėta 2025-01-29].

Literatūra

- Abraitytė Marija 2009: Sovietinės ideologijos diegimas Kauno mokyklose XX a. 7–9 dešimtmečiais. – *Darbai ir dienos* 52, 187–216.
- Aliguliyeva Lala 2022: Conversion in Participles. – *Journal of Language and Linguistic Studies* 18(2), 800–816.
- Ambrazas Saulius 1993: *Daiktavardžių darybos raida: lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas Saulius 1995: Lietuvių kalbos kuopinių ir vardažodinių vietų pavadinimų darybos raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai: gramatika ir leksikologija* 33, 180–200.
- Ambrazas Vytautas 1979: *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius: Mokslo.
- Auksoriūtė Albina 2023: Paprastųjų žodžių terminizavimas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taisliuje augyminiame*. – *Bendrinė kalba* 96, 175–198.
- Balčiūnienė Asta, Drukteinis Albinas, Kazlauskaitė Rūta, Vaskelienė Jolanta 2024: *Praktinė bendrinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga internete: https://vlkk.lt/media/public/file/Leidiniai/Praktin%C4%97_lietuvi%C5%B3_kalbos_gramatika_Epdf.pdf.
- Bedřichová Lucie 2006: *Headlines and subheadlines in newspaper reporting: based on discourse analysis of newspaper articles in the Guardian (December 2005 – February 2006)*: M. A. thesis. Available at: https://is.muni.cz/th/dqs6/Diplomova_prace.pdf.
- Bitinienė Audronė 1997: *Funkciniai stiliai: sakinio ilgis ir struktūra*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Bitinienė Audronė 2007: *Publicistinis stilius*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Bitinienė Audronė 2013: *Mokslinio teksto stilistika*, Vilnius: Edukologija.
- Booij Geert 2005: *The grammar of words: an introduction to linguistic morphology* (2nd ed.), Oxford University Press. Available at: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199226245.001.0001>.
- Būda Vytautas 1984: Junginiai su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais. – *Kalbos kultūra* 46, 37–43. Prieiga internete: <http://bendrinekalba.lt/?46>.
- Chen Shaoxiong, Stepanov Ievgenii 2024: Trends in Mutual Transpositions of Lexical and Grammatical Noun Categories in Russian Language. – *SAGE Open* 14(4). DOI: 10.1177/21582440241293248.

- Daille Béatrice 2017: *Term variation in specialised corpora: characterisation, automatic discovery and applications*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Available at: <http://www.myilibrary.com?id=1027551>.
- DLKG 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas, 3-ias patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DLKG 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas, 4-as patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Drotvinas Vincentas 1963: Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių būdvardžių struktūriniai-semantiniai tipai (remiantis XVI–XVIII a. raštų medžiaga). – *Kalbotyra* 6, 75–97.
- Drotvinas Vincentas 2001: Iš žodžio „mokinys“ istorijos. – *Terminologija* 8, 112–118. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/terminologija/article/view/700/791>.
- Fischer Olga 2010: An iconic, analogical approach to grammaticalization. – *Signergy*, eds. C. J. Conradie, R. Juhl, M. Beukes, O. Fischer, C. Ljungberg, Amsterdam: Benjamins. DOI: [10.1075/ill.9.17fs](https://doi.org/10.1075/ill.9.17fs).
- Gaivenis Kazimieras 1991: Pora terminologijos mažmožių. – *Kalbos kultūra* 61, 32–34. Prieiga internete: <http://bendrinekalba.lt/?61>.
- Gaivenis Kazimieras 2014 [1966]: Dėl kai kurių fitopatologijos terminų. – *Rinktiniai raštai*, K. Gaivenis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 504.
- Gaivenis Kazimieras 2014 [1968]: Iš 2 ir 3 dėmenų sudarytų sudėtinių terminų tipai dabartinėje lietuvių kalboje. – *Rinktiniai raštai*, K. Gaivenis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–46.
- Gaivenis Kazimieras 2014 [1996]: Apie du terminų norminimo principus. – *Rinktiniai raštai*, K. Gaivenis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 224–229.
- Gaivenis Kazimieras 2014 [1996]: Dvižodžiai sudėtiniai terminai dabartinėje lietuvių kalboje. – *Rinktiniai raštai*, K. Gaivenis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 60–97.
- Gaivenis Kazimieras, Kaulakienė Angelė 2014 [1996]: Terminų norminimo principai. – *Rinktiniai raštai*, K. Gaivenis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 229–235.
- Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Vilnius: Šviesa.
- Guskova Antonina 2021: The Question of Substantivisation in the Hungarian Language in Comparison with Russian. – *Yearbook of Finno-Ugric Studies* 15(2), 202–213. DOI: [10.35634/2224-9443-2021-15-2-202-213](https://doi.org/10.35634/2224-9443-2021-15-2-202-213).
- Hamawand Zeki 2011: *Morphology in English. Word Formation in Cognitive Grammar*, London & New York: Continuum.
- Haspelmath Martin, Sims Andrea 2002: *Understanding Morphology*, 2nd edition, London: Hodder Education.

- Höfler Stefan 2020: Substantivization of adjectives. – *Indo-European linguistics* 8, 181–204.
- ISO 704: 2022: *Terminology work – Principles and methods* (2022nd-07–05 eds.), Lietuvos standartizacijos departamentas. Prieiga internete: https://view.elaba.lt/standartai/view?search_from=primove&id=1431698.
- [Ivannikova Jekaterina 1974: O tak nazyvajemom prociessie adjektivacii pričiasitij. – *Voprosy istoričieskoj leksikologii vostočnoslovianskich jazykov*, Moskva: Nauka, 279–304]. Иванникова Екатерина 1974: O tak nazyvaemom processe adjektivacii pričiasitij. – *Voprosy istoričieskoj leksikologii i leksikografii vostočnoslavjanskich jazykov*, Moskva: Nauka, 279–304.
- Yemets Oleksandr 2018: Substantivation as a Type of Foregrounding in Literary and Newspaper Texts. – *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту [Наўковуі вiсник Мызнародново гўманытарново ўн-ту]* 37(4), 43–46. Available at: <https://elar.khmnu.edu.ua/items/c4557fc5-8aaf-4883-abaa-f8b0e692b995>.
- Jakaitienė Evalda, Laigonaitė Adelė, Paulauskienė Aldona 1976: *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- Jancaitė Laima 2023: Subūdvardėjusių lietuvių kalbos dalyvių atpažinimo kriterijai. – *Taikomoji kalbotyra* 20, 183–207. DOI: <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2023.20.14>.
- Judžentis Artūras 2012: *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kalinauskaitė Danguolė 2014: Trumpojo teksto žanro specifika. Naujienų portalų antraščių tyrimas. – *Darbai ir dienos* 62, 23–43.
- Karaliūnas Simas 2008: *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Keinys Stasys 2005 [1972]: Keletas nevykusių tapybos terminų. – *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 386–389.
- Keinys Stasys 2005 [1973]: Pastabos apie kalbos mokslo terminus. – *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 380–384.
- Keinys Stasys 2005 [1975]: Priesaginė lietuviškų terminų daryba. – *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 21–77.
- Kim Olga 1978: *Transpozition at the level of parts of speech and the phenomenon of homonymy in modern Russian*, Tashkent: Fan.
- Kniūkšta Pranas 1976: *Priesagos -inis būdvardžiai: daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai*, Vilnius: Mokslas.
- Kniūkšta Pranas 2001: *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

- Kudirka Robertas 2021: Lietuvių kalbos žargono priesaginiai būdvardžiai ir subūdvardėję dalyviai. – *Respectus Philologicus* 45, 35–47. Prieiga internete: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:j.04~2016~1488988742847/j.04~2016~1488988742847.pdf>.
- Lenartová Gabriela 2017: Синкретизм частей речи: субстантивация имен прилагательных [Sinkrietizm čiastej rieči: sūstantivacija imion prilagatielnich]. – *Przegląd rusycystyczny* 3(159), 114–131.
- Lietuvos Respublikos Seimas 2020: Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas. – *Valstybės žinios*, 2000-03-31, Nr. 27-715, Nr. VIII-1586. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.97866>.
- Lietuvos Respublikos Seimas 2022: Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas. – *Teisės aktų registras*, 2023-01-04, Nr. 135. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/e56258b08c0b11ed8df094f359a60216/YlwEBEfWko>.
- Liubiniėnė Vilmantė 2012: Naujųjų medijų kalbos komponentai, kontekstai ir vartotojai. – *Kalbų studijos* 21, 74–83.
- LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija*, vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.
- LKG 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2: Morfologija*, vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis.
- Lušicky Vesna, Wissik Tanja 2015: *Procedural Manual on Terminology: Translation-oriented Terminology Work*, Secretariat for European Affairs. Prieiga internete: http://www.sep.gov.mk/data/file/Preveduvanje/Procedural_Manual_on_Terminology_final_version.pdf.
- Malakauskas Algirdas 1987: Veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviai sintaksinėje daiktavardžio pozicijoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai: Lietuvių kalbos sandaros tyrinėjimai* 26, 122–127.
- Markevičius Aurimas 2012: Kalbos dalių paribio problemos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 140–155. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/985/1075>.
- Mikelionienė Jurgita 2002: Analogija lietuvių kalbos žodžių daryboje. Potencialiai ir okaziniai dariniai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 73–80. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/1201/1281>.
- Miliūnaitė Rita 2003: *Lietuvių kalbos gramatikos norminimo pagrindai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Miliūnaitė Rita 2022: *Įvairuojantys ir nauji lietuvių kalbos reiškiniai XXI a. pradžioje: sistematika ir pokyčių kryptys*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. DOI: <https://doi.org/10.35321/e-pub.42.lietuviu-kalbos-pokyciai>.

- Mingyou Xiang 2017: Toward a Neo-economy Principle in pragmatics. – *Journal of Pragmatics* 107, 31–45. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216616300728>.
- Mitkevičienė Asta 2015: Sinoniminiai terminai 1918–1940 metų lietuvių literatūros mokslo darbuose. – *Lietuvių kalba* 9, 1–23. DOI: 10.15388/LK.2015.22632.
- Mitkevičienė Asta 2021: Terminai ir nebe terminai populiariojoje žiniasklaidoje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 98–121. DOI: 10.35321/all84-05.
- Murmulaitytė Daiva 2021: Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu. – *Lietuvių kalba* 16, 51–69. DOI: <https://doi.org/10.15388/LK.2021.3>.
- Murray Caroline, Stroud Natalie Jomini 2019: *The keys to powerful solutions journalism*. Available at: <https://mediaengagement.org/wp-content/uploads/2019/08/CME-Report-Powerful-Solutions-Journalism.pdf>.
- Pajėdienė Jūratė 2017: Lietuviškas rašto diskursas: adresatą nurodantys participiniai įvardžiai. – *Bendrinė kalba* 90, [1–23]. Prieiga internete: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/90/Pajediene_BK_90_straipsnis.pdf.
- Palionis Jonas 1961: Lietuvių kalbos dalykai naujesniuose E. Niemineno lingvistiniuose darbuose. – *Kalbotyra* 3, 248–256.
- Palionis Jonas 1999: *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Jandrija.
- Paulauskienė Aldona 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*, Kaunas: Šviesa.
- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*: paskaitos lituanistams, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė Aldona 2006: *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*: vadovėlis, Kaunas: Technologija.
- Paulauskienė Aldona, Tarvydaitė Danutė 1998: *Žodyno normos ir dabartinė vartoseną*, Kaunas: Šviesa.
- Petrėnienė Ona 2011: *Mokslo populiarinamųjų tekstų kalbos ypatybės*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.
- Pukelis Kęstutis, Savickienė Izabela 2002: Edukologijos sąvoka: samprata ir sandara. – *Pedagogika* 62, 5–12.
- Rubbs Johanna 2004: *An overview of the English morphological system*, California: California Polytechnic State University.
- Rutkienė Lina 2023: Daiktavardėjimas ir daiktavardiškumas architektūros ir statybos terminijoje. – *Terminologija* 30, 34–50. DOI: 10.35321/term30-2.
- Rutkienė Lina 2024: Kontekstinė substantyvizacija aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų interneto svetainėse. – *Acta Linguistica Lithuanica* 91, 419–426. DOI: 10.35321/all91-11.

- Sager Juan Carlos 1990: *A practical Course in terminology processing*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing company.
- Saurbayev Rishat Zhurkenovich, Zhetpisbay Aliya Kozhamuratkyzy, Demessinova Galina Khatipovna, Kulbayeva Baglan Tasbulatovna, Vafeev Ravil Aisovich 2021: The Principles of Economy in Word-Formation in Functional Styles of English. – *Arab World English Journal (AWEJ)* 12(2), 424–435. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3895209.
- Servaitė Laimutė 1984: Lietuvių kalbos leksiniai statyvai. – *Kalbotyra* 35(1), 77–85.
- Skardžius Pranas 1996 [1943]: Lietuvių kalbos žodžių daryba. – *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Skujiņa Valentīna 1983: Terminas kontekste. – *Kalbos kultūra* 44, 19–26. Prieiga internete: <http://bendrinekalba.lt/?44>.
- Slišienė Nijolė 1980: Subjektinimo ir objektinimo vaidmuo, nustatant lietuvių kalbos veiksmažodžio sintaksinį valentingumą. – *LTSR MA darbai* 1(70), 93–105.
- Szczerbij Natalia 2022: Hybrydalne formy czasownikowe w języku polskim i ukraińskim. – *Poradnik językowy* 1, 147–166. DOI: 10.33896/PorJ.2022.1.8.
- Umbrasas Alvydas 2005: Asmenis įvardijantys teisės terminai 1918–1940 m. teisės kodeksuose. – *Terminologija* 25, 107–136. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/terminologija/article/view/640/731>.
- Umbrasas Alvydas 2018: Asmenų pavadinimai kompiuterijos žodynuose. – *Terminologija* 25, 107–127. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/terminologija/article/view/123/111>.
- Urbutis Vincas 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valeckienė Adelė 1957: Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių vartojimas. – *Literatūra ir kalba* 2, 161–328.
- Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valeckienė Adelė 2000: Linksnis ir jo funkcijos lietuvių kalboje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 66–104. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/1269/1348>.
- Vasiliauskas Romanas 2008: Pedagogikos, kaip mokojojo dalyko, vaidmuo keičiantis mokytojų rengimo paradigmai. – *Acta Paedagogica Vilnensia* 20(20), 22–36.
- Vaskelaitė Ramunė 1999: Vietininko vartojimas su daiktavardžiais: norma ir vartosenos polinkiai. – *Kalbos kultūra* 72, 61–68. Prieiga internete: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/72/Vaskelaite_KK_72_straipsnis.pdf.

- Vaskelaitė Ramunė 2019: Įvardžiuotiniai dalyviai su priklausomais žodžiais: kodifikuotoji norma ir jos neaiškumai. – *Bendrinė kalba* 92. Prieiga internete: <https://journals.iki.lt/bendrinekalba/article/view/366/431>.
- Vincetini Alessandra 2003: The Economy Principle in Language: Notes and Observations from Early Modern English Grammars. – *Mots Palabras Words* 3, 37– 57.
- Zemlevičiūtė Palmira 2023: Terminas *depresija* dabartinėje lietuvių publicistikoje. – *Verbum* 43. DOI: <https://dx.doi.org/10.15388/Verb.38>.
- Žilionis Juozas 2002: Švietimas Lietuvoje XX a.: praradimai ir atradimai. – *Pedagogika* 60, 16–20.
- Žydžiūnaitė Vilma 2021: *Edukologijos mokslo terminijos žargonizavimas: nacionalinės ir tarptautinės akademinės terminijos santykio skaidrumas ir etiškumas*: plenarinis pranešimas LETA 21 konferencijoje. Prieiga internete: <https://lera.lt/wp-content/uploads/2022/10/Vilma-Zydziunaite-pranesimas-LETA-2021.pdf>.

Tyrimui naudotų sudaiktavardėjusių ir daiktavardiškai vartojamų žodžių ir žodžių junginių sąrašas

Aklasis PT 1993, E 2007; *apgynęs bakalauro darbą* GJŽLKA, *apgynęs magistro darbą* SKTŽ 2014; *apklaustasis* LE 1997, SM 2008; *apsilankiusysis šventėje* GJŽLKA; *apsileidėlis* SPS 1923; *apsileidusysis* SPS 1923; *argumentuojantysis* E 2007; *artimas* E 2007, SPS 1923, *artimasis* PI 1939; *Aš A* 2006, PT 1993, SPS 1923; *atliekantysis ugdomąją funkciją* E 2007; *atmintinė* APRC, BTVMC; *atsakinėjantis* PT 1993; *atsiliekančias* DTP 2011; *atsilikėlis* DK 1992, P 1931, PI 1939, SPS 1923; *atvykstantysis* VDK, *atvykusysis* KEGPMC, VDK; *auklėjamas* ATMK 1986; *auklėtinis* BP 1929, E 2007, PI 1939, PĮ 1974, PT 1993, TPV 1918; *aukštesnysis* PI 1939; *aukštoji* VK; *baigęs* BTVMS, LE 1997, LSMU, *baigęs kolegiją* VK, *baigęs kursą* LE 1997, *baigęs seminariją* ŠJKS, *baigęs studijas* GJŽLKA, *baigęs studijų programą* KK, *baigusysis* BTVMC, LSMU, VU, *baigusysis aštuonias / devynias klases* LE 1997, *baigusysis dienišius skyrius* EEŽ 2007, *baigusysis kolegiją* LMPMIB 1983, *baigusysis mokyklą* DTVM, LE 1997, *baigusysis neakivaizdines studijas* EEŽ 2007, *baigusysis specialiąją vidurinę mokyklą* PT 1993, *baigusysis vidurinę profesinę technikos mokyklą* PĮ 1974; *baigiamasis* VDK, VSRC; *baltasis* LE 1997; *bedirbantis* SPS 1923; *besidomintis* LE 1997, *besidomintis mokytojo profesija* LE 1997, *besidomintis studijomis* VDK, *besidomintysis suaugusiųjų švietimu* SM 2008; *besigydantysis* GJŽLKA; *besikalbantysis* E 2007; *besimokantis* APRC, BTMC, DTVM, LSMU, PMC, SPS 1923, VSRC, *besimokantysis AALKETŽ* 2006, *AATŽ* 2012, APRC, EEŽ 2007, KEGPMC, KMPMC, KSU, LMTA, MRU, PI 1939, PMC, SKTŽ 2014, ŠD 2017, VTVPMC; *bręstantis* EEŽ 2007; *dalyvaujantysis* PMC, *dalyvavusysis* SPS 1923; *darantysis* E 2007; *diagnostinis* PMC; *didelis* SPS 1923; *diktuojantysis* PI 1939; *diplominis* VDK; *dirbantysis* ('dirbantis suaugęs žmogus') ATMK 1986, *PRTAŽ* 2005, *dirbantysis* ('užduotis atliekantis mokinys') SPS 1923, *dirbantysis švietimo sistemoje* LE 1997, SM 2008; *doielis* LMPMIB 1983; *gabesnysis* P 1931, *gabiasusias* SPS 1923, *gabus* EEŽ 2007, LE 1997, PT 1993, *gabusis* SPS 1923; *galvojančias apie karininko profesiją* GJŽLKA; *garbingasis* PI 1939; *gavusysis kvietimą* KMPMC, *gavusysis vietą* KK; *geriausias* VSRC, *geriausiasis* E 2007, VAVM, VSRC; *gydomasis* EEŽ 2007, PT 1993; *globotinis* E 2007, LMPMIB 1983; *grįžusysis iš specialiosios įkalinimo institucijos* PT 1993; *ieškantis pašaukimo* ŠJKS; *įgijęs išsilavinimą* LMTA, VAVM, *įgijusysis bakalauro arba profesijos bakalauro išsimokslinimą* SKTŽ 2014; *išėjusysis mokyklą* SPS 1923; *iškritusysis iš studijų proceso* SKTŽ 2014; *išmintingasis* PI 1939, VKPM; *išnaudojamasis*

P 1981; išrinktasis PI 1939; įregistruotasis PMC; įstojęs 2021 m. VK; įtraukusis BTVMC; įvelkamasis ŠJKS; įvykdęs magistrantūros programą SKTŽ 2014; jaunasis P 1981, jaunesnis, jaunesnysis ATMK 1986; juodaodis LE 1997; kalbantysis DTP 2011, PI 1939; ketinantis studijuoti KK; kilmingasis LMPMIB 1983; kintamasis LE 1997, E 2007; klausantysis EEŽ 2007, PT 1993; konsultuojamasis PRTAŽ 2005; kontrolinis VU; kurčias gimęs TPV 1918; kurčiasis E 2007, PT 1993; kuriantis VTVPMC, kuriantis Lietuvą VAVM; kuruojantis BTVMC; laboratorinis VK; laisvasis PI 1939; lankantysis mokyklą LE 1997; laukiantysis VDK; mažas SPS 1923; mažiau gabus EEŽ 2007, PT 1993; mokantis kalbą ISM, mokantis lietuviškai LMPMIB 1983; mokantis visą kainą VK; mokinantis SPS 1923, mokinantysis PI 1939; mokinys EEŽ 2007, PT 1993, SPES 1996, ŠD 2017; mokyтasis SPS 1923; mokyтinis BPT 1937; motyvuotas GJŽLKA; naujas PT 1993; nebaigusysis DTP 2011; negabus PI 1939; negalintysis PI 1939; neįgalusis APRC, BTVMC, DTVM, KK, KMPMC, LMTA, LSMU, MRU, PMC, VDA, VDK; neįgiantysis ŠD 2017; neįgijusysis išsilavinimo APRC, VKPM; neįstojęs VK; nelaisvasis PI 1939; nemokantysis PI 1939; nenormalus SPS 1923; nepašvęstasis PI 1939; nepri-girdintysis VU; nepripažįstantysis pedagogikos SPS 1923; nepritampantis ISM; nereikalingasis PI 1939; nerimstantis ISM; nesiekiantis įgyti išsilavinimo VAVM; nesimokantis VMVPP 1962, nesimokiusysis PI 1939; nestudijuojantis LSMU; nesuaugusysis BP 1929; nesubrendėlis PD 1933; nesugebantysis PI 1939; neturintis galimybės VKPM, neturintis elektroninio pašto KK; neturtin-gasis LE 1997, LMPMIB 1983, PT 1993; nevedusis, nevedusysis PI 1939; niekinantis PT 1993; norintis VAVM, norintis apsigyventi bendrabutyje VU, norintis gauti stipendiją VDK, norintis įgyti išsilavinimą VSRC, norintis įstoti GJŽLKA, VVK, norintis keisti ar tobulinti kvalifikaciją VSRC, norintis mokytis KEGPMC, VSRC, norintis stebėti gynimus VDK, norintis studijuoti GJŽLKA, norintis sužinoti KK, norintis tapti karininku GJŽLKA, norintysis PT 1993, norintysis gražiai kalbėti PI 1939; nukentėjęsysis KMPMC, P 1981; nusikaltėlis P 1931; nusiteikęs atrasti KTU, nusiteikęs keisti KTU, nusiteikęs lyderiauti KTU; nuskriaustasis MPML 1983, nuskriaus-tasis dvasioje SPS 1923; nusprendusysis siekti specialybės VAVM; nutraukęs mokymąsi LE 1997; nutraukusysis studijas VK; paaugėlis BP 1929; pageidaujantis bendrabučio VK, pageidaujantis registruotis MRU; pakviestasis ISM, KEGPMC, VDK, pakviestasis mokytis KMPMC, KTMC, VTVPMC; palaikantis požiūrį DTP 2011; paleistasis PI 1939; paliestasis karo siaubo ŠJKS; parengiamasis VDK; pasipriešinantis SPS 1923; pasirenkamasis KMPMC; pasiryžęs eiti ISM; pasitraukusysis iš studijų proceso SKTŽ 2014; paslaugusis LMPMIB 1983; pašalintasis iš mo-kyklos LE 1997; pašautasis ŠJKS; pašventintasis ŠJKS; pašvęstasis ŠJKS; pats gabiausias, pats gabiausiasis SPS 1923; paveiktas traumos KK, VDK; pavergtasis PI 1939; pažengęs, pažengu-sysis VDK; pažįstamasis TPV 1918; penkiaeilis LE 1997; perstojantis VSRC; pirmaujantis DTP 2011; planuojantis dalyvauti APRC, planuojantis karjerą KTMC; pradedantis mokytojo veiklą DTP 2011, pradedantysis E 2007, PMC, VDK, pradedantysis studijas LE 1997, pradedantysis

*studijas universitete EEŽ 2007; pradinė LSMU; pretenduojantis į finansuojamą vietą VU, preten-
duojantis į stipendiją VDK; priimtasis LMPMIB 1983; prisiekiantysis GJŽLKA; profesinė
VSRC; profesinis LE 1997; propedeutinis ŠJKS; protiškai atsilikusysis PT 1993; rašantis
SPS 1923, rašantysis DTP 2011, P 1981; rikiuotėje stovintysis GJŽLKA; rūpestingasis
SPS 1923; samdomasis SPS 1923; savasis PI 1939; saviškis VMVPP 1962; senasis PI 1939;
sergantis GJŽLKA, sergantis galvos vandenlige TPV 1918, sergantis skolioze PT 1993; siekiantis
daugiau ISM, siekiantis išsilavinimo APRC, siekiantysis čia mokytis LE 1997; silpnasis DK
1992, silpnesnysis SPS 1923; skaitantis GJŽLKA; skęstantysis GJŽLKA; stebimasis E 2007;
stebintysis E 2007; stipriausiasis VAVM; stojamasis VK; stojantis BTVMC, KK, KTU, LMTA,
MRU, PMC, VDA, VKPM, VSRC, VVK, stojantysis ISM, KEGPMC, KMPMC, KTMC,
LE 1997, LMPMIB 1983, SPES 1996, VDK, VKPM, VSRC, VTVPMC; studijuojantis
GJŽLKA, studijuojantysis KK, KSU, P 1931, LKTAA 2015, SKTŽ 2014, VU, studijuojantis
savo lėšomis / savo lėšomis studijuojantysis, studijavęs VKK; suaugęs APRC, BTVMS, P 1931,
P 1971, PI 1939, SPS 1923, suaugusysis LKTAA 2015, MK 2013, PI 1939, SPS 1923; subren-
dęs EEŽ 2007; subrendėlis PD 1933; sudaręs sutartį VSRC; suinteresuotas VKPM; surinkęs
taškų LE 1997; susipažinęs su istorija SPS 1923; susirinkusieji GJŽLKA, ŠJKS; suvokiantis
reikšmę GJŽLKA; svetimas SPS 1923; šventasis BP 1929, PI 1939; tarpinis PMC; teigiantysis
E 2007, ŠD 2017; tikintysis ATMK 1986, E 2007, ŠJKS; tinginys BPT 1937, SPS 1923; tin-
kamai pasirengusysis ŠJKS; tiriamasis E 2007, EEŽ 2007, LE 1997, P 1931, P 1981; tiriantysis
E 2007; turintis fizinio vystymosi defektų PT 1993, turintis išsilavinimą BTVMC, DTVM,
PMC, turintis kalbos sutrikimų E 2007, turintis kvalifikaciją KEGPMC, PMC, VTVPMC, tu-
rintis negalią VTVPMC, turintis problemų KK, VDK, turintis psichinę negalią E 2007, turintys
individualių poreikių PMC, turintysis aukštesnįjį išsilavinimą LE 1997, turintysis bakalauro
laipsnį LE 1997; turtingas PI 1939, SPS 1923, turtingasis LMPMIB 1983, P 1981, PI 1939,
PT 1993; ugdantysis ATMK 1986, P 1981; ugdytinis BPT 1937, E 2007, EEŽ 2007, PI 1939;
ugdomasis ATMK 1986, P 1981; uolusis SPS 1923; užimtasis PRTAŽ 2005; užpildžiusysis
prašymą VK; užsiregistravusysis VAVM; valdantysis PĮ 1974; valstybinis VU; vedamasis
MPML 1983; vedantysis, vedantysis pokalbį PT 1993; vedusis, vedusysis PI 1939; veikiantysis
E 2007; vertinamasis E 2007, PRTAŽ 2005; vyresnis ISM, vyresnysis ATMK 1986, DTP
2011, E 2007, P 1931, PI 1939, PT 1993, VMVPP 1962; žemesnysis PI 1939.*

Summary

Substantivization and Noun-like Usage in Educational Terminography and Language Use

Substantivization (one of the types of transposition or hypostasis) is an old but still active morphological process of changing a word class. It is related both to word-formation (when substantivization occurs through forming a word according to analogous patterns) and to syntax (when a word is substantivized due to ellipsis), and it operates across linguistic diachrony and synchrony, terminology and general language. It reflects the language's capacity for change and raises questions about the systematicity of the morphological system of the language. The very notion of substantivization implies the semes of processuality and continuity over time, yet the phenomenon under discussion may be associated not only with the process of shift, but also with word-formation, as well as with noun-like usage in specific contexts. In this study, both words undergoing substantivization and words or word combinations used in a noun-like way to denote concepts in the field of education are examined.

The study aims to address substantivization not only from a diachronic perspective but also from a synchronic one. It seeks to investigate both substantivized words presented in dictionaries of educational terminology and cases of their usage, in order to assess the process as it occurs today. Additionally, the study attempts to reveal the complexity and relevance of substantivization, highlighting the peculiarities of words transitioning from one part of speech to another, as well as the differences in how these words are recorded in dictionaries and used in practice.

The study examines three types of sources: 1) terminographic sources, i.e., dictionaries of educational terminology; 2) scholarly texts, i.e., monographs

representing the theoretical sub-style of the scientific style, as well as textbooks and other educational publications belonging to the didactic sub-style of the scientific style; and 3) texts in the publicistic style, i.e., websites of educational institutions (where this style predominates). These sources are intended to cover, at least in part, the areas of recording and functioning of words denoting educational concepts.

A total of 203 unique linguistic units were used in the study: 55 substantivized and noun-like words and word combinations collected from dictionaries of educational terminology, 71 from monographs and educational literature, and 77 from websites of educational institutions.

After a detailed discussion of the theoretical questions of substantivization (Chapter 1) and general information about the study (Chapter 2), the study proceeds to examine the degrees of ‘nouniness’ (noun-like usage) of words and word combinations denoting concepts in the field of education (Chapter 3). It was found that, in texts from the educational domain, words and word combinations of the third degree of nouniness are the most prevalent. According to the research data, context-dependent nouniness may occur not only in individual words but also in word combinations forming a single semantic unit and denoting an educational concept. Words and word combinations of the third degree of nouniness are those that are used in a noun-like way only in a specific context. Linguistic units of this degree of nouniness typically enter the noun category due to ellipsis. In certain contexts, noun-like usage may apply to the secondary elements of multi-word terms, for example: *aukštoji* [mokykla] VK, *baigiamieji* [egzaminai] VDK, *globojamas* [asmuo], *perstojantys* VSRC, *pradedantieji studijas universitete* EEŽ 2007, *pradedantis mokytojo veiklą* DTP 2011, *siekiantysis mokyti* LE 1997, *subrendę ir bręstantys* EEŽ 2007.

From a quantitative perspective, words of the second degree of nouniness occupy the second position. This group includes substantivized words, i.e., words presented as nouns in dictionaries but which may function as other

parts of speech in actual usage. It can also be assumed that the words of the second degree of nouniness can be considered substantivizing words that are common in usage but not yet listed as nouns in dictionaries. However, quantitative data and semantic changes indicate that these words have moved up the hierarchy of degrees compared to linguistic units showing context-dependent nouniness. Words of the second degree of nouniness may have arisen either through ellipsis or through analogy with similar examples. Such words constitute 25% of the study material, for example: *apklaustasis* LE 1997 (cf. *apklaustieji asmenys* LE 1997), *dirbantieji* ATMK 1986 (cf. *dirbantieji asmenys* PTP 1982, *dirbantieji gyventojai* ATMK 1986), *vertinamasis* PRTAŽ 2005 (cf. *vertinamasis asmuo* PRTAŽ 2005).

Far fewer words of the first degree of nouniness were found. This group includes words formed through substantivization (following the pattern of substantivized word-formation). This category also includes words that have fully entered the noun class, have become lexicalized, and are no longer practically used as adjectives, participles, or other parts of speech. Since these words no longer function as other parts of speech, they are not presented as such in dictionaries. Examples of words of the first degree of nouniness include nouns denoting concepts in the field of education, such as *atsilikėlis* P 1931, DK 1992, *auklėtinis* PĮ 1974, *globotinis* LMPMIB 1983, *mokytinis* BPT 1937, *nesubrendėlis* PD 1933, *subrendėlis* PD 1933. The connection of these words to substantivization is visible only when the phenomenon is evaluated diachronically. These linguistic units are recorded as nouns in dictionaries, and it can be assumed that they were originally formed as nouns, i.e., they have bypassed the process of substantivization.

Words of the fourth degree of nouniness (desubstantivized) are not characteristic of the language of texts in the field of education, constituting only about 1%. For example, the term *neįgalusis* ('disabled') is well established in both usage and dictionaries, but there has recently been a tendency to prefer the terms *neįgalusis asmuo* ('disabled person') or *asmuo su negalia* ('person with

disability'). In general, the designation of vulnerable groups and the topic of disability-sensitive language have become increasingly relevant, and in the social context, the need for the noun *asmuo* ('person') has reemerged. This is related to the fact that socially important terms tend to become fixed in public usage and may acquire connotations reflecting society's relationship to the individuals they denote. Consequently, there may arise a need to reassess such terms. Currently, we observe variability in the expression of the concept, and in usage, there is marked competition among the conceptual markers.

Chapter 4 is devoted to the grammatical and semantic features of words denoting concepts in the field of education that undergo substantivization or are used in a noun-like way. In the educational domain, participles and adjectives undergo substantivization or are used in a noun-like way; noun-like usage of the personal pronoun *aš* ('I') has also been observed. The most characteristic feature of the educational field is the noun-like usage of participles. Both participles that transitioned through adjectivization and participles that have not can undergo substantivization; however, evaluating these aspects is one of the most complex issues in the study of substantivization. When the same participles are analyzed diachronically, their adjectival origin is evident, whereas a synchronic perspective highlights the process of adjectivization.

Most substantivized words or words used as nouns are masculine in gender and denote persons; however, this gender usually carries a generalized meaning, indicating gender neutrality. The collected examples refer to a person's social role, health status, etc. Approximately 80% of the collected units are used in the plural form, which most often indicates a class of persons. In the texts from the studied educational sources, substantivized words or words used in a noun-like way most often fulfil the functions of agent and perceiver in the nominative case, subject, possessive genitive, and beneficiary in the dative case, and function in the sentence as subjects, objects, or modifiers. Some substantivizing words may acquire an attribute within a sentence and be replaced by a pronoun.

When a word undergoes substantivization, its categorical meaning changes: the original feature-based or other category-specific meaning (depending on the part of speech) gradually fades, and the word acquires the meaning of an object in the categorical sense, as well as a nominative function. Although a word may have multiple meanings, it is substantivized through one particular meaning. A substantivized word typically does not acquire additional meanings and is used in that single meaning. This is likely one reason why substantivized words are suitable for naming scientific concepts, as it satisfies the requirement for terminological unambiguity.

Substantivizing words or words used in a noun-like way are characterized by semantic syncretism, allowing a single unit to express a complex concept and enhancing the informational (semantic) density of the text. The semantic shift of a substantivizing or noun-like word is bidirectional: on the one hand, its meaning becomes narrower and more specific than that of a regular adjective, participle, or pronoun. On the other hand, its meaning expands as the meaning of a substantivized or noun-like word comes to include the meaning of the implied, omitted noun, combining the entity (based on empirical data, a person, a school, etc.) with its action, property, condition, or state. The meaning of fully substantivized words is generally much more distant from the original word's meaning than that of words still in the process of substantivization.

In addition to its dictionary meaning, a linguistic unit acquires new features. For example, the first meaning of the adjective *jaunas*, *jauna* ('young') in general language, which is likely the meaning through which the adjective underwent substantivization, is 'of a young or relatively young age' (BLKŽ_e). However, the substantivized word *jaunasis* ('groom'), as well as *jaunoji* ('bride'), changes in meaning. The persons referred to by this substantivized word do not necessarily have to be young, and the connection with the motivating feature fades: *jaunoji* 'young woman or woman at the wedding' (BLKŽ_e), *jaunasis* 'man at the wedding' (DLKŽ_{8e}).

Regarding the substantivization of the pronoun *aš* ('I'), it should be noted that when the pronoun becomes substantivized, it no longer performs a substitutive function but acquires a nominative function, expressing personality or the individual in general. The substantivizing pronoun *aš* is used not only when referring to oneself but also to another person's *aš*, describing a person's identity or essence, typically in the context of examining a person's relationship with the surrounding world ("identification with one's own *I* <...> Self-image, the *I* as the ultimate instance of motivation. It appears in three forms: real, desired, and transferred (alien)" (PT 1993: 206)).

Chapter 5 discusses the thematic groups of words denoting concepts in the field of education that undergo substantivization or are used in a noun-like way. Although substantivized words and word combinations, as well as those used in a noun-like way, represent only a portion of the concepts in the field of education, they form an important part of the worldview of this domain. In educational terminography and usage, substantivization is most closely associated with the designations of persons. This is understandable, as the person is the primary subject and object within the educational field. At the same time, it is the central concept around which a more comprehensive worldview of this domain is constructed, enabling further differentiation and nomination of concepts. When a word is substantivized due to ellipsis, it can be assumed that most of the words from other parts of speech appear in noun position because the noun *asmuo* ('person') is omitted.

Based on the collected material, four subgroups of designations referring to persons can be distinguished: according to the action performed (or less commonly, not performed) (*atsakinėjantis* PT 1993, *atvykusysis* KEGPMC, VDK, *besimokantis* APRC, LSMU / *besimokantysis* VTVPVC, *dalyvaujantysis* PMC, *ieškantis* [pašaukimo] ŠJKS, *kuriantis* VTVPVC); according to an evaluative feature (*turintis fizinio vystymosi defektų* PT 1993, *turintis kvalifikaciją* DTVM, *turintis piešimo / tapybos / kompozicijos pagrindus* VDK, *turintys individualių poreikių* PMC); according to an action performed by

others on them (*konsultuojamasis* PRTAŽ 2005, *tiriamasis* P 1981, *ugdomasis* P 1981, UMP 2024, *vertinamasis* PRTAŽ 2005); according to a certain need (*pageidaujantis bendrabučio / registruotis* VK, MRU, *norintis mokytis / įgyti / keisti / tobulinti*, etc. KEGPMC, VSRC).

In addition to designations referring to persons, three other thematic groups can be distinguished: designations of school types (*aukštoji* VK, *pradinė* LSMU, *profesinė* VSRC); designations of forms of knowledge acquisition and assessment (*baigiamieji* VDK, *parengiamieji* VDK, *stojamieji* VK, *tarpiniai* PMC); and other designations, which are not classified due to their small number (*įtraukusis* BTMC, *kintamasis* AATŽ 2012).

The reasons for substantivization and noun-like usage are examined in Chapter 6. Both substantivization and noun-like usage are driven by linguistic and extralinguistic factors operating together. The primary cause of substantivization is considered to be the principle of language economy. This principle, as one of the most important in language development and functioning, is a linguistic factor, although its effect can be reinforced by extralinguistic factors. From an extralinguistic perspective, the transition of words into another category is primarily determined by one of the extralinguistic factors, i.e., the communicative situation, which comprises many components such as the author's education, attitude, the addresser's goal, the addressee's belonging to a particular social group, etc. On the other hand, the communicative situation, when conveyed in written form, is also linked to linguistic factors, for example, the stylistic environment of the word. In texts in the publicistic style, substantivization due to ellipsis can also be associated with the function of persuading the addressee (this style, in addition to its informative function, is characterized by its persuasive function). It has been observed that many words and word combinations used in a noun-like way on the websites of educational institutions carry the sense of lack. For example, in the phrase *ieškantiems pašaukimo* ('to those seeking a calling'), there is an implied suggestion that the person has not yet

found their calling but will discover it upon entering the institution. In the phrase *nejgijusiems pagrindinio išsilavinimo* ('to those who have not obtained lower secondary education'), there is an implied promise that the person will acquire that education within the institution. In *norintis bendrabučio* ('one who wants a dormitory'), it is implied that the dormitory will be provided, etc. To eliminate this lack, the addressee must perform the indicated actions.

On the other hand, saving the reader's time can also be considered a way of realizing the persuasive function. Substantivization and noun-like usage, associated with the omission of the main element of a word combination, contribute to conveying as much relevant information as possible in a short time.

The author's choice of linguistic means in a text may be motivated by a desire to avoid repeating the same words and to seek suitable equivalents. This may also explain the occurrence of synonymy in the texts under study.

When evaluating noun-like usage in the language of educational institutions' websites, and considering that most examples of noun-like usage consist of designations referring to persons, one cannot ignore the visual material (its influence on substantivization is also an extralinguistic factor). The images on the websites make visible what is omitted in the discussed constructions, i.e., the person or persons.

Among the linguistic factors, the transparency of motivation in substantivizing words or words used in a noun-like way is noteworthy. This may help explain the large number of participles occupying the noun position in educational texts. As mentioned, the active participle especially often assumes noun functions in website headings: *norintiems*, *siekiantiems*, *stojantiems* / *stojantiesiems*, etc. The active form of the participle implies the presence of an actor capable of performing the action, a living being, so this feature is already encoded in the semantics of the active participle itself. Moreover, the tense forms of the participle relate to changes in state (nouns express a stable feature). *Stojantis*, *besimokantis*, *norintis bendrabučio* – these

are features characterizing a person while they are in that state (for example, *stojantis* ‘seeking admission, applicant’ until the person is admitted). These features are time-bounded, expressed through the corresponding tense form. Through the use of active participles, an appropriate worldview of educational institutions is created emphasizing dynamism and changes of state.

A further important reason why so many designations referring to persons are expressed through substantivized words or words used in a noun-like way is linguistic analogy (a linguistic factor).

When discussing substantivization due to ellipsis, we can rely on the fact that in the field of education the words that undergo substantivization or are used in a noun-like way tend to be common, familiar, mostly native words. This means that the attribution of the feature expressed by them to certain referents denoted by a noun is so conventional that the noun itself no longer needs to be mentioned. This is not a linguistic cause but one related to human cognition and experience, even though word origin is a matter of linguistic study. Thus, we can see that linguistic and extralinguistic factors are inextricably interconnected and operate together.

Lina Rutkienė

Daiktavardėjimas ir daiktavardiškumas

švietimo srities terminografijoje ir vartosenoje

Moksl o s t u d i j a

Kalbos redaktorė *Irutė Raišutienė*

Maketuotoja *Silva Jankauskaitė*

Išleido Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius